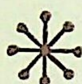
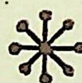
कृष्णदत्तविरचिता

जानराजचम्पूः

डॉ॰ जगन्नाथपाठकः

गङ्गानाथ झा केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठम्, प्रयागः

कृष्णदत्तविरचिता

जानराजचम्पूः

डॉ० जगन्नाथपाठकः
अनुसन्धानाधिकारी
गङ्गानाथ झा केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठम्

गङ्गानाथ झा केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठम्,
इलाहाबाद

प्रकाशकः

प्राचार्यः,

गङ्गानाथझाकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्

इलाहाबाद

मूल्यम्

978-93-83135-02-8

मुद्रकः

इलाहाबाद ब्लाक वर्क्स प्रा० लि०, नीरो रोड, इलाहाबाद।

KRISHNADATTA'S

JĀNARĀJACHAMPŪ

CRITICALLY EDITED

BY

DR. JAGANNATH PATHAK

Research Officer

G. N. Jha K. S. Vidyapeetha, Allahabad.

Ganganath Jha Kendriya Sanskrit Vidyapeetha

Allahabad.

श्रीजानूनृपतेर्निदेशवशतो वंशावलीवर्णना-
चम्पूं गुम्फितुमुद्यतोऽस्मि यदहं तत्रावलम्बः शिवः ।
ये स्वाभाव्यपरोपकारकरणप्रौढव्रताः साधव-
स्ते सानुग्रहदृष्टयो मयि भवन्त्वित्यत्र काऽभ्यर्थना ॥

(जानराजचम्पूः, ६)

आयान्ती वसुधां पितामहमुखाम्भोजालयात् कौतुकाद्
वाग्देवी सुकुमारसुन्दरपदा श्रान्तिं विमुञ्चेत् कथम् ।
स्थित्वा सत्कविराजराजिवदने चन्द्रे विदध्यादियं
लक्ष्मीदेवि न चेद् भवद्गुणगणश्लाघासुधासेवनम् ॥

(लक्ष्मीगुणमणिमाला, १)

जन्मान्धानिव जन्ममूकबधिरश्रोणानिवात्यादरा-
दाशामात्रकृतौपचारिकगुणाध्यासान्महीशान् मया ।
स्तुत्या यत्परितापिताऽसि वचसामीशे परिश्रामिताऽ-
स्येतस्य प्रतिकर्तुमच्युतकथापीयूषमापाय्यसे ॥

(गीतगोपीपतिकाव्यम्, ४)

प्रकाशकीयम्

सततं विविधशास्त्रसम्बद्धप्राचीनग्रन्थानां प्रकाशने समुद्योगशालिनोऽस्माद् विद्यापीठादिदानीं विशेषेण सहृदयानां काव्यानुशीलनाभ्यासविशदीभूतान्तःकरणजुषां कृते कविकृष्णदत्तविरचितया जानराजचम्पूनाम्न्या निर्मित्या प्राकाश्यमुपनीयमानया नितरां मोदपरवशं नश्चेतः। मिथिलायामष्टादशशताब्द्यामुत्पन्नस्य तस्य कवेरस्याः कृतेरेकमात्रमस्माकं विद्यापीठस्य सङ्ग्रहालय एव प्राप्तिस्थानम्।

एतस्याः सम्पादनं विद्यापीठस्थैवानुसन्धानाधिकारिणा डॉ० जगन्नाथपाठकमहोदयेन निर्व्यूढमित्यपि वैशिष्ट्यमावहति, यतः पाठकवर्या न केवलं काव्यशास्त्रज्ञाः, परं गीर्वाणवाण्या लब्धप्रतिष्ठाः कवयोऽपि सन्ति। सर्वथा विविधपाण्डुलिपीनामभावे समालोचनात्मकं सम्पादनं सुमहद् दुःशकमित्यनुभवताऽपि तेन पाठालोचनादि जागरूकतया कृतमिति नास्ति वक्तव्यम्—**'विज्ञापितेऽर्थे लेखेन खलूक्त्वा खलु वाचिकम्।'**

काव्यस्यास्य प्रकाशनाध्यवसायेऽस्मिन् पण्डितवर्यैः प्रो० सरस्वतीप्रसादचतुर्वेदमहाभागैः स्वकीयः प्रसादः सम्यगस्मभ्यं वितरित इति तेभ्यः प्रणतिनिवेदनमस्माकं पवित्रं कर्तव्यम्।

अन्यच्च, काव्यस्यास्य परिशिष्टरूपेण प्रकाश्यमाना कृष्णदत्तस्यैवापरा कृतिः **'लक्ष्मीगुणमणिमाला'** सुवर्णे सौगन्ध्यमिव वैशिष्ट्यं बिभर्ति। एतत्सम्पादनार्थमपि डॉ० पाठका अस्माकं विशेषेण धन्यवादभाजनम्।

राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य शासिपरिषदध्यक्षा माननीयाः केन्द्रीयोपशिक्षामन्त्रिणः **प्रो० देवनन्दनप्रसादयादवमहाभागा**; संस्थानस्य निदेशकाः श्रीमन्तः **प्रभातचन्द्रशर्माणः**,

विद्यावयोवृद्धाः स्थानीयप्रवन्धकसमितेरध्यक्षाः **डॉ० बाबूराम सक्सेनामहाशयाश्च** स्वीयस्वीकृत्यनुग्रहेणास्मान् कृतार्थीकृतवन्त इति तेभ्यः कैः शब्दैर्धन्यवादाः समर्प्यन्तामिति न निश्चेतुं शक्नुमः ।

इलाहाबादब्लाकवर्क्समुद्रणालयेन यथासमयं मुद्रणं सम्पादितमिति तदधिकारिणो धन्यवादमर्हन्ति ।

डॉ० हरिहर झा
कार्य० प्राचार्यः

नामूलं नानपेक्षितम्

(प्रस्तावना)

ख्रिस्तीयाष्टादशशताब्द्यां मिथिलायामुत्पन्नेन कृष्णदत्ताख्येन सुकविना जानराजचम्पूरियं विलिखिता। तस्य खल्वियमेकैव न वर्तते रचना, अपि तु, इतः पूर्वं, १९०३ ख्रिस्तीये संवत्सरे 'गीतगोपीपतिकाव्यम्' विद्वन्मूर्द्धन्यैर्मनीषिभिः डा० गङ्गानाथ झा-महोदयैः सम्पाद्य मुम्बईतः प्रकाशितम्, तथा 'पुरञ्जनचरितनाटकं' श्रीसदाशिवलक्ष्मीधरकात्रेमहोदयेन विदर्भसंशोधनमण्डलग्रन्थमालायां १९६१ ख्रिस्तीये संवत्सरे सम्पाद्य नागपुरतः प्रकाशितम्। प्रकाशनद्वयेनानेन सकलमपि कविविषयकं वेदितव्यं सम्पादकाभ्यामुभाभ्यां सम्प्रस्तुतम्। तदाधारेण, कविनानेन निर्मितानां पाण्डुलिपिरूपेण सुरक्षितानामन्येषां काव्यानामनुशीलनेन च विदितं भवति यत् कविरयं मिथिलामण्डलान्तर्गत-'उद्यान' (उजान[१]) ग्रामवास्तव्यः सोदरपुरकुलसम्भव-मैथिलश्रोत्रियब्राह्मण[२] आसीदिति। अस्य पितुर्नाम भवेशशर्मा, मातुश्च भगवतीति। अस्याग्रजाः षट्शास्त्रपारङ्गतास्त्रयो बभूवुः—पुरन्दरः, कुलपतिः, मानिकश्चेति।[३]

---

१. 'उद्यानवास्तव्यसमस्तविद्यश्रीकृष्णदत्तस्य कवित्वमेतत्' (गी. गो. प. १२।२८)। अयमुद्यानग्रामो विहारराज्यस्य मधुबनीमण्डलान्तर्गतः, दरभंगातो निर्मलीशाखायां लोहनारोडनाम्नः पञ्चमात् धूमशकटावरोधस्थानात् बउहरवाघाटगामिनि मार्गेऽनतिदूरे वर्तते।

२. 'सोदरपुरकुलजातकविकृष्णम्।' तत्रैव ११।२६

३. 'विद्वद्वंशवतंसितः सुचरितस्नातो भवेशाभिधो
ज्येष्ठा यस्य पुरन्दरप्रभृतयः षट्शास्त्रपारङ्गताः।
लब्धा शैशव एव येन सकला विद्या प्रसाद्याम्बिकां
तेनाकारि बुधेन कृष्णकविना श्रीगीतगोपीपतिः॥' तत्रैव १२।२७

'तामम्बां पतिदेवतां भगवतीं देवीं भवेशं गुरुं
भक्त्यानम्य पुरन्दरं कुलपतिं श्रीमालिकं चाग्रजान्।
गङ्गाख्यां जयदेवदिव्यकविताव्याख्यामिमां मैथिलो
बह्वर्थप्रतिपादनाय तनुते श्रीकृष्णदत्तः कविः॥'

(गी. गो. व्याख्या, गङ्गा)

कवेः समयः

कृष्णदत्तेन स्वकीयरचनासु क्वचित् स्वजन्मकालनिर्देशः कृतो न वेति परिशीलयता मया न किञ्चिदुपलब्धम् । तस्य पञ्चत्वप्राप्तिविषयेऽप्यनुमानमेव नः शरणम् । श्रीकात्रेमहाशयेन पुरञ्जनचरितनाटकस्य प्रस्तावनायां कवेः स्थितिकालः १७७५ ई० संवत्सरो निर्धारितः—

'In the light of the likely date of his पुरञ्जनचरित(C. 1775 A.C) and cronology of his other works suggested by us above, his literary activities may, with a fair sense of probability, be tentatively assigned to the period 1740-1780 A. C. (30 p.)

एतदादृत्य, तदीयजन्मकालो यथासम्भवं ख्रिस्तीयाष्टादशशताब्द्याःप्रथमदशकं, मृत्युकालश्च १७८० ख्रि० संवत्सरस्य निकटवर्ती कश्चन कालः स्यादिति कल्पयितुं शक्यते । । श्रीकात्रेमहाशयेन स्वीकृतं यत् पुरञ्जनचरितस्य मिथिलायां १९८० ख्रि० संवत्सरे लिखिताः पाण्डुलिपयो लेखनानन्तरं कविना न संशोधिता इति । गीतगोपीपतिकाव्यस्य व्याख्यानकर्ता डा० गङ्गानाथ झामहाशयानां (१८७१ ई०–१९४१ ई०) श्वशुरः श्रीहर्षनाथझामहोदयः कृष्णदत्तस्य, 'स्वमातृमातामहमातुल' इति स्मरति । एतेनापि यथासम्भवं कवेर्जन्मकालः ख्रिस्तीयाष्टादशताब्द्याः प्रथमदशकमिति निर्धारयितुं शक्यते ।

मिथिलायां कविकृष्णदत्तविषये काश्चन किंवदन्त्योऽपि समुल्लसन्ति । तास्वेकस्याः सङ्केतो मनीषिवर्यैः डॉ० गङ्गानाथझामहोदयैर्गीतगौरीपतिकाव्यस्य भूमिकायां शब्दैरेभिः कृतः —

"···बाल्य एव केनापि व्याधिना ग्रस्तो मृतश्चण्डिकाचरणाम्भोरुहषट्पदेन स्वपित्रा स्वग्रामगतचण्डिकायतनं नीत्वा रात्रौ प्रतिमाचरणयोः समीपं स्थापयाञ्चक्रे । प्रभाते तत्र गत्वा प्रत्यागतासुं तं पित्रादयो गृहं निन्युः । ततः प्रभृत्येव स बालोऽलौकिकप्रतिभाशाली चमत्कारिकविताशक्तिमांश्चासीदित्यादि किंवदन्त्यद्यापि वरीवर्ति ।"

कुवलयाश्वीयनाटकस्य प्रस्तावनायां कविना स्वकीयो बालभावश्चर्चितस्तथा पुरञ्जनचरितनाटके 'प्रौढः कवि'रित्यात्मानमुल्लिखति । तेन कृतिद्वयस्यास्य रचनाकालोऽनुमातुं शक्यते । गीतगौरीपतिकाव्यं तेन नागपुरे निवसता लिखितमिति ततः

प्रतीयत एव । पूर्वोद्धृते पद्ये स्वविषये तस्येदं वचनं 'लब्धा शैशव एव येन सकला विद्या प्रसाद्याम्बिकामि'ति ध्यातव्यम् । कविरयं 'बालकवि'रित्यपि कैश्चिदभिधीयते ।

स शैवानां शाक्तानां वा, (मिथिलायामेतौ सम्प्रदायावद्याप्याधिक्येनोपलभ्यन्ते) कुले गृहीतजन्माऽपि विष्णुभक्त आसीत् । शैववैष्णवयोः परस्परमुपजायमानाऽनादरधीस्तद्दृष्ट्या व्यर्थाऽऽसीदिति मत्वैव तेन मधुसूदनसरस्वतीमहोदयानां पन्थानमनुसरता जयदेवसूक्तेर्गीतगोविन्दस्य शैवे पथे योजना कृतेति स्वयमपि स्वीकरोति । यथासम्भवमनेन विविधानां शास्त्राणामध्ययनं वाराणस्यां कृतम् ।

श्री कात्रेमहोदयैस्तदीयरचनानां समयसीमा १७४० तः १७८० ख्रिस्तीय-संवत्सरं यावन्निर्धारिता ।

नागपुरं प्रति तस्याकर्षणं जानूजीमहाराजस्य (१७५५–१७७२ ई०) मन्त्रि-प्रवराणां प्रखरप्रतिभाशालिनां श्रीदेवाजीपन्तचोरघडेमहाशयानां प्रभावेण प्रावर्ततेति पुरञ्जनचरितनाटकस्यामुखतो ज्ञायते । इमे हि चोरघडेमहाशया भोसले-राजकुलस्य महनीयेषु कार्यजातेषु विनिबद्धा असन्निति तदानीन्तनेनेतिहासेनावगन्तुं शक्यते ।

अस्मिन् काव्ये नागपुरीयभोसलावंशोद्भवानां नृपतीनां वर्णनं क्रमेण विहितं कविना । ऐतिहासिक्यो घटना अत्र विशेषेण निर्दिष्टाः सन्ति । इतिहासदृष्ट्या तासां घटनानां परिशीलने प्रवृत्तानां कृते काव्येनैतेनोपकारः स्यादिति मन्ये । श्रीकात्रेमहोदयैः पुरञ्जनचरितनाटकस्य भूमिकायां विस्तरेण तासामुल्लेखः कृतः । तासामत्रोल्लेखो नापेक्षित इति कवेः काव्यपक्ष एवास्मिन् प्रसङ्गे किञ्चिदुन्मीलयितुं यत्नो विधीयते ।

जानराजं प्रति कवेः श्रद्धाभावोऽतीव प्रगाढः, स च स्वाभाविक एव । एकत्र तेन निर्दिष्टम्—

कः श्रीमान् ? जानराजः क इह रणकृतामग्रणीः ? जानराजः
को धीमान् ? जानराजः क उचितरचनाचुञ्चुरो जानराजः ।
को दाता जानराजः ? प्रवरकविगिरा कः स्तुतो जानराजः
प्रश्नानामेक एव प्रतिवचनमसौ मानवज्जानराजः ॥१७६॥

जानराजस्य 'जानूजी' 'जानुजी' इत्यादि पर्यायान्तरमप्यत्र प्रयुक्तम्। द्वितीयस्यां मातृकायां 'जानुराजचम्पू' इति काव्यनामोल्लिखितम्। अस्माभिः प्रथममातृका-निर्देशानुसारं काव्यमिदं 'जानराजचम्पू'रिति प्रकाशितम्। सर्वत्रापि कविना 'जानराजे'-ति निर्दिष्टम्।

काव्येऽस्मिन् वर्णितानां भोसलावंशीयानां कतिपयेषां नामानि--

सुधाजी
|
बापोजी
|
विम्व
|
रघूजी (१७२९-१७५५ ई०)
|
जानूजी (१७५५-१७७२) मुधाजी (वैमात्रेयः)
सावाजी (अनुजः) विम्वः (अनुजः)

रचनाः —

मैथिलकविनाऽनेन निर्मितेषु ग्रन्थेषु प्रकाशितं काव्यद्वयमुपरि निर्दिष्ट-मस्माभिः तयोरितिरेषाञ्चात्र परिचयो यथोपलब्धसामग्र्याधारेण संक्षेपतः प्रस्तूयते—

१. गीतगोविन्दव्याख्या--जयदेवकवेर्गीतगोविन्दमावृत्य गङ्गानाम्नी व्याख्या शशिलेखानाम्नी वा। अत्र कृष्णदत्तेन शिवपरतया कृष्णपरतया च व्याख्यानं प्रस्तुतम्। शैवा वैष्णवाश्च परस्परं स्वमतगुणप्रख्यापनेन परमतदोषप्रदर्शनेन च द्विषन्ति, तयोरिमां प्रवृत्तिं शिथिलयितुकामेन यथा पूर्ववर्तिना (१५९३ खि०) श्रीमधु-सूदनसरस्वतीमहोदयेन शिवमहिम्नः स्तोत्रस्य (पुष्पदन्तविरचितस्य) व्याख्यानं हरि-हरयोरुभयोरपि पक्षे कृतं तद्वदेव समग्रमपि गीतगोविन्दमनेन शिवपरतयाऽपि व्याख्यातम्। स्वयं च तेन निर्दिष्टमपि तद्व्याख्यानारम्भे।

अस्य व्याख्यानस्य पाण्डुलिपिर्गङ्गानाथझाकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठस्य संग्रहा-लये सुरक्षिता। अन्या च लन्दनस्थ-इण्डियाआफिस-पुस्तकालये वर्तते।

आरम्भः—

प्रीतिं यः परमेश्वरः परहितः प्रीतिप्रसन्नः परा-
मावत्तां घनसारसुन्दरतरश्रीकस्य सा राधिका ।
गौरीभूषणभूषणीयपदतामन्योन्यशोभार्पणा-
द्वैमीरप्रतिभासिताश्मजटिला प्राप्नोति यस्याङ्कगा ॥१॥

तामम्बां पतिदेवतां भगवतीदेवीं भवेशं गुरुं
भक्त्यानम्य पुरन्दरं कुलपतिं श्रीमालिकं चाग्रजान् ।
गङ्गाख्यां जयदेवदिव्यकविताव्याख्यामिमां मैथिलो
बह्वर्थप्रतिपादनाय तनुते श्रीकृष्णदत्तः कविः ॥२॥

घनसमयनिबन्धादाविलत्वेऽपि पुण्यं
प्रथयति रसमच्छं भङ्गिभिर्विस्फुरन्ती ।
गमयति पदमेषा वैष्णवं शाम्भवं वा
जयति जगति गङ्गा गीतगोविन्दटीका ॥३॥

शैवं नाद्रियते सुधीरपि मतं प्रायोऽधुना वैष्णवः
शैवो नैव च वैष्णवं निजनिजासद्वासनावासिनः ।
मत्वेत्थं मधुसूदनोऽपि मुरजित्पक्षे महिम्नः स्तुतिं
व्याचख्यौ जयदेवसूक्तिमपि तां शैवे पथे योजये ॥४॥

समाप्तिः—

माता पुण्ययशस्वती भगवती देवी भवेशः पिता
सन्तो यस्य पुरन्दरः कुलपतिः श्रीमालिकश्चाग्रजाः ।
तेने मैथिलकृष्णदत्तकविना तेनेह गङ्गाभिधा
टीका या लहरी समाप्तिमगमत् तस्यामियं द्वादशी ।

पुष्पिका—

इति भगवतीभवेशसम्भवकृष्णदत्तविरचितायां श्रीगीतगोविन्दव्याख्यायां श्रीगङ्गाख्यायां द्वादशी लहरी ॥

२. चण्डिकाचरितचन्द्रिका—एकादशसर्गात्मकं काव्यमिदं पं०हर्षनाथझा-महोदयस्य संग्रहाद् उपलब्धम् । श्रीकात्रेमहोदयानुसारं, आर. एल. मित्रामहोदयेन (**Notices of Sanskrit Manuscripts, Vol. VI.) 2003 (P. 30)** तथा **2035 (P. 66)** संख्ययोरुल्लिखितम् । अत्र मार्कण्डेयपुराणान्तर्गतचण्डीसप्तशत्या-माधृतं दुर्गादेव्या गीताधिकरूपं यशोवर्णनं वर्त्तते । (मत्सुहृदा डॉ. किशोरनाथझा-महाशयेन सूचितं यदस्य ग्रन्थस्य नवदिल्यां कश्चन शोधच्छात्रः सम्पादनकर्मणि प्रवृत्त इति) ।

आरम्भः—

सिद्धिश्रीः साधकानां प्रसरति पुरतो यत्पदाराधकानां
निर्विघ्नं यत्प्रसादादुदयति सहसा साऽपि निःश्रेयसश्रीः ।
त्रैगुण्यात्तत्रिमूर्तिर्निरुपधि करुणाश्चर्यमाधुर्यधुर्या
तुर्या सा काऽपि कुर्यात् सपदि मम मनःशुद्धिवुद्धिप्रसिद्धिम् ॥१॥
चन्द्रचूडां चिदानन्दचुञ्चुं चन्दनचर्चिताम् ।
चञ्चन्तीं चञ्चलां चारु चिन्तये चण्डिकां चिरम् ॥२॥
सद्गुणाम्बुनिधिवृद्धिकारिणी तापपापतिमिरापहारिणी ।
सेव्यताममृतसारगर्भिणी चण्डिकाचरितचन्द्रिका चिरम् ॥३॥
मङ्गलमयि जनमङ्गलनामसहस्रे
प्रथयसि धाम निरुद्धतमिस्रे ।
श्रीमति गतिरसि जगदम्ब जयजय देवि शिवे ॥ध्रुवम् ॥
हरिमवबोधयसि च हरसि च विधिखेदम् ।
जनयसि मधुकैटभमतिभेदम् ॥

समाप्तिः—

सिद्धिरस्तु सकले मम साध्ये सम्प्रसादविभवेन शिवायाः ।
तत्पदाम्बुजयुगे रमणीये वुद्धिरस्तु सततं सुकृतश्रीः ॥

पुष्पिका—

.... इति कृष्णदत्तकृतौ सिद्धिलक्षणायां चण्डीचरितचन्द्रिकायां सम्प्रसादवरप्रदानो नाम एकादशः सर्गः । समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

३. कुवलयाश्वीयनाटकम्—

सप्ताङ्कमिदं नाटकं आर. एल. मित्रमहाशयस्य Notices of Sanskrit Manuscripts. ग्रन्थे निर्द्दिष्टम् । मित्रमहोदयानां निर्देशानुसारमस्मिन्नाटके वैदिकच्छात्रस्य कुवलयाश्वस्य मदालसायाश्च प्रणयवृत्तान्तो वस्तुरूपेण वर्णितः । वृत्तान्तोऽयं मार्कण्डेयपुराणान्तर्गतः । अस्य खण्डिता पाण्डुलिपिरस्माकं विद्यापीठस्य सङ्ग्रहालये वर्तते ।

आरम्भः--

भालप्रज्वलनाक्षिकैतवमतीविश्लेषवैश्वानर-
ज्वालावर्तितसौरसैन्धवपयःफेनैकलेखेव या ।
सा गौरीमिलने पुनः पुररिपोः प्रेमप्रदीपे रस
दातुं शक्तिरुपाहितेव कलिता चान्द्री कला पातु वः ॥१॥

सूत्रधारः—

कृष्णदत्त इति मैथिलः कविर्बालभावसुलभत् कुतूहलात् ।
नाटकं यदभिनव्यमातनोत् कोऽत्र सम्प्रति गुणागुणग्रहः ॥४॥

समाप्तिः--

तथापीदमस्तु--
काले काले तडित्वानमृतरसमयीं वृष्टिमिष्टां विधत्तां
पृथ्वी सम्पन्नसस्या भवतु विजयिनः पान्तु लोकं नरेन्द्राः ।
सर्वः सर्वत्र नन्दत्वखिलगुणगुरौ विन्दतु प्रेमभक्तिं
तद्विश्वेशे दयार्द्रे प्रसरतु परितः सत्कवेः सूक्तिरत्नम् ॥

पुष्पिका—

कुवलयाश्वसाम्राज्याभिषेकमहोदयो नाम सप्तमोऽङ्कः । समाप्तं चेदं कुवलयाश्वीयं नाटकम् ।

४. पुरञ्जनचरितं नाटकम्---

यथा पूर्वं निवेदितमस्माभिः पञ्चमाङ्कं नाटकमिदं श्री स. ल. कात्रे-महोदयैः सविधि सम्पाद्य विदर्भशोधनमण्डलग्रन्थमालातः प्रकाशितम् । नाटकमिदं

रूपकात्मकं (Allegorical) भागवतपुराणात् (४।२५--२६) गृहीतम् । अस्याभिनयश्च श्रीदेवाजीपन्तस्य सभायां मङ्गलमयमूर्तिश्रीवेंकटेशकेशवसन्निवेशनद्वारसन्निधाने समजायतेति आमुखतो विदितं भवति ।

५. गीतगोपीपतिकाव्यम्---

इदमपि काव्यं हर्षनाथझाशर्मनिर्मितेन भावदीपकसमाख्येन व्याख्यानेन समलङ्कृतं म.म. डॉ.गङ्गानाथझामहोदयेन सम्पाद्य १९०३ खि. संवत्सरे मुम्बईतः प्राकाश्यं नीतम् । काव्यमिदं जयदेवस्य गीतगोविन्दपद्धत्या लिखितम । अत्र भगवतः श्रीकृष्णस्य भक्तिवशंवदेन कविना रचितानि ललितशृङ्गारसमुल्लसितानि गीतानि निर्म्मितानि । स्वकीयस्याश्रयदातुर्जानराजस्य सर्वत्र गीतान्ते नामोल्लेखपुरस्सरं क्षेमसम्भावनं कृतम् । यदि नाम गीतगोविन्दस्य काव्यमाधुर्यमनेन गीतप्रबन्धेन तुलनयाऽऽलोच्येत, तदा मन्ये कृष्णदत्तस्य कृतेरस्यास्तत्पक्षे ततो न चेदाधिक्यं, किन्तु न्यूनत्वं कथमपि न स्फुटीभविष्यति । तथापि विनीतेन कृष्णदत्तेनैतदुक्तं ग्रन्थारम्भे,

अश्रान्तं जयदेवदिव्यकवितामास्वादयन्ती सितां
माधुर्यातिशयेन यस्य रसना मन्दायिता च श्रुतिः ।
भूयस्तत्र रसातिशायनसमुल्लासाय मद्भारती
तस्यापि क्षणमप्यनुग्रहपदं यास्यत्यसावम्लवत् ॥२॥

६. लक्ष्मीगुणमणिमाला----

इयमपि मातृकारूपेण विद्यापीठीये सङ्ग्रहालये वर्तते । अत्र जानराजस्य पत्न्या लक्ष्मीदेव्या गुणवर्णनं वर्तते । सूचीग्रन्थानुसारं, का. ५०००/३०५ मैथिली लिपिः, पत्राणि १--१७ प्राचीना, अपूर्णा[?] । काव्यमिद जानराजस्य धर्मपत्न्या लक्ष्मीदेव्याः प्रशस्तिस्वरूपं वर्तते । सम्पूर्णमिदं जानराजचम्प्वाः परिशिष्टरूपेणात्र प्रकाशितम् ।

जानराजचम्पूः

नाम्नैव काव्यमिदं गद्यपद्यमयमिति सूचितं भवति ('गद्यपद्यमयं काव्यं चम्पूरित्यभिधीयत इति' लक्षणात्) । कविना स्वयमेवावास्य काव्यस्य निर्माणकारणमभिहितम्, यथा–

'श्रीजानूनृपतेर्निदेशवशतो वंशावलीवर्णनाचम्पूं गुम्फितुमुद्यतोऽस्मि ॥'

स्वकीयस्याश्रयदातुर्वंशादिवर्णनमाश्रितानां प्राचीनानां कवीनां विशेषेण कर्त्तव्यमासीत् ।

आदौ मङ्गलाचरणरूपेण महतोमहीयस्याः पराम्बायास्त्रिपुरसुन्दर्या राजराजेश्वर्या. स्तुतिः, शिवस्तुतिः, गणेशस्तुतिः, वाण्यभ्यर्थना, सज्जनदुर्जनसम्भावना । ततो भोसलाकुलजस्य मुधाजीनाम्नो नृपतेर्वर्णनम् । ततस्तत्पुत्रस्य बापोजिनृपतेः प्रशस्तिः, ततस्तत्पुत्रस्य बिम्बस्य चर्चा । ततस्तत्पुत्ररूपेणोत्पन्नस्य रघूजीनृपस्य विस्तरेण जन्मादिवर्णनम् । तदीयधर्मपत्न्योश्चर्चा । रघुनृपतेः प्रथमस्यां पत्न्यां जानराजस्य द्वितीयस्याञ्च मुधाजीनाम्नो नृपतेर्जन्म पुनर्द्वयोरपि पत्न्योः पुत्रद्वयस्य प्राप्तिः । शरदवर्णनम् । रघूजीनृपतेर्दिग्विजययात्राप्रसङ्गः । सैन्यवर्णनम् । क्रमेण गोदावरीनिकटगमनम् । गोदास्तुतिः । स्वस्वामिनो रघूजीनृपतेराक्रमणपराभवं विशङ्कमानैस्तत्तन्नृपतिसचिवैः शरणागमनमन्त्रणाप्रदानम् । देवदुर्गेश्वरेण सह सङ्घर्षस्य स्थितिः । अन्तेऽनन्यगतिकतया तस्य शरणागतिः । ततश्चन्द्रपुरे गोण्डभूपतिविजयः । तत्र कालिकायाः स्तुतिः, शिवस्तुतिश्च ।

जानुजीनामानं ज्येष्ठं पुत्रं पुररक्षायै नियुज्य बङ्गराजेन सह रघूजीनृपः योद्धुं पूर्वदेशाभिमुखः प्रतस्थे । ततो वङ्गेशेन यवनेन सह सङ्ग्रामः अन्ते तदीयसन्धिप्रस्तावः । पुनर्नागपुरागमनम् । पुत्रेण जानराजेन स्वागतविधानम् । पुत्रेण सह नगरप्रवेशः । नगरोल्लासवर्णनम् ।

जानराजस्य पितृभारग्रहणम् । ततो रघूजीनृपतेरुत्कर्षेण जातामर्षो दिल्लीश्वरस्य पूर्वामात्य उरङ्गाबादनगरनायकः सहसेन आगत्य स्वमण्डलपर्यटनव्याजेन निवासमकरोत् । पर्यन्ते सोऽपि शुष्कमुखो व्यपासरत् । ततस्तस्य रघूजीनृपतिना सह मैत्री समजनि । एवं धर्मं कीर्तिं च विस्तार्य रघुराजो दिवं जगाम ।

ततो जानुनृपतिः पृथ्वीं शशास । भ्रातृभ्यः शासनव्यवस्थां वितीर्य स्वयं नागपुरमधितिष्ठता तेन पितृसदृशेन प्रजापालनमारब्धम् । जानराजस्य गुणवर्णनम् । तद्राज्यशासनव्यवस्थावर्णनम् । ततः कतिपयान्यैतिहासिकानि घटनानि । तासां विस्तरेण वर्णनम् ।

सत्यप्यैतिहासिकानां दृष्ट्या काव्यस्यास्य महत्त्वे वयमिदानीं कवेर्वर्णनानैपुण्यमेव विशिष्याकलनीयं मन्यामहे । अस्मिन् काव्ये महाकवेः कालिदासस्य नैषधीयचरितकर्तुः श्रीहर्षस्य, माघस्य च सम्मिलितः प्रभावः सामञ्जस्येन प्रायोऽनुभवगोचरो

भवति । न केवलं भावाः कतिपये शब्दा अपि कविना तेषां गृहीता इति एतत्काव्यानुशीलनावसरेऽनुभविष्यन्ति सहृदयाः । मध्ये मध्ये अत्यन्तं सरलाः कविना निवद्धाः सूक्तयः काव्येऽस्मिन् विराजन्ते ।

प्रौढ्या श्रीहर्षमनुकुर्वती कवेः कृष्णादत्तस्य भाषा काञ्चिदप्यौचितीं नाक्रामतीत्यनुभूयते । सर्वत्र प्रवाह इव परिलक्ष्यते । अर्थान्तरन्यासरूपकोपमादीनां चमत्काराः काव्यस्यास्य संस्कृतस्येतरेषु चम्पूकाव्येषु विशिष्टस्थानं प्रसाधयन्तीत्यत्र नात्युक्तिः । 'त्वञ्चापातदृशाऽभिपश्यसि मधु प्रान्ते प्रपातं न चे'त्यत्र महाभारतीयं (?) वचनं 'मधु पश्यसि वै तात प्रपातं नैव पश्यसी'त्यादि सफलतया कविनाऽऽत्मासात् कृतम् । एवं समग्रस्यापि कृष्णादत्तरचितस्य महनीयस्य साहित्यस्य सामञ्जस्येनाकलनमपेक्षितमिति प्रतिभाति ।

कृष्णदत्तेन काव्यस्य नैकासु विधासु स्वकवित्वस्य चमत्कारः प्रदर्शितः । गीतकाव्यम्, नाटकद्वयम्, काव्यव्याख्यानैपुण्यमित्यादि कवित्वस्य सहृदयत्वस्य च विलक्षणमस्मिन् सामरस्यमुन्मीलितं प्रतिभाति ।

सत्यपि नृपतीनां प्रशस्तगानेषु वाण्या दुरुपयोगस्यानुभवदुःखवैषम्ये कृष्णदत्तेन जानराजं प्रति स्वकीयः श्रद्धाभावः सम्यङ् निवेदितः । तथा हि, गीतगोपीपतिकाव्ये—

''जन्मान्धानिव जन्ममूकवधिरश्रोणानिवात्यादरा—
दाशामात्रकृतौपचारिकगुणाध्यासान्महीशान् मया ।
स्तुत्या यत्परितापिताऽसि वचसामीशे परिश्रामिताऽ—
स्येतस्य प्रतिकर्तुमच्युतकथापीयूषमापाय्यसे ॥''

इत्यभिदधानेनाऽपि तेन जानराजस्य प्रत्येकं गीतेषु नामोल्लेखपुरःसरं भविकं सम्प्रार्थितम् । समग्रमपि चम्पूकाव्यमिदं स्वाश्रयदातरि प्रवृद्धस्य श्रद्धाभरस्य सुतरामुन्मीलनं वरीवर्ति ।

मध्ये मध्ये कविना पद्येषु विनियुक्ताः सूक्तयः काव्येऽस्मिन्नुपलभ्यन्ते । ताभिरस्य कवेर्वाग्वैदग्धी समुन्मीलिता भवति । तासु काश्चन—

१. यो यद् वेत्ति स एवं तस्य विभवस्तेनैव स श्लाघ्यते ।

२. वीराणां रणविजयावधिः प्रकोपः ।

३. भवन्ति भ्रान्तानां स्वपरपरिमोहा विमतयः ।

४. नखच्छेद्ये कुठारस्य प्रयोगो नोचितो यतः ।

५. गन्धद्विपः किमु सहेत परेभगन्धम् ।

६. साद्धं सम्प्रतिपत्तिरेव हि सतां सम्पत्तिमूलं मतम् ।

('ननु सत्सन्निधिरेव सन्निधि'रिति नैषधे)

७. महान्तो न च्छलप्रियाः ।

८. निजमेव पौरुषं किल भवति प्रतिपत्तिकारणं महताम् ।

कृष्णदत्तस्य काव्यप्रतिभा वर्ण्यविषयानुकूलशब्दार्थसामग्रीयोजने सर्वत्रैव, जागरूकतराऽभिलक्ष्यते । जानराजचम्प्वां वाग्देवीप्रार्थनया तेन स्वीयकाव्यस्य कलापक्षविषयकं स्वरूपं कथञ्चिदुन्मलितमपि, तथा हि---"येनान्यूनगुणा सुवर्णवलितालङ्कारसम्भाविता नानाश्लेषवती चमत्कृतिपदा सभ्येन सम्भाव्यसे, इति। संस्कृतसाहित्ये नैतादृशगुणालङ्कारचमत्कारपूर्णकाव्यनिर्माणप्रतिभाशालिनां कविवर्याणाभभाव इति विदन्नपि कृष्णदत्तः तादृशानां महाकवीनां मध्ये सर्वथा नगण्यमात्मानं मन्वानोऽपि 'यो यद्वेत्ति स एव तस्य विभवस्तेनैव स श्लाघ्यत' इति धियाऽल्पकेऽपि स्वस्मिन्नादरभाजः कतिपये सचेतसो भविष्यन्तीति धिया काव्यनिर्माणे प्रवृत्तः ।

यद्यपि चम्प्वामस्यां स्वाश्रयदातुर्वंशवर्णनं कवेर्लक्ष्यभूतम्, तथापि तस्य कवित्वपक्षो नितरामशिथिल एव सर्वतः सम्प्रतीयते । स्वाभाविकश्चास्य भाषाप्रवाहः क्वचिदलङ्कारादिघटनव्यापारेण न व्याहन्यत इत्यपि समाकलनीयम् । कविश्चायं स्वेच्छया स्वाश्रयदातृयशोवर्णने न प्रवृत्तः, परमेवं कर्त्तुं प्रवर्तित इत्यत्रापि तदीयपक्षे तत्काव्यनिर्माणस्वातन्त्र्ये च किञ्चिद् बाधकं नासीदित्यपि लक्षितव्यम् ।

छन्दोयोजनास्वप्ययं कविर्नितरां निपुणः । काव्येऽस्मिन् संस्कृतजगति सुप्रसिद्धानि प्रायः समस्तानि छन्दांसि, स्रग्धरा-शार्दूलविक्रीडित-मन्दाक्रान्ता-शिखरिणी-मालिनी-वंशस्थोपजाति-प्रहर्षिणी-रथोद्धता-पुष्पिताग्राप्रभृतीनि प्रयुक्तानि । ओजसः प्रसादस्य च प्रयोगे माघकवे'र्नैकमोजः प्रसादो वा रसभावविदः कवेरि'ति कथनं कृष्णदत्ते सर्वथा चरितार्थम् । क्वचित्तु नितान्तं सहजः प्रवाहः समुल्लसति, यथाऽस्मिन् पद्ये—

"ये सम्यङ्मनसि विविच्य साधुबुद्ध्या स्वं कार्यं परिणतिशुद्धमारभन्ते ।
तैरेव प्रभवति रत्नभूरियं भूस्तान्येव श्रयति गुणाश्रयोन्मुखी श्रीः ॥"

चम्पूकाव्यस्यास्य निर्माणोद्देश्यं स्वाश्रयदातुः स्तुतिमात्रम् । यत्रैवंविधाः प्रवृत्तयो भवन्ति तत्र स्वाभाविको वाग्व्यवहारो न समुल्लसति, फलतः कृत्रिमा अलङ्कारप्रचुरा भाषा कविभिः प्रस्तूयते । अर्थालङ्कारापेक्षया पृथग्यत्ननिर्वर्त्यानां हठादाकृष्टानां शब्दालङ्काराणामेव बाहुल्येन प्रयोग उपलभ्यते । कृष्णदत्तो न तावन्नियममिममति-वर्तते । सहृदयानामभ्यन्तरेऽकृत्रिमस्य रससञ्चारस्य प्रवर्तने विफला अप्येतादृशाः कृतयः संस्कृतसाहित्ये परवर्तिषु युगेषु बाहुल्येन निर्मिताः । चम्पूकाव्येषु येषां विशेषेण साफल्यं तेषु विशेषेण रामायणचम्प्वा नलचम्प्वा एव प्राशस्त्यं स्वीक्रियते विद्वद्भिः । सामान्येन शब्दालङ्कारजन्यचमत्कारप्रणयने सुतरां सफलोऽपि कृष्णदत्तः स्वशब्दयोजनासु किञ्चिद्वैशिष्ट्यं बिभर्त्ति ।

कानिचिदलङ्कारप्रयोगोदाहरणान्यत्र निर्दिश्यन्ते । प्रथमं शब्दालङ्कारेषु कृष्णदत्तस्य अनुप्रासघटने विशेषाभिनिवेशोऽभिलक्ष्यते, निर्वहत्यपि प्रायस्तमसौ ।

"कृतकविकुलनोदां सद्विनोदां शुभोदां विरचितजनमोदां प्राप गोदां क्रमेण ।"

"लवणिममधुरिमचतुरिममहिताभिर्दोपरतिाभिः ।
सह ताभिः सहिताभिर्वनिताभिः कृष्ण इव रेमे ।।"

श्लेषोऽप्यस्य कवेः प्रियः—

"लावण्यैरविमुक्तमङ्गमखिलं शोणप्रभासौ करौ—
र्हासश्रीर्मधुरा सितासितमिदं चक्षुर्मुखं पुष्करम् ।
श्रीरङ्गस्थलमस्य बाहुयुगलं वक्षो विशालोदयं
चेतोऽस्माकमिहानुरक्तमनिशं नाप्नोति मुक्तिं कुतः ।।"

अत्र श्लेषसमर्थिताया विशेषोक्तेश्चमत्कारो विलक्षण एव ।

उपमा—घनेशलीलासरसः समन्ततो
जगाहिरे व्योमतलं सितच्छदाः ।
चलज्जलात् क्षीरनिधेर्निरन्तरं
हरेः शरीरं लहरीभरा इव ।।

रूपकम्—केयूराभरणालवालविलसत्सौन्दर्यसारामृतः
प्रोदञ्चत्करपञ्जरो नखरुचीसन्मञ्जरीमञ्जुलः ।
विश्वस्याभयदानकल्पविटपी बाहुर्विभोर्भासते
यच्छायामवलम्ब्य हन्त सुमनःसार्थाः सुखं शेरते ।।

अर्थान्तरन्यासः--

दूतं प्रस्थापयास बङ्गराजं प्रति प्रभुः ।
नखच्छेद्ये कुठारस्य प्रयोगो नोचितो यतः ।।

यथाऽस्य पद्यानि तथैव गद्यान्यपि कृत्रिमालङ्कारभारपरिलसितानि सन्ति । बाणभट्टस्येवास्य गद्येषु क्वचित् परिसंख्या, क्वचित् श्लेषः क्वचिदनुप्रासः समाकलयितुं शक्यते । किन्तु गद्यापेक्षया पद्यानामेवात्र प्राचुर्यं वर्तते। प्रायः सर्वत्रैवायमुपमानत्वेन पौराणिकानि पात्राणि प्रस्तौति । रामादेर्युधिष्ठिरादेश्चोपमानत्वेन नैकधोल्लेखः कृतः । स्वभावतो देवताविषयस्तुतिपरककाव्यनिर्माणे सहजप्रवृत्तिशीलेन कविनाऽनेनात्रापि चण्डिकाया गोदानद्या शिवस्य च स्तुतीः प्राप्तावकाशमुपनिबद्धाः । गीतगोपीपति-काव्यस्य मधुरकोमलकान्तपदावलयो जयदेवस्य भणितीनां स्मृतिमुत्पादयन्त्येव । तत्रान्येषामपि पद्यानां सङ्घटनमपूर्वमेव ।

वस्तुतः कवेरस्य सामस्त्येण काव्यप्रतिभायाः समाकलनमस्यामतिसंकीर्णायां प्रस्तावनायां दुःशकम् ।

दौर्भाग्येन काव्यस्यास्य पाण्डुलिप्योर्द्वयोरेवासमग्रत्वात्, प्रथमस्याश्चान्तिमेषु पृष्ठेषु लिपेरतिसूक्ष्येक्षिकयाऽपि पठितुमशक्यत्वात्, यत्र-यत्र सम्पादनदृष्ट्या प्रश्न-चिह्नामुट्टङ्कनेन पद्यापूर्णताजन्यवैयाकुल्या च सहृदयानां रसास्वादे बाधोपस्थितिः स्यात् ।

संस्करणस्याधारभूता सामग्री —

जानराजचम्प्वा अपूर्णं मातृकाद्वयं प्रयागस्थगङ्गानाथझाकेन्द्रीयसंस्कृतविद्या-पीठस्य सङ्ग्रहालये सुरक्षितम् । एतदतिरिक्तं विवरणं क्वचिदपि नोपलब्धमस्माभिः । श्रीकात्रेमहोदयेनापि चर्चाऽस्य काव्यस्य न कृतेत्याश्चर्यम् । विद्यापीठस्य प्रकाशित-सूचीग्रन्थानुसारम्–

क.—का. ३०७/५००२; ३१ × ११.५; पत्राणि १–२४; पङ्क्तयः ११; अक्षराणि ४६; स्थितिः प्राचीना; अपूर्णा ।

ख.— का. ३०८।५००३; ३१ × ११; पत्राणि १-७; पङ्क्तयः १२, अक्षरा-णि ५६, स्थितिः, प्राचीनाः अपूर्णा ।

क. मातृकायाः प्रथमस्मिन् पृष्ठे 'कृष्णदत्तकृतिः जानराजचम्पू' इति, ॐ नमो गणेशाय' इति लिखितम् । तत्रैव मध्ये चक्रबन्ध एको रचितः, यस्यारेषु न्यासी-

कृतान्यस्पष्टान्यक्षराणि पठितुमशक्यानि । कथञ्चित् 'मन्दीकृत्य भुजावलेप(म)सतां श्रीराजेन्द्र से (?) क्षोहिणी व्यस्ते सुप्तघ । (ज) ने व्यघात्' इति पठितम् । मातृकाया अन्तिमे पृष्ठे ग्रन्थसमाप्तिसूचना न दत्ता लिपिकारेण । अत्यन्तमस्फुटान्यक्षराणि लिखितानि । अस्या लिपिकारः साम्प्रतमेव दिवंगतो वर्षीयान् पं० ऋद्धिनाथझा-महोदय इति डॉ० किशोरनाथझामहोदयेन सूचितोऽस्मि । अयं हि गीतगोपीपतिकाव्य-स्य टीकाकर्तुर्हर्षनाथझामहोदयस्य तनय आसीत् ।

द्वितीयमातृकायाः प्रथमपृष्ठे लिखितम्--

ॐ सरस्वत्यै नमः ३ । गौरीशङ्कराभ्यां नमः । अथ जानुराजचम्पू । श्री-ऋद्धिनाथस्येदम् । सन् १३१४ साले इदं लिखितम् । गणेश ३ । नमो गणेशजननि-दुर्गाराधालक्ष्मीसरस्वती ।

द्वयोरप्यनयोर्लेखक एक एवेति प्रतीयते । कतिपयानि पाठान्तराणि यद्यप्युपल भ्यन्ते परं न तानि तथा विचारापेक्षाणि प्रतीयन्ते । प्रथममातृकायां या अशुद्धयस्ता द्वितीयस्यां नैव निराक्रियन्ते । पाठालोचनदृष्ट्या यत्र-तत्र मातृकायामेव निर्देशो लिपिकारेण कृतः, अस्माभिश्च विचारितः ।

क्वचित्तु नितान्तमस्फुटतयाऽक्षराणां पठने बाधाऽपि समजायत, क्वचिच्च किञ्चित् खण्डितमपि पत्रप्रान्तं पठने काठिन्यमुपास्थापयत् । कतिपयेषु च पत्रेषु लिपिकारेण वाऽन्येन केनचित् संशोधनञ्च कृतम् । वंगलिपिसमानजातीयाया मैथिलीलिपेर्नागराक्षरेषु परिवर्तने भ्रमप्रमादा अपि सम्भाव्यन्ते । तत्र हि भतयोः, नणलानां वरयोश्च सूक्ष्मध्यानगम्यो भेदः । अपि च, सुजनः 'स्वजन' इत्यपि पठितुं शक्यते ।

नागरीलिपिपाठकानां सौविध्यदृष्ट्या 'षण्ड' स्थाने 'खण्ड' इति 'शेषर' स्थाने 'शेखर'इति कृतम् । बहुषु स्थलेषु मैथिलीलिपिकाराणां पद्धत्तीरनुसरता मया ष-श-सानां पूर्वं प्राप्तो विसर्गः तदनुरूपहलन्तप्रयोगेण परिवर्तितः । एवं यथा लिखितपाठकवृत्तिरेवात्रास्माभिर्यथासम्भवमधिगता ।

सम्पादनक्रमे समग्रस्यापि काव्यस्यार्थानुशीलनमपि मया कर्तुं प्रयतितम् । प्रथमपद्यस्य महता विलम्बेन मयाऽर्थोऽधिगतः । तत्र प्रथमस्मिंश्चरणे 'अपि' शब्दस्य स्वारस्यं मया सुबहु चिन्तनानन्तरमपि नावगतम् । एकेन मत्सुहृदा 'राजराजेश्वरी'-तिपदेन पद्यमिदं 'विक्टोरिया' देव्या स्तुतिरूपमिति निर्णीतम् ।

वस्तुतः पद्यमिदं कवेः कुलदेवतायास्त्रिपुरसुन्दर्या राजराजेश्वरीपदवाच्यायाः स्तुतिरूपमित्यत्र नास्ति सन्देहः। यद्येवमन्वयः क्रियेत—सततसदानन्दविस्फूर्त्तिकीर्त्तेरानन्दमूर्त्तेः शम्भोः वपुष्पावनानां प्राणानामपि पुण्यतायाः प्रणय इव निदानम्, एवम्भूता राजराजेश्वरीति, तदा 'शिवः शक्त्या युक्तो यदि भवति शक्तः प्रभवितुं न चेदेवं देवो न खलु कुशलः स्पन्दितुमपि' इति सौन्दर्यलहर्यपि सङ्गच्छते।

राष्ट्रियसंस्थानस्याधिकारिभिः, प्राधान्येन निदेशकपदमलंकुर्वाणैः श्रीयुतप्रभातचन्द्रशर्मवर्यैः काव्यस्यास्य प्रकाशनार्थं स्वीकृतिप्रदानेन योऽनुग्रहः कृतस्तदर्थं तेभ्यो धन्यवादा वितीर्यन्ते। स्थानीयप्रबन्धकसमितेरध्यक्षैर्मान्यैः डॉ० बाबूरामसक्सेनामहाशयैः श्रीमद्भिः प्रो० सरस्वतीप्रसादचतुर्वेदमहोदयैश्च स्वानुमतिप्रदानेनाहमनुगृहीत इति तेभ्यो धन्यवादाः कैः शब्दैर्वितीर्यन्तामिति निश्चेतुं न प्रभवामः।

भूमिकायां श्री स० ल० कात्रे महोदयेन सम्पादितस्य पुरञ्जनचरितनाटकस्य प्रस्तावनातोऽपेक्षितसामग्रीग्रहणमस्माभिः कृतमिति तान् प्रत्यधमर्णा वयम्। सुहृदा डॉ० किशोरनाथझाशर्मणा (अनुसन्धानाधिकारिणा) मैथिलीलिपितो देवनागर्यां परिवर्तने, यथासमयञ्च कविविषये ज्ञातव्यसामग्रीसंग्रहे ममोपकारः कृतः, विद्यापीठस्य संग्रहालये सहायकसंग्रहाध्यक्षेण श्रीजीवेश्वरझाशर्मणाऽप्यावश्यकसामग्रीं यथाकालं प्रस्तुवताऽहमुपकृतोऽस्मि। एतदर्थमुभाभ्यामपि सुहृद्भ्यां धन्यवादाः समर्प्यन्ते।

दिल्लीतः सद्यः समागतेन विद्यापीठस्य कार्यकारिप्राचार्यपदमधितिष्ठता डॉ० हरिहरझामहोदयेन, प्रवाचकेन डॉ० ब्रह्ममित्र-अवस्थीमहोदयेन च यथासमयं मुद्रणादिव्यवस्थासौकर्यप्रदानेन मदीय उपकारः कृत इति तयोराभारमनुभवामः।

इलाहाबादब्लाकवर्क्समुद्रणालयस्याधिकारिभिः सम्यङ्मुद्रणव्यवस्था कृतेति तेऽपि धन्यवादानर्हन्ति।

अन्ते, कवेरेव शब्दैरिदमुच्यते—

यदि पुनरिह कोऽपि दूषकः स्यात् अहह भवेत् परिभूषकोऽपि कोऽपि।
मलिनयति सरोजमन्धकारो दिवसमणिः स्वरुचा स्फुटीकरोति॥

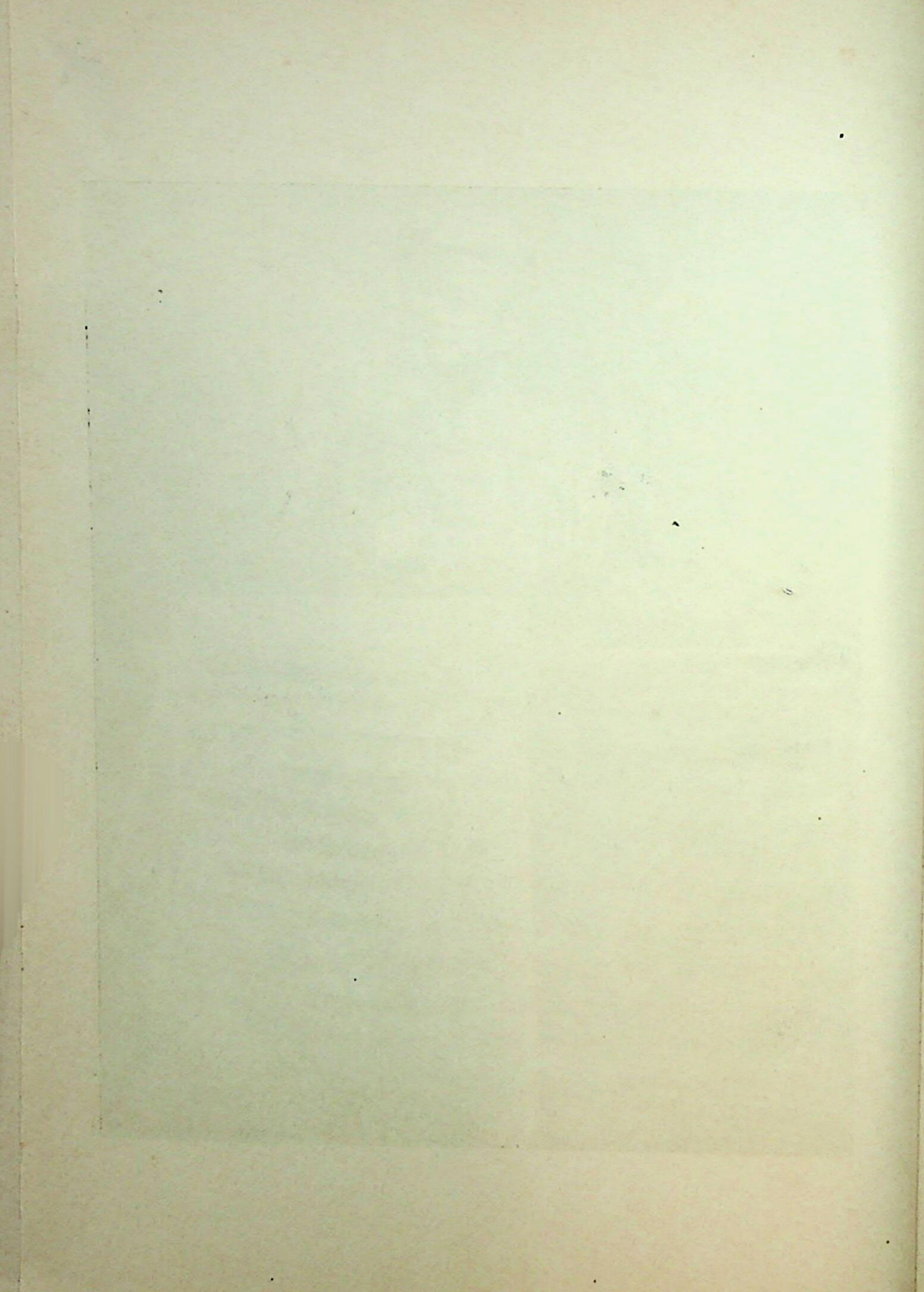
प्रयागः
जगन्नाथ पाठकः

१५ अगस्त,' ७६

विषयानुक्रमः

विद्यापीठ-सुमङ्गल-
२५-९-१८७१ई.
१८-११-१९४१ ई.

ज्ञानराजचम्पूः

मैथिलकविकृष्णदत्तविरचिता

ॐ नमो गणपतये ।[1]

शम्भोरानन्दमूर्त्तेरपि सततसदानन्दविस्फूर्त्तिकीर्त्तेः
प्राणानां पुण्यतायाः प्रणय इव वपुष्पावनानां निदानम् ।
लीलालावण्यशीलामृतरससरसीचारुकारुण्यपूर्णा
निस्त्रैगुण्याऽपि गुण्या वितरतु भविकं राजराजेश्वरी वः ॥१॥

मल्लीमाल्यभ्रमेणामृतकरकलिकां चारुसिन्दूरबुद्ध्या
ज्वालां[2] लालाटवह्नेर्गलगरलरुचं शङ्कया कज्जलस्य ।
शम्भुः कैलासशैलप्रतिफलितवपुर्मण्डलादाददानः
पार्वत्याः सम्प्रसाधाविधिमधि सुचिरं मुग्धचित्तोऽवताद् वः ॥२॥

कस्तूरीयन्ति देहे नयनसरसिजे कज्जलीयन्ति कर्णे
लीलानीलाम्बुजीयन्त्यपि हरिदुपलीयन्ति हारेऽत्युदारे ।
ग्रैवेयीयन्ति कण्ठे महति कुचतटे कञ्चुकीयन्ति लक्ष्म्या
यासां भासां[3] विलासा मधुमथनतनोस्ता ममान्तः स्फुरन्तु ॥३॥

प्राप्तः पातालमूलं मदसलिलझरैः प्लावयन् बाललीला-
मातन्वन्नेव कर्णजपमधुपसमारम्भसंरम्भशीलः ।
कूर्मे[4] शालूकबुद्ध्या सरसबिसधिया शेषनागे च शुण्डा-
दण्डं व्यापारयिष्यंस्तदुपहितनुतिः पातु वेतण्डतुण्डः ॥४॥

---

१. ख. ॐ नमस्तारायै । २. ख. ज्वाला । ३. ख. भासा । ४. शालूकमुत्पल-कन्द इत्यर्थः ।

वाचां देवि निषेविताऽसि सततं तेनाहमभ्यर्थये
भूया एव तथा मदीयरसनारङ्गे नटन्ती सती ।
येनान्यूनगुणा सुवर्णवलितालङ्कारसम्भाविता
नानाश्लेषवती चमत्कृतपदा सभ्येन सम्भाव्यसे ।।५।।

श्रीजानूनृपतेर्निदेशवशतो वंशावलीवर्णना—
चम्पूं गुम्फितुमुद्यतोऽस्मि यदहं तत्रावलम्बः शिवः ।
ये स्वाभाव्यपरोपकारकरणप्रौढव्रताः साधव–
स्ते सानुग्रहदृष्टयो मयि भवन्त्वित्यत्र काऽभ्यर्थना ।।६।।

वाग्देवीकरकीरकायितकविग्रामस्य दिव्या गिरः
श्रुत्वा वाङ्मयमन्दिराङ्गणलुठत्काकायिता मादृशाः ।
निन्द्या एव परं तथापि भविता मय्यल्पकेऽप्यादरो
यो यद् वेत्ति स एव तस्य[१] विभवस्तेनैव स श्लाघ्यते ।।७।।

वाणी ममार्थरहिताऽपि[२] विशृङ्खलाऽपि
श्रीभोसलाकुलवलद्गुणगुम्फितत्वात् ।
कण्ठास्पदीभवितुमर्हति सज्जनाना–
मेणीकिशोरकदृशामिव काचहारः ।।८।।

यदि पुनरिह कोऽपि दूषकः स्या-
दहह भवेत् परिभूषकोऽपि कोऽपि ।
मलिनयति सरोजमन्धकारो
दिवसमणिः स्वरुचा स्फुटीकरोति ।।९।।

---

१. ख. नास्ति । २. ख. नास्ति ।

सुजनं दुर्जनं वाऽहमिह किञ्चन नार्थये ।
तयोर्गुणागुणाख्यानस्वभावो नापगच्छति ॥१०॥

आसीदासीमभूमीवलयवलमानसमस्तप्रशस्तिपात्रभूते अतिमात्रगम्भीरधीरवीरपुरुषरत्नप्रसवतया नीरनिधाविव मर्य्यादाविधाननिधाने श्रीमति भोसलाभिधानेऽन्ववाये चन्द्र इवातन्द्रलोकलोचनानन्दकरः कलाकरश्च, पारिजात इव भ्रमरहितः समुचितसुमनोमहितश्च, ऐरावत इव दानोद्यतो मानोन्नतश्च, सुरभिरिव पुरभिदवलम्बनीभूतवृषप्रसूतिहेतुः सकलमङ्गलसेतुश्च, सुधाधामाभिरामा-[म?]नानारामाकर्षणचणो महामहनीयः कामाधिककमनीयः श्रीमान् सुधाजीनामा ॥१॥

विप्रत्राणपरस्य तस्य सुकृतप्राणस्य नारायणे
तारानायकशेखरे च समताबुद्धिस्फुरच्चेतसः ।
कीर्त्तिः कार्तिककृत्तिकापतिकलाकैलासमन्दाकिनी–
कान्तिः कामपि कुर्व्वती कुतुकितामद्यापि विद्योतते ॥११॥
शिवस्यैकभक्तो द्विजत्राणसक्तो गुणे चानुरक्तो जनप्रीतिसक्तः ।
स्फुरद्भोसलावंशपाथोजहंसः सुधीरावतंसप्रणीतप्रशंसः ॥१२॥

दयादानमानावधानावदान-
प्रधानं निधानं सतां धीनिदानम् ।
महीमण्डलख्यातनामा विशिष्टः[1]
सुतस्तस्य बापोजिनामाजनिष्ट ॥१३॥

---

१. ख. वशिष्टः ।

दारिद्र्याब्धौ वहित्रं सकलवसुमतीचक्रचञ्चच्चरित्रं
विद्वन्मित्रं पवित्रं सुतमभिलषतोऽमित्रसेनालवित्रम्।
भुक्तिस्वर्गापवर्गार्पणचतुरतरे भक्तिमात्रैकलभ्ये
चेतस्तस्यातिमात्रं शिवपदकमले भृङ्गवद् रक्तमासीत् ॥१४॥
गुणगणमणिमाली भाग्यसौभाग्यशाली
सुजनकमलपालीकान्तिकृद्भानुमाली।
हृदयनिहितकालीकान्तभक्तिप्रणाली-
निधिरजनि तनूजस्तस्य बिम्बाभिधानः ॥१५॥
पित्रोः पुण्यपरम्परापरिणतेः सद्भाग्यसौभाग्यतः
शैलाधीशसुतापतेः परमया[1] कारुण्यदृष्ट्या तथा।
उच्चस्थायिचतुर्ग्रहे सुसमये सर्व्वग्रहालोकिते
लग्ने तस्य महात्मनोऽजनि सुतो विश्वम्भरांशो यथा ॥१६॥

तत्र सुगृहीतनामधेये महाभागधेये दुर्ज्जननिग्रहाय सज्जनानुग्रहाय धर्मसङ्ग्रहाय चाभ्युद्यते नारायण इवावर्जितसुदर्शने, न केवलं मातापितरौ भोसलाकुलमपि यदुकुलमिव[2] निराकुलममन्दमानन्दसन्दोहमविन्दत ॥२॥

दैवज्ञैरतिमुदितैरवादि विज्ञै-
रुत्पत्तिः सकलमनःप्रहर्षिणीयम्[3]।
एतस्याभवदतुलस्य राजयोगे
येनासावखिलदिशोऽपि जेष्यतीति ॥१७॥

ततः प्रमुदितेनास्य तातेन हितसन्निहितपुरोहितसहितेन जात-

---

१. क. परमयं। २. ख. नास्ति। ३. ख. प्रहर्पंणीयम्।

कर्म सम्पाद्य समुचिते महितेऽह्नि रघुरिव सकलदिशो लघु विजेष्यत इति निश्चित्य लौकिकरीत्या रघूजीति नाम चक्रे ॥३॥

अवर्द्धत दिने दिने स सकलाः कलाः सन्दधत्
क्रमादमृतभानुवद् दलितकैरवाभ्यन्तरः ।
विलोचनचकोरकं शिशिरयन् सतां सोदयो
मनोरथशतैः समं निजकुलस्य पृथ्वीमधि ॥१८॥

वयोविद्यावृद्धैः सह सततवासेन सुमते-
रमुष्याभूद्[१] बाल्यापगमसमये नीत्यधिगमः ।
अथासौ कौमारे गजहयरथारोहणकलां
धनुःकुन्तास्याद्यायुधनिवहशिक्षामधिगतः ॥१९॥

दशरथमिव रामश्चन्द्रसूनुं यथैलो
हरिरिव वसुदेवं पुष्पधन्वेव कृष्णम् ।
मनसिशयमिवोषावल्लभोऽसौ निकामं
पितरमुचितनीत्या[२]नन्दयामास नित्यम् ॥२०॥

अथास्य क्रमवलितललितनवयौवनकलितमरुणकरनिकरकरम्बितमम्बुजमिव समुचितरत्नखचितमुज्ज्वलकलधौतमिव वपुरतितरामराजत ॥४॥

पदे कूर्माकारे करिकरसमञ्चोरुयुगलं
भुजौ दीर्घौ पीनौ भुजगपतिभोगप्रतिभटौ ।
पदार्थास्तद्भूमीधृतिविधिसमर्था विनिहिता-
श्चिरादेकीकृत्य त्रिभुवनसृजा यस्य वपुषि ॥२१॥

---

१. क. बाल्योपं । २. ख. 'रीत्या' ।

पदाम्बुजं तस्य विधाय वेधा
[1]वैरिश्रियो मूर्द्धनि किं न्यधत्त ।
सीमन्तमार्गो [र्गे?] यदिहोद्‌र्ध्वरेखा
सिन्दूररेखारुणता यदासीत् [?] ॥२२॥

अलिकफलकमस्य रम्यमूर्त्तौ रजनिकरार्द्धमनोरमं विरेजे ।
प्रकटतरमलेखि यत्र धात्रा भुवनविलक्षणधर्मभाग्यलक्ष्मीः॥२३॥

सहजनयनकोणरागमस्य स्फुटमिव साधुरमन्यतानुरागम् ।
रिपुरिममनुमाय कोपचिह्नं किमपि चिराय बभूव सानुरागः॥

वक्षोवेश्मनि दीर्घपीवरभुजादण्डार्गलादुर्गमे
संरुध्य श्रियमुत्तमैर्गुणगणैश्चार्थत्यमून्या जय [?] ।
इत्याज्ञापनपत्रिकामिव सरोजन्मासनस्य स्फुटां
रोमालीकपटाददर्शयदिदं तस्मै नवं यौवनम् ॥२५॥

उदवहृदनुरूपरूपवंश-
प्रतिनपे [?] स नयेन धर्मपत्न्यौ ।
हरिरिव कमलासरस्वतीभ्यां
विमलमना मुदमध्यगाच्च ताभ्याम् ॥२६॥

हृदयवचनकर्मभिः पतिं तं सुदृढममू सततं निषेवमाणे ।
शुचिरुचिररुची पतिव्रतानामुदवहतां धुरमञ्चितश्व्रतानाम् ॥

[3]भोगिनीपदभागिन्यो रागिण्योऽन्या महात्मनः ।
नारीणामनुकूलस्य भार्याविद्भ्योऽ [अस्या ?] भवन्नपि ॥२८॥

---

१. ख. वैर॰ । २. ख. ॰मञ्चितं व्रतानाम् । ३. ख. भोगिन्यां ।

यथायथं ताभिरुदारचेष्टितो
रघोजिनामा विहरन् हरिर्यथा ।
कृतार्थतामानयति स्म ताः प्रियाः
कृतार्थमात्मानमपि स्म मन्यते ॥२९॥

एवमस्य वर्तमानस्य श्रीगौरीरमणचरणकमलपरिमलपरिचरणचतुरतरान्तःस्फुरण[1]षट्चरणस्य क्षणक्षणविलक्षणगुणगणलक्षणस्य जगद्रक्षणविचक्षणस्य श्रेष्ठा ज्येष्ठा पत्नी[2] कुलभूत्यै गर्भमाधत्त, व्यधत्त च कालक्रमेण गर्भदोहदकौतुकिनी प्रियप्रमोदम् ।

रामं कोशलजेव धीरिव नयं गङ्गेव देवव्रतं
पौलोमीव जयन्तमौपनिषदी विद्येव बोधोदयम् ।
शाम्बं जाम्बवतीव साम्बगिरिशप्रौढप्रसादोदया-
देषाऽसूत कुलद्वयोन्नतिकरं पुत्रं पवित्राशया ॥३०॥

नान्दीतूर्यरवेण वारवनितागीतामृतैर्वन्दिनां
प्रस्तावोचितनव्यकाव्यकलया भव्यद्विजाशीश्शतैः ।
वस्त्रालङ्कृतहेमहस्तिहयगोदानोल्लसच्चेतस-
स्तस्यागारमभूत् सुमङ्गलमयं साक्षात् श्रियेवेक्षितम् ॥३१॥

जानूजीति पिता चक्रे नाम तस्य सुजन्मनः ।
ततः ख्यातो जानराजो राजा जनहितो यतः ॥३२॥

---

१. ख. 'चतुरतरान्तःकरण' । २. ख. पाण्डुलिप्यामस्यामन्ते ३. ख पृष्ठे पत्रप्रान्तटिप्पणकरूपेण संशोधनं कृतमिव वर्तते तत्र 'महाभागधेया सकलकबायीनामधेया (?) इति किमप्यस्पष्टमिव लिखितं वर्तते, अनुमीयते यदत्रैव लेखनीयं स्यादिति । सं०

द्वितीयस्यां पत्न्यां[१] समजनि मुधाजीति विदितः
सुतः श्रीमांस्तस्यानुकृतजनकाग्रीयचरितः ।
स साराजीनामा पुनरजनि जानूजिसहजो
मुधाजीसोदर्य्योऽभवदथ च बिम्बाभिध इति ॥३३॥
जानूजीमुधाजीसाराबिम्बाभिधाः सुतास्तस्य ।
श्रीरामभरतलक्ष्मणशत्रुघ्ना दशरथस्येव ॥३४॥
दन्तैरैरावत इव भुजैरिव चतुर्भुजः ।
सुमेरुरिव विष्कम्भैश्चतुर्भिः स सुतैर्बभौ ॥३५॥
समुचितसमये विवाहदीक्षां
विधिवदकारयदेव देहजानाम् ।
जनककुलभवा इवाथ वध्वः
प्रियहितमादधति स्म राघवाणाम् ॥३६॥
नयबलवलितस्य तस्य राज्ञः
सकलमहीवलयं विजेतुमिच्छोः ।
किमपि विदधती करावलम्बं
शरदथ मूर्त्तिमतीव शक्तिरागात् ॥३७॥
धवलजलदलेखं व्योम निष्पङ्कशङ्कं
सलिलममलहासा हंसमालाभिराशाः ।
शरदथ विदधाना सन्दधाना प्रसादं
नरपतिजययात्रासिद्धिरूपोपतस्थे ॥३८॥

---

१. ख. तस्यां । [क. पुस्तकस्यास्मिन्नेव पृष्ठे प्रान्ते 'मकवारबायी', भागीरथी-बायी' इति लिखितं वर्तते, सम्भवतः रघूजीमहाराजस्य द्वयोः पत्न्योरिमे नामनी स्तः] ।

व्याधूताम्बुदमधुपा घनसमयाकृष्टविनतपरिमुक्ताः ।
स्वस्थानं प्रति हरितो गता इवाकाशतरुशाखाः ॥३९॥

व्यलसदमलरश्मिचक्रवालो वियदुदधौ रजनीतटान्तलग्नः ।
स्फुटविघटितमेघशुक्तिमुक्तः स्फुटतरतारकमुक्तिकासमूहः ॥

विरजसि घनदोषविप्रहीणे गगनतले दधति स्म पक्षपातम् ।
मृदुमधुरगिरश्चिराय हंसाः शुचिकमलाकरदर्शनोत्सवोत्काः ॥

घनसमयसरोवरे निमग्नं कथमपि भावितरश्मिसूत्रचक्रम् ।
जलदपटलशैवलानुदस्य द्युमणिमसौ शरदुज्जहार यत्नात् ॥

विलसदस[म]पुष्पपत्रपाणौ क्रमपतिता मधुपा विरेजुरुच्चैः ।
अमलकनकपट्टकेषु कामं स्फुटजटिता इव नीलरत्नखण्डाः ॥

निशि कुमुदवने सरोजराजावहनि च चारुतरं श्रियो व्रजन्त्याः ।
अलिकृतपदनूपुरध्वनिश्रीरुदभवदुन्मदसारसालिनादः[1] ॥४४॥

धनेशलीलासरसः समन्ततो जगाहिरे व्योमतलं सितच्छदाः ।
चलज्जलात्क्षीरनिधेर्निरन्तरं हरेश्शरीरं लहरीभरा इव ॥४५॥

लसन्निशानायकनायकोपला
शरत्सखीसङ्ग्रथिताङ्गुलोज्ज्वला ।
निशाङ्गनावक्षसि हारशङ्कया
व्यलोकि तारायततारकाततिः ॥४६॥

---

१. ख. °सारिसालिनादः ।

शिखण्डखण्डं स्खलितं शिखण्डिनां
रेजेतरां काननगाहिनां तदा ।
पयोदजाले विगते निराश्रयं
च्युतं धनुष्खण्डमिवाहिविद्विषः[१] ॥४७॥

नदीषु कार्श्यं शिखिनीषु मौनिता
विपाण्डुरत्वञ्च पयोमुचां दले ।
शरद्यभीष्टागमनिर्वृतात्मभि-
र्न्यासीकृतानीव वियोगिनीजनैः ॥४८॥

तुरमाणवादनपदाधिकारिणा पटहस्य सान्नहनिकेऽस्य दुन्दुभौ[२] ।
समनद्धसैन्यमपदैन्यमुद्धतं विनिबद्धयुद्धरसशुद्धमानसम् ॥

सोत्साहा वासुदेवोद्वहविहगहसस्फीतफेनप्रवाहा
वाहास्ते गन्धवाहाधिकसुभगरया वाहवाहाधिरूढाः ।
रूढाहङ्कारभाराः पटुचटुलसटाकोटिनद्धाच्छमुक्ता
मुक्ता दोषैरनेकाकृतिजनपदजा द्वारमासाद्य तस्थुः ॥५०॥

आनीलश्वेतपीतारुणहरितकुथाः सारशृङ्गारधारा[३]
धाराधाराधराभाश्चलधरणिधरभ्रान्तिमुत्पादयन्तः ।
लीलोदस्ताग्रहस्तान्तरवलितपयःशीकरैर्व्योम्नि तारा-
स्ताराः सन्दर्शयन्तः किमपि रुरुचिरे दन्तिनो द्वारि[४] सज्जाः ॥

१. अहिविद्विषः इन्द्रस्येत्यर्थः । २. क. 'दुन्दुभौ' इत्यस्य शिरसि लिपिकारेण 'ताडिते' इति लिखितम्, ख. पटहेऽस्य सान्नहनिके ताडितेऽस्य दुन्दुभौ । ३. पत्रप्रान्ते 'गान्धार' इति लिखितं लिपिकारेण, किन्तु स्फुटतया स्थाननिर्देशोऽस्य न कृतः, कदाचित् 'शृङ्गार' इत्यस्य स्थाने स्यादेष शब्दः । ४. क. लिपिकारेण 'द्वारि दन्तिनो' इति लिखितम् ।

केचिन्मुष्टिनिविष्टमड्डुकलसच्चर्मोकहस्तस्फुरत्–
खण्डाः केऽपि परश्वधप्रहरणा दण्डायुधाः केचन ।
एके कुन्तकराः परे धनुधरा[1] अन्ये भुशुण्डीधराः
पादाताः पदपातपीडितधरापृष्ठाः सुसज्जाः स्थिताः ।।५२।।
कृत्वा दिग्जैत्रयात्रामधिविजयदशम्याप्तदैवज्ञदत्ते
लग्ने सन्नाहशाली चतुरगतुरगारूढ एष प्रतस्थे ।
सैन्यैरप्राप्तदैन्यैरविकलकुलजैरैकमत्यानुकूलै–
रन्तःशूलै रिपूणामिव समनुगतः श्रीरघूजीनरेन्द्रः ।।५३।।
सङ्ग्रामद्राक्पतिष्यद्रिपुभटवरणोल्लासयोग्यप्रसाधा–
प्रस्तावं सम्परिज्ञापयितुमिव नवस्वर्व्वधूभ्यः पुरस्तात् ।
पादाघाताद्यनूत्थैस्सुरपुरसरिति स्नातुकामा इव द्या–
[2]मुद्युक्तास्सम्प्रयातावनिपतितुरगोद्धूतधूलीसमूहाः ।।५४।।
उद्यद्विद्वेषिभूभृज्जनगहनवनप्रज्वलिष्यत्प्रताप–
ज्वालावद्धूमजालानुकृतिबलवलद्धूलिमालामुदीक्ष्य ।
आरादारातिदारा दरदलितहृदो बाष्पधारामुदारा–
मुन्मुञ्चन्ति स्म चञ्चज्जलनिधिलहरिस्रग्धरायां धरायाम् ।।
जेतुं प्राचीमपाचीमतिशयमुदितोऽसौ प्रतीचीमुदीचीं
गच्छत्युद्दण्डचण्डद्युतिकरकलितं सैन्यमेतस्य मा भूत् ।
इत्यालोच्येव धात्री पटुचटुलनटद्घोटकोट्टङ्किटाप–
प्रोद्गच्छद्धूलिधारामयमिह विदधे नीललीलावितानम् ।।५६।।

---

१. 'धनुर्धराः' इति कर्त्तव्ये 'धनुधरा' इति करणं छन्दोभङ्गभियैव स्यात् ।
२. ख. मुंद्यातास्सम्प्र' ।

सर्पत्यश्वखुरोत्थपांसुपटलध्वान्ते सहस्रं गवां
भास्वानेष निजूहुरे बलवलल्लुण्टाकभीतेरिव ।
आक्रान्ता करिभिर्भुजङ्गपतिना पृष्ठे धृता न क्षमा
स्थातुं यातुमपि क्षमा पतिपदं स्माकम्पते केवलम् ॥५७॥

आस्माकस्फुटटापटङ्कपटलाजस्राभिघातादसा–
वस्याः सर्वजनश्रुता व्रजतु [सा], सर्वंसहत्वप्रथा ।
इत्युन्मुच्य वसुन्धरामतितरामारब्धधाराधरा
व्योमन्यर्कहयक्रमक्षतिसहे बह्वव्रजन् वाजिनः ॥५८॥

मूर्च्छावतीमिव चमूचरपादघात–
जातव्यथातिशयतो वसुधामुदीक्ष्य ।
उद्यत्कृपा इव नृपालगजा महान्तोऽ–
सिञ्चन् करेण विलसत्तरशीकरेण ॥५९॥

आशानामुदितज्वरेव धमनो सौदामिनीवाम्मुचा–
माकाशाम्बुनिधेरिवोर्म्मिलतिका रत्नांशुसम्मिश्रिता ।
सैन्यां ...[1]करतर्ज्जनीव वनिता प्रत्यर्थिसन्तर्ज्जनी
श्रीमत्केतनवस्त्रवल्लिरनिलान्दोलैरखेलत्तराम् ॥६०॥

समरशिरसि फुल्लं सञ्चितं दिग्दलौघै–
र्धरणिकणपरागाकीर्णदिग्दन्तिभृङ्गम् ।
ध्वजनिवहसमुद्यत्केसरैः पूर्णमध्यं
कुवलयमिव सैन्यं श्रीरघूजीनृपस्य ॥६१॥

---

१. अत्राक्षरमेकमपेक्ष्यते ।

क्वचिदुद्दण्डपुण्डरीकमण्डलीमण्डितमिव बहलधवलचामरकलापैः, क्वचिदुन्नालनीलनलिनवनमयमिव नासीरचरवीरवरकरकलितकुन्तकदम्बैः, क्वचिदुन्मत्तमधुकरनिकरकरम्बितोन्निद्रकोकनदकाननवलितमिस्रच्छवि मायूरपिच्छच्छुरितारुणकेतनगुच्छैः, उत्तरङ्गतरङ्गसङ्गतमिवासङ्गरिङ्गमाणतुरङ्गसमुदायैरामत्तमतङ्गजनिकायैरुग्रग्राहैरिव दुरवगाहमस्य सैन्यं महत्सर इव विरराज ।।६१।।

सद्वंशैः परिपार्श्ववर्तिभिरविक्षत्रोपचारक्रमै-
र्नेपथ्योपचितोच्छलच्छविझरप्रक्षालितक्षोणिभिः ।
चञ्चच्चित्रपदक्रमप्रविलसत्पर्याणकल्पोज्ज्वला-
कल्पोल्लासिहयाधिरोहिभिरसौ सैन्यैर्विरेजे नृपः ।।६२।।

सम्भाषास्मितसुप्रसन्नवदनं गम्भीरताया निधिं
सद्विश्वासमिवात्तमूर्तिमिव तं सर्व्वो जनो मन्यते ।
नक्षत्रेषु कलानिधेरिव सरोजातेषु भानोरिवा-
म्भोराशेरिव वाहिनीषु चलिता न क्वापि तस्यौचिती ।।६३।।

सरिति सरिति हंसान् सैकते सन्निविष्टान्
सरसि सरसि नीलाम्भोजखण्डे च भृङ्गान् ।
श्रुतिपथमधुरेण व्यज्यमानान् स्वरेण
क्षितिपतिरतिमात्रं तर्कयन् मोदमाप ।।६४।।

अमलकमलकोशादुच्छलद्भिः परागैः
प्रकटितपटवासाडम्बरैः साधिवासैः ।
प्रियसुहृदिव मार्गे मालयो गन्धवाहः
समवकिरति तं··· [तस्य?] स्वानुकूल्यं विवृण्वन् ।।६५।।

उदञ्चितद्विजकुलकूजिताकुलान्
परिस्फुरत्किसलयपालिसम्पुटान् ।
वने वने वनजविलोचनो द्रुमान्
व्यलोकयत् कुसुमभरादिवानतान् ।।६६।।

कुमतितिमिरचन्द्रो रामचन्द्रोपमानो
नयनकुमुदचन्द्रो भालचन्द्रोपसेवी ।
कृतकलिकुलनोदां सद्विनोदां शुभोदां
विरचितजनमोदां प्राप गोदां क्रमेण ।।६७।।

अथ तां चन्द्रचूडचूडाचन्द्रचन्द्रिकाचाररुचिररुचिशुचिवीचि-वाचालजलधारां तारावलिमिव कृतावतारां संसारापारपारावार-सन्तारकर्णधारायमाणां प्रणम्य समुत्तीर्य वितीर्य च द्विजेभ्यो धनानि शीकरकुसुमनिकरैरिवाकीर्यमाणो वीर्यवान् धीरसमीर-सुभगवेशे तत्तीरदेशे स्कन्धावारमुदारमसौ विनिवेशितवान्, कृतकृत्यश्च वाक्योपहारमिममस्यै निवेदितवान् ।।७।।

जगद्रक्षादक्षा कलिमलकुलक्षालनपरा
मुदा धात्री धात्री विहरणविधात्री शिवतटा[१] ।
वहन्तीयं तीव्रं किमपि वलयन्ती जलनिधिं
प्रसन्नोदा गोदा कृतमुनिविनोदा विजयते ।।६८।।

इयं पारावाराभिसरणमुदारावतरणा
स्फुरत्ताराकारामलपृषतभाराचितनभाः ।
कृपाधाराधारा तव सलिलधारा भगवति !
सुधाधारासाराधिकमधुरिमा राजतितराम् ।।६९।।

१. 'शिवजला' इति लिखित्वा लिपिकारेण शिवतटेति संशोधनं कृतम् ।

अपङ्के त्वत्पङ्के लगति परमङ्के सुकृतिनां
सखी शङ्के सङ्केतयति सुरपङ्केरुहमुखी ।
अथ स्नाता याताः परममभिजाताः पदममी
वृथा यायायाताः सुचिरमविजाता भवति सा[?] ॥७०॥

स्वनिश्रेणीश्रेणोमिव वियति वेणीसमजले
स्ववीचीभिर्नीचीकृतहिममरीचीभिरयसि ।
त्वदासङ्गाद् गङ्गाधरनगरसङ्गाहनसुखं
नृणां मन्ये धन्ये निगमननगण्ये करगतम् ॥७१॥

असारे संसारे विषयविषधारे भ्रमिवशा–
दपारेऽकूपारे कृतसुकृतवारे प्रतरता ।
गुणव्याप्ता प्राप्ता सकलजगदाप्ता सुकृतिना
कलौ काले नौका नियतमवनौ काऽपि भवति ॥७२॥

विदूरा त्वत्पूरापतितदृगसूरात्मजभयो
जनो मातः शातक्रतवपदशातस्य विषय.[?] ।
पयःपानात् स्नानाज्जपविधिविधानाच्छिवपदं
दवीयो नेदीयो भवति यदणीयोऽप्यतिगुरु ॥७३॥

चिरं तन्त्रं मन्त्रं परिचरतु मन्त्रं जपतु वा
तपस्यामायस्याचरतु वरिवस्यामपि सताम् ।
तटे यावन्नावस्थितिरिह तवावद्यदलने
कलौ तावन्नावस्फुरति फलमावश्यकमपि ॥७४॥

सदामोदा गोदावरि सुपरमोदारमतयः
स्थिता नत्वा नत्वा जहति खलु न त्वा[त्वां?]क्षणमपि ।
तटप्रान्ते कान्ते जननि वसतां ते ननु सतां
गतध्वान्ते स्वान्ते चिदुदयति शान्ते तडिदिव ॥७५॥

सितारुणैः क्वापि सितासितैः क्वचित्
सितैः क्वचित् क्वाप्यरुणैः पटालयैः ।
विचित्रधातुच्छुरितैः शरद्घनै-
र्हिमाद्रिवत्तच्छिबिरं व्यरोचत ॥७६॥
सुमज्जितैः पायितभोजितासितैः सुमार्जितैर्वीतपरिश्रमैर्गजैः ।
हयैरथोच्छ्रैरपि भारवाहनैस्तदञ्चितं सुस्थितवीरमावभौ ॥
तत्र त्रिरात्रमतिमात्रमहामहात्मा
निर्विश्य शात्रवजयाय कृतप्रतिज्ञः ।
दिङ्मण्डलीमुकुटमण्डलपद्मरागे
सुप्रस्थितो दिनपतौ कृतपद्मरागे ॥७८॥

चतुरगतिचतुरङ्गचमूचरचरणचक्रचूर्णितधरणिचक्रचञ्चित-धूलिधोरणितिमिरनिकरतिरोहिततरणिकिरणसरणौ भीरुभर-भीषणभूरिभेरीभारभाङ्कारभरितदिग्धरणौ भूषणमणिकिरण-श्रेणिविद्युदुद्योतविद्योतितसरणौ नीरधर इव तत्र वीरे प्रसरति सति हृदयेन विशङ्कमानं राजहंसमण्डलं नयेनाविनयेनापि प्रणयेनाप्रियमपि तथ्यं हितमिदमगददनूनगम्भमम[1]रगुरुसदृशमति-प्रसरः सचिवविसरः ॥८॥

---

१. क. अत्र किञ्चिदस्फुटमिव लिखितं लिपिकारेण ।

भूगोलं दोलति द्राक् किमपरमधिकं दोलति व्योम गोलं
जानीमः श्रीरघूजीनृपतिकुलमणिः प्रस्थितो दिग्जयाय ।
प्राकारः शोर्यमाणः स्खलति तदधुना सम्पुटीकृत्य पाणी
किन्तत् कण्ठे कुठारं दधदनुसर तं सच्छरण्यं वरेण्यम् ॥७६॥

उन्मीलद्वाजिराजिप्रखरखुरपुटीखण्डितक्ष्माविनिर्यद्-
धूलीधाराभिराराद् विवलितपरिखाः कल्पितानल्पशस्त्राः ।
यावद् धावन्ति नामी बहलहनहनारावविस्फोटितारि-
श्रोत्रद्वारा रघूजीनृपतिवरपुरोगास्यरोगाश्ववाराः [?]॥८०॥

आनीलश्वेतपीतारुणहरितवलच्चित्रकाञ्चत्पताका-
सन्नद्धेन्द्रायुधाङ्गा रुचिरविरचनाचक्रचक्रताका [?] ।
उन्नादाम्भोदवृन्दद्युतिररतिविशदं दूरतो दानवर्षं
वर्षन्तो यावदाक्रामति न तव पुरं तद्गजाधीशमाला ॥८१॥

कोषादुत्पाट्य रोषादसिमसितरुचिं लीलयोल्लासयन्त-
श्चञ्चच्चन्द्रालिचर्म्माण्यतिशयकलया लालयन्तो वलन्तः ।
पादन्यासैर्धरित्रीं फणिफणफलकाधिष्ठितां कम्पयन्तः
पादाता यावदस्य त्वदभिमुखमुमा [पा?] यान्ति नामी सुजाताः॥

त्वदधुनैव—

द्विषन्नृपारण्यहिरण्यरेतसं
शरण्यमेतं नृपतिं सुमेधसम् ।
रघोजिनामानमुपैहि सन्नति-
र्म्महत्तमे हि [?] श्रियमातनोति भिः [?]॥८३॥

३

एवमादिमुपदेशं निशम्य केचिद् वेतसा इव स्वयमेव नम्रा बभूवुः। परे धन्या वीरम्मन्यास्सहायसम्पन्ना योद्धव्यमिति युद्धमेव बहु मेनिरे, तेनिरे च बहुविधां नगरगुप्तिम् ॥९॥

दूरात् केचन केचिदीक्षणपथादन्ये पुरोवेष्टना-
देके युद्धसमुद्यमात् कतिपये युद्धातिबद्धादराः।
नेमुः स्वस्वदिगुद्भवोत्तमपदार्थोपायनप्रग्रहाः
सद्यस्त्यक्तदुराग्रहा नृपतयस्तं सुप्रसादं नृपम् ॥८४॥

अथ दुरभिमानिनं देवदुर्गेश्वरं दुर्गेश्वर इवान्धकं विजेष्यमाणः परितः सरितः पर्वतांश्च विलङ्घ्य सर्वतः समवरुद्धवीवधासार-प्रसारं[1] महत्या सेनया दुर्गमं देवदुर्गमवरुरोध। महति सम्पराये वर्तमाने निसर्गेण सम्पन्नबलमपि देवदुर्गेश्वरं कतिपयदिनादेव निरवासयत् ॥१०॥

अथ-
आमत्तद्विरदगतेन घाण्टिकेन
क्षत्रा स्वं विजयमघोषयत् स पुर्याम्।
आश्वासं नगरजनेषु च व्यधासीद्
वीराणां रणविजयावधिः प्रकोपः ॥८५॥

नानोपायनपाणिभिः स [2]निगमश्रेणीगणैरर्चितः
स्वीयं तत्र निवेश्य गौल्मिकबलं दुर्गे महादुर्गमे।
नाम्ना नागपुरं पुरन्दरपुरस्पर्धाकरं विश्रुतं
भूचक्रे सकले पुरं किल परिश्चक्रे स्ववासोचितम् ॥८६॥

---

१. वीवधो धान्यादिप्राप्तिः, आसारः सुहृद्बलम्, प्रसारस्तृणकाष्ठादेः प्रवेशः। २. निगमाः भ्रमणशीला वणिज इत्यर्थः।

अथ देवदुर्गेश्वरोऽपि बहूनुपायान्विधायाप्यलब्धसिद्धिरनन्यगतिकतया परमेश्वरं तमेव शरणमनुप्रपन्नस्तेन दत्तां जीविकामवलम्बमानस्तदनुवर्ती संवृत्तः ॥११॥

रघुराजोऽपि–

प्राप्य चन्द्रपुरमिद्धशासनो
युद्धशौण्डमपि गोण्डभूपतिम् ।
निर्जिगाय रभसाद् विवर्द्धयन्
वाजिवारणरथोद्धतां चमूम् ॥८७॥

तत्र पादगतभूतभर्तृका
सद्वराभयकपालकर्तृका ।
कालिकारुचिरपूजि कालिका
ऽकारि काऽपि च महीभृता स्तुतिः ॥८८॥

तथाहि–

जय जयागम निगमकाये त्वमसि गतिरिह [शम्भु?] जाये ।
त्वदिदमुदयति देवि माये तिष्ठति त्वयि लीयते ॥

भ्रमति नाथितपशुवदालयकामिनीधनकामनामय–
मत्र यावदिदं निरामय नग्मते [?] न हि गीयते ॥

सजलजलधरजालनीले तरलतरकरतालशीले ।
बहलचलविकराललीले कालिके कलिकालिके ॥

उरसि विलसितमुण्डमाले विकटकटकटदशनजाले ।
सह[ज?]खलखलहसनताले लम्बकुण्डलपालिके ॥

विहितबहुविधभावमानववसुविभावसुवरुणभानव- ।
विधिबृहस्पतिरुद्रवासवपालिके सकपालिके ।।

दुरितदारुणदारुदारिणि सकलमुनिजनभद्रकारिणि ।
मधुमदारुणनयनधारिणि लालिके कुटिलालिके ।।

हरितपीतकधवलरक्ते विविधरूपिणि परमशक्ते- ।
ऽखिलपुमर्थसमर्थभक्ते श्रीभवानि भवानिशम् ।।

सदयमानसवृत्तिरिष्टा श्रीरघूनृपभक्तितुष्टा ।
शमितसाधकलोककष्टा त्वद्बलेन भजानि शम् ।।८९।।

अचलेशशिवं सपर्यया
परया सोऽथ च पर्यपूपुजत् ।
कुसुमाञ्जलिपञ्चकोपमं
विदधे तस्य च पद्यपञ्चकम् ।।९०।।

नवे दान्ते कर्म्मण्यनवर[त]रक्तस्तव पदं
न वेदान्ते सक्तः परममवगन्तुं प्रभवति ।
भवत्कारुण्यात्तत्त्वमसिपदतद्भावगमतो
विलीनायां मायामयजवनिकायां स्फुरति तत् ।।९१।।

स्वतः सत्प्रामाण्ये भगवति चिदानन्दभवने
कृपापारावार[रे ?]त्वयि भवति नो काऽपि विमतिः ।
तथापि त्वन्मायापिहितनयनानां जडधियां
भवन्ति भ्रान्तानां स्वपरपरिमोहा विमतयः ।।९२।।

हृदाकाशे सन्तं रविमिव लसन्तं शिव न यद्
भवन्तं वीक्षन्ते गतिमनुभजन्ते बहुविधाम् ।
प्रसन्नान्धो [?] यन्नाकलयति पुरोवर्तिनमयं
न स स्थाणोर्दोषो भवति यदपीह स्खलति सः ॥९३॥

धरित्रीकीलालानिलगगनतेजोमयमिदं
जगत्त्वत्सत्तातोऽसदपि सदिवाभाति भगवन् ।
जवारुण्यं नूनं स्फटिक इव मायाविलसितं
त्वयि स्वच्छन्दाच्छे परचितिसमारोपविषय[:][1] ॥९४॥

दयासिन्धो शम्भो गिरिश गिरिजावल्लभ विभो
स्मराराते गङ्गाधर पुररिपो शङ्कर शिव ।
त्वदीयोऽहं वन्दे तव पदरविन्दे, स्फुरति मे
मनःपद्मे नित्ये सगुणमगुणं वा तव वपुः ॥९५॥

वीरप्राग्रहरोऽर्च्चितस्मरहरो विद्वेषिभूभृद्वधू–
वैधव्यव्रतदानपण्डितभुजादण्डो द्विजेभ्यो ददौ ।
ग्रामान् सस्यनिधीन् धनञ्च विविधं हेमाश्वहस्त्यादिकं
ते तस्मै व्यतरन्नतीव सुखिता भव्याय दिव्याशिषः ॥९६॥

पृथुरिव पृथुकीर्त्तिर्वृत्तिदाता प्रजानां
रघुरिव लघुजेता वैरिवीरव्रजानाम् ।
दशरथ इव रक्तो धर्मपाले सुमन्त्रे
समधिगतसुमित्रः सच्चरित्रः स रेजे ॥९७॥

---

१. पत्रं खण्डितम्, विसर्गोऽत्र भवेदिति मन्ये ।

विजितानुगीकृतमहीशवाहिनी-
परिपूर्यमाणपृतनानदीपतिः ।
अनुकूलमारुतधुतध्वजांशुकै-
र्हृदयं व्यतर्जयदिव द्विषामसौ ॥९८॥

ततश्च–

अवजित्य...[1]रणमप्रयत्नतो
नयरत्नरोहणगिरिर्महीपतिः ।
यशसा चकार सहसा दिशस्ततः
कमलादुकूलधवला बलान्वितः ॥९९॥

कतिपयेषु दिनेषु गच्छत्सु सत्सु–

श्रीमानसावथ महारतिजंगखाना[द्]
दुर्गाधिपत्यमधिगत्य विवृद्धमानात् ।
अंशं चतुर्थमवनीतिलको ग्रहीतुं
चक्रे मनोऽप्रतिहतप्रसरोऽरिचक्रे ॥१००॥

दूतं प्रस्थापयामास बङ्गराजं प्रति प्रभुः ।
नखच्छेद्ये कुठारस्य प्रयोगो नोचितो यतः ॥१०१॥

अथावधूतदूतपूतवचनचयस्य योद्धव्यमिति कृतनिश्चयस्य बङ्गाधिपस्य सुयोधनस्य मानभङ्गाय बहुयुद्धप्रसिद्धविजयभीमसेनार्पितप्रतीतिर्नासत्यजातविहितप्रीतिर...तनयाधिष्ठितो युधिष्ठिरो नागपुरेश्वरः सौरसैन्धववारिधारामिवात्युदारामनिवारितप्रसरामवदारितभूधरगहनविसरामुन्नादमुखरितदिगन्तरामनन्तरायामा–

१. लिपिकारेण नात्र लिखितम् ।

त्मनः पृतनामनुकर्षन् भगीरथ इवाप्रतिरथः पूर्वदेशाभिमुखः सुमुखः प्रतस्थे, नयविनयविराजमानं श्रीजानुजीनामानं श्रेष्ठं प्रेष्ठं पुत्रं पुररक्षायै च न्ययुङ्क्त ॥१२॥

अथ–

यशसे विजयाय सम्पदे स्यादभियातव्यविपक्षदेशभङ्गः ।
इति देशममुष्य वीरमुख्यः कटकादिं स्वबलैरभञ्जयत् सः ॥

स्थाने स्थाने नियुक्तान् यवनकुलभुवा बङ्गराजेन जीव–
ग्राहं जग्राह कांश्चित् प्रबलबलभृतो गौल्मिकस्थानपालान् ।
युद्धे कांश्चिज्जघान प्रसभमभिमुखान् नाम विश्रावयन् स्वं
श्रीमान् धीमान् स एवं व्यहरत कटके भीमसेनानुयातः ॥

नो यावत् प्रणिधिमुखान्निशम्य…[1]
प्रक्षोभं निजनगराद् विनिर्जगाम ।
वंगेशः पुरपरिरक्षणाय योधा-
नाज्ञाप्य प्रचुरतरैर्बलैः समेतः ॥१०४॥

त्रिचतुरदिनगम्यं मार्गमेकाहमात्राद्
व्रजदलघुरयेण श्रीरघूजीनृपस्य ।
चतुरतुरगराजिभ्राजि सैन्यं तु तत्र
स्थितमिव समरौत्सीत् पत्तनं तावदस्य ॥१०५॥

वङ्गनाथोऽपि योद्धुमनसामग्रीभूय समरसामग्रीसमेतो नगरमवरोद्धुमायातमेनमभ्यपद्यत सद्यः ॥१३॥

---

१. क. लिपिकारेण न लिखितम् ।

उन्नद्धैर्यवनपतेर्बलै रघूजी-
सैन्यानां महा[1] [सह]करिणामिव द्विपेन्द्रैः ।
सङ्ग्रामोऽभवदसमो महास्त्रदण्ड-
प्रस्फारस्फुरणपरिस्फुटस्फुलिङ्गः ॥१०६॥

उद्धावद्धयपटलीखुरोद्धतोर्वी-
धूलीभिर्विहितपयोदचक्रवाले ।
उद्धूताः सदसिलताः परिस्फुरन्त्यः
संरेजुस्तनित[2] इवाक्षि मुद्रयन्त्यः ॥१०७॥

नव्यभव्यसुभटवरवल्लभवरणसमागतानुरागभागमरगणाङ्गनाङ्गनानाभरणभरावरणजवनिकायमानरजोनिकायकलितगगनाङ्गणे रिङ्गदुत्तुङ्गतरङ्गमतङ्गजपादाते जगदाश्चर्य्यकारणे महारणे वर्तमाने विजयमिच्छतो भोसलाकुलकुमुदाकरकलाकरस्य दैन्याहितेन महितेन हितेन सैन्यसमुदायेन प्रभूततयाऽनेकोपायेन परितः संक्षिप्य···[3] हृतो गर्भवास इव स्थितो व्यवस्थितोऽसौ स्वकृतकर्मविपाकवैषम्यवैशसमनुभवन् कथं कथमप्यात्मानं मोचयित्वा स्वकीयं नगरमेव प्रविवेश, निदिदेश च मन्त्रणाय धिषणावधीरितधिषणानमात्यगणान् ॥१४॥

छद्मास्मिन् प्रभवति नापि भूरिबोधे
नो भेदप्रसर उदारशुद्धयोधे ।
दृष्टेयं पुनरिह विग्रहस्य निष्ठा
कर्त्तव्यं वदत विचार्य सुप्रतिष्ठाः ॥१०८॥

---

१. क. पत्रं खण्डितम्, केनचिदत्र 'महा' इति संशोधनं कृतम्, किन्तु 'सह' इति पाठः समीचीनः प्रतिभाति । २. अत्र 'तडित इवेति पाठ उचितः । ३. पत्रं खण्डितम् ।

अथ [सम?]रजयप्रहर्षिणीभिः
सेनाभिः सह विविधास्त्रवर्षिणीभिः ।
आयास्यत्ययमिह दीर्घसूत्रताया
भीत्येव द्रुतमपयाति नीति...[१] ॥१०९॥

ततः सम्पुटीकृत्य पाणी प्रमाणीकृतकृत्यो भृत्यवर्गो वाणीमिमामभाणोत्—सुगृहीतनामधेयस्य देवस्य चित्तवृत्तिभित्तिलिखितपठितमेव निखिलनीतितन्त्रतत्त्वमस्ति । तथापीयमस्मदनुरोधिता, तदेवमभिधीयते देवः ॥१५॥

ये सम्यङ् मनसि विविच्य साधु बुद्ध्या
स्वं कार्यं परिणतिशुद्धमारभन्ते ।
तैरेव प्रभवति रत्नभूरियं भू-
स्तान्येव श्रयति गुणाश्रयोन्मुखी श्रीः ॥११०॥
अभिलषितममुष्मै स्वं चतुर्थांशयोग्यं
वितरकमपि देशं श्रीमता धत्स्व साम[?] ।
विहर जनपदे त्वं सानुगो निर्विशङ्कं
बलवति नतिरेव श्रेयसे च श्रिये च ॥१११॥
समरशिरसि युद्ध्वा सार्धमुर्वीशवीरैः
किमपि सफलयन्तो भूभृतो बाहुजन्म ।
तदुदयनिजजानो प्रेक्ष्य[?]सन्धि वितेनु-
र्जगति निजककार्यस्योद्धृतिर्बुद्धिकृत्यम् ॥११२॥

---

१. पत्रं खण्डितम् ।

वेतसो घनजवारिवेगतो रक्षति स्वम[क?]रणस्य नम्रताम् ।
स्तब्धतां दधदहो तटद्रुमो न स्थितिं भजति मूलवानपि ।।
सकललोकमनःपरितोषको न खलु कश्चिदुपाय उदीक्ष्यते ।
स्वहितमेव विधेयमतो बुधैः किमु करिष्यति दुर्मुखदुर्जनः ।।

इति स्वयमपेक्षितो महाजनमहितो हितोपदेशो बंगेश्वरस्य हृदयरङ्गे कुमुदाकरकोशे तुषारकर[कर]निकर इव सम्प्रकाशमविशत् । ततो दूतद्वारा धर्मविजयिना महोदारप्रकृतिना सदाकृतिना सुकृतिना रघूजीनृपतिना सह सन्धिं विधाय हेमहयहस्तिरत्नानि प्रयत्नादुपहृत्य...[1] मण्डलञ्च प्राभृतकीकृत्य कृतकृत्य इव नित्यमुद्युक्तमना वङ्गदेशमनाकुलमपालयत् ।।१६।।

श्रीमान् निर्जिततर्ज़ितप्रतिबलः...[2] महोभर्जितं
शौर्य्येणार्ज़ितमूर्जितं स कटकं चक्रे प्रजानां हितः ।
प्राक् पत्राण्युपशोषयत्यपहरत्यायान् मधुः शाखिना...[3]
श्च्ये[?]...[4] पुनरात्मनः किसलयं पुष्पं विधत्तो फलम् ।।
पदे पदे तत्र मनीषितार्थहृन्मनीषिवृत्तिं द्विगुणीचकार सः ।
सुधा...[5] वसुधां सुधाकरः करोति मोदं कुमुदे विशेषतः ।।
स स्थानान्तरिकं निधाय सदधिष्ठानाय मानाधिकं
प्रज्ञाविक्रमा...[6] समुदितं तत्र प्रजासम्मते ।
सत्कारञ्च विधाय सङ्गरकृतां सम्मानदानादिना
श्रीमान् नागपुरं प्रति प्रमुदितो धीमान्...[7] शनैः ।।११७।।

---

१. क. २. ३. ४. पत्रं खण्डितम् ।
६. क. पत्रं खण्डितं, परं केनापि; "जनं" इति प्रान्ते निर्दिष्टम् ।
७. क. पत्रमत्रापि खण्डितम्, केनापि 'प्रस्तस्थे' इति निर्दिष्टम् ।

अथ नागनगरादनतिदूरदेशे निवेशितमहासेनमेनमतिजङ्घालवार्त्तिकमुखादुपश्रुत्य सौभ्रात्रसौहृदसौरभ्येण परम्परानुकूलैः समं भ्रातृभिर्महता च परिवारेण समन्वितो महत्तरेण हर्षभरेण [1]नगरेणमानिव [?] महाराजकुमारः कुमार इव दानवविजयादुपागतं महादेवं, पितरं प्रत्युद्गच्छति स्म ॥११७॥

वल्गद्वल्गुविभागवल्गितगतिं वाहं समुन्नर्त्तयन्
भाति स्म प्रतिसन्दधत्सुघटितन्यासं शिरोवेष्टनम् ।
यस्य प्रेङ्खदुदारकुण्डलमजातश्मश्रुरेखं मुखं
प्राप्तो दौरधुरीं [?] धुरां शशिधरो नैवानुकर्त्तुं क्षमः ॥११८॥

मन्दं मन्दममन्दमेदुरहृदानन्दादरान्दोलनो-
दञ्चत्कुण्डलगण्ड [मण्ड] लमुखाम्भोजोऽनुयातो जनैः ।
स्निह्यत्पौरवधूविलोचनमयैरुन्नाललीलोत्पल-
श्रेणीदामभिरर्च्यमान इव स श्रीमान् कुमारोऽव्रजत् ॥११९॥

जानूजीपृतनाकलिन्दनया श्रीमद्रघोजीचमू-
गङ्गायां मिलिता भुजोर्म्मिवलिताऽप्येषा विशेषादभूत् ।
तस्मिंस्तीर्थवरे समेत्य कृतिनः स्वं काममासादयन्
सर्व्वाशासु विसर्पति स्म परितो गम्भीरधीरध्वनिः ॥१२०॥

द्वारे [2]वल्लभपालपाणिकलितस्थैर्याद् विनीतादसा-
वश्वेन्द्रादवरुह्य सम्भ्रमनतैर्दौवारिकैर्नन्दितः ।
राज्ञो दूरतरप्रसारितभुजस्याश्लेषमत्स्यव्रतः [?]
पादाब्जं पटमण्डपे स्थितवतो भक्त्यानमद् भ्रातृभिः ॥१२१॥

---

१. नगरेऽमानिवेति स्यात् । २. वल्लभः सल्लक्षणतुरङ्गम इत्यर्थः ।

पिताऽप्येनमुत्थाप्य पुररक्षणधुरन्धरं पुरन्दर इव जयन्तं वदति स्म—॥१८॥

उद्वोढुं सुदुरुद्वहां पितृधुरां नाभ्युत्सहन्ते सुताः
सत्पुत्रास्तु भवादृशाः कतिपये स्वास्थ्येन तां बिभ्रति ।
शुभ्रांशोर्भजते पदं किमु परायत्तास्थितिर्बोधनः[1]
किं शक्नोति शनैश्चरो विचरितुं गत्या सहस्रद्युतेः ॥१२२॥

प्रसुवते तनयानखिलान् जना
अपि च कूकर[?]शूकरजम्बुकाः ।
कतिपये जनयन्ति भवादृशं
सुकृतिनं कृतिनः सुस[ष?]माधिकम् ॥१२३॥

तदहमद्य छत्रवतां धुरमारोपितो रामेणेव राजा दशरथो भ्रातृसहितेन भवतेति । सभासदो व्यवोचन्—॥१९॥

अयं सुतो यस्य स एव पुत्री
त्वं यस्य तातः पितृमान् स एव ।
कर्मानुरूपं कृतमत्र याभ्या—
मनन्यसामान्यगुणोदयाभ्याम् ॥१२४॥

ततः शुभे मुहूर्त्ते नगराभिमुखं महाराजे प्रस्थिते सति—
औत्सुक्यादाह्वयन्तीरिव पवनचला वैजयन्तोर्व्वहन्तः
प्रासादा वैजयन्तं सरससुमनसां सञ्जयन्तोऽधिवासैः ।
पौरैरारेभिरे द्राक् पथि पथि विविधाः प्रक्रिया माङ्गलिक्यः
सद्वृद्धस्त्रैणपौंस्नैः पुनरपि विहिता आशिषो वैजयिक्यः ॥

१. बुधग्रह इत्यर्थः ।

कर्पूरक्षोदगर्भैर्म्मलयजसलिलैश्चर्चिता सम्प्रसर्पद्--
धूपामोदा सवृन्तक्रमुककदलिकासंन्निवेशाभिरामा ।
उन्मीलत्पूर्णकुम्भा सकलपुरवधूहावभावाभिरामा
रेजे रामेव राजागमनमहमहोल्लासभूः पूस्तदानीम् ॥१२६॥
तन्वानैर्निजसद्मनि स्थितसुधाकर्पूरपूरंपूरं[?]
कुन्देन्दीवरवृन्दवन्दनमधिद्वारञ्च दृप्तिभ्रमैः ।
कृत्वा दामदुकूलचन्दनसुतौ माङ्गल्यकुम्भौ कुचा--
वुत्कण्ठोन्नतकण्ठमस्य ददृशे मार्गो मृगाक्षीजनैः ॥१२७॥
प्रविशति पुरमस्मिन् सानुयात्रे सपुत्रे
गुणमहति रघूजीनाम्नि विख्यातधाम्नि ।
अकलितगृहकृत्याः सौधजालानि हर्षा–
दधिरुरुहुरतीवोत्कण्ठिताः पौरनार्य्यः ॥१२८॥
प्रत्युद्गम्य पुरो जवादिव परिष्वज्य प्रमोदाश्रुभिः
पाद्यादि प्रतिपाद्य पक्षवसनैरावीज्य कान्त्यम्बुभिः ।
संस्नाप्य प्रणयामृतेन च मुहुः संलप्य चक्रे प्रभो–
रातिथ्यं श्रुति['शास्त्र?]पारगतया दृष्टिः कुरङ्गीदृशाम् ॥
गुञ्जन्मञ्जुमिलिन्दपुञ्जकुसुमोदञ्चत्प्रवालैरहः–
प्रारम्भे हिमबिन्दुभिन्नविकिरैर्वन्यैर्वसन्तं यथा ।
तं पौरप्रमदास्तथा करतलैरापर्वभागोत्थितै–
राशिञ्जद्वलयैर्नखांशुसनयैर्लाजोच्चयैराकिरन् ॥१३०॥
परस्परमगमन्[?] ।

१. अत्र लिपिकारेण न किञ्चिल्लिखितम्, "शास्त्र" इति पठितुं शक्यते ।

विदधदमृतपारणं दृशोरभिनवचन्दनचर्च्चनं तनौ ।
अयमुदयति पूर्णचन्द्रमा जनजलधिं वलयन् स्वया रुचा ॥

एतत्कर्म्म महीश्वरेण सुकरं किं वानरैर्वाऽमरै [:]
कृत्वा सङ्गरसीम्नि वीरकमलां सद्यो गृहीत्वा बलात् ।
नाहङ्कारलवोऽस्य कोऽपि विनयालङ्कारिणो लक्ष्यते
राजेन्द्रस्य किमञ्चतो हि विकृतिं रत्नाद्रिरत्नाकरौ ॥१३२॥

लावण्यैरविमुक्तमङ्गमखिलं शोणप्रभासौ करे [रौ ?]
हासश्रीर्मधुरा सितासितमिदं चक्षुर्मुखं पुष्करम् ।
श्रीरङ्गस्थलमस्य बाहुयुगलं वक्षो विशालोदयं
चेतोऽस्माकमिहानुरक्तमनिशं नाप्नोति मुक्तिं कुतः ॥१३३॥

केयूराभरणालवालविलसत्सौन्दर्यसारामृतः
प्रोदञ्चत्करपञ्जरो नखरुचीसन्मञ्जरीमञ्जुलः ।
विश्वस्याभयदानकल्पविटपी बाहुर्विभोर्भासते
यच्छायामवलम्ब्य हन्त सुमनःसार्थाः सुखं शेरते ॥१३४॥

सतां वृत्तिं भूमाववितुमवतीर्णा भगवतः
प्रियः सत्युर्मूर्त्तिर्नियतमयमत्यद्भुतगुणः ।
[1]यदुच्चैर्गोपालीस्तरलयति सौन्दर्यकलया
न वा कं सानन्दं प्रकटयति संसारतिलकः ॥१३५॥

---

१. इदमस्फुटमिव किञ्चित्, मया 'यदुच्चै'रिति पठितम् ।

वङ्गेशस्य मुखं नतीकृतमनेनोन्नामितं स्वाननं
वीरश्रीश्च वसुन्धरा च महती कीर्तिश्च पाणौ कृता ।
अन्तःशल्यमपाकृतं सुकृतिनां तत्तु द्विपामर्प्पितं
राजेन्द्रेण विना व्ययं किमपरं क्रीता त्रिलोकी गुणैः ॥१३६॥

[1][सौ]भाग्यसौभाग्यतोऽस्माकमेति सोऽयं सुतैः समम् ।
लावण्यं यस्य पिवतां कृष्टात्तु [?] द्विगुणायते ॥१३७॥

इत्यादीनि पौरवधूजनस्य वचनानि श्रवणयोरतिथीकुर्वन् अतन्द्रमुखचन्द्रचन्द्रिकाचयपरिचयचमत्कारेण लोचनचकोरमस्य कृतार्थयन् राजमार्गेण मन्दं मन्दं सञ्चरति स्म ॥२०॥

जित्वा शत्रुगणं स्वधाम विशतः प्रीतिं रतिं तन्वतो
हर्म्याग्रस्थितयो विभिन्नगतयो दोलायमानेक्षणाः ।
प्रान्तप्रङ्खदुदारमीनकनकस्तम्भप्रकाशैर्निजै-
रङ्गैरस्य वितन्वते स्म सुदृशो मीनध्वजत्वं स्थिरम् ॥१३८॥

स्मितेन कञ्चिद् वचनेन कञ्चित्
कञ्चिन्नृपोऽक्षिभ्रुवविभ्रमेण ।
सम्भावयन् पौरजनं समेतं
यथोचितं प्राविशदात्मधाम ॥१३९॥

तत्र—

सुनिश्चिताभिर्व्यवहारकृत्ये
प्रतिष्ठिताभिः शुभदर्शनाभिः ।
कुलाङ्गनाभिः करदीपिकाभि-
र्नीराजितोऽराजत राजराजः ॥१४०॥

---

१. क. 'सौ' इत्यधिकम् ।

अथ निजकुलदेवताया यथाविधि पूजामारचय्य धर्मासनमधिष्ठितः सुप्रतिष्ठितनैष्ठिकब्रह्मिष्ठवसिष्ठगरिष्ठहितपुरोहितशिष्टसम्मतः स्वराज्यमण्डलमखण्डितायति प्रतिपालयन् धर्मञ्चार्थञ्च कामञ्च परस्पराविरोधेन ज्येष्ठः पार्थ इव पार्थिवश्रेष्ठः सुरज्येष्ठनिर्द्दिष्टेन वर्त्मना यथायथमारराध । श्रौतस्मार्तक्रतुक्रियाकलापप्रक्रियावित् तेभ्यो विक्रियाविरहितचित्तेभ्यो भासुरेभ्यो भूसुरेभ्यो बहुविधसम्पत्तिवृत्तिवितरणेन नित्यनैमित्तिककाम्यकर्मकदम्बककरणेन यथार्थभाषणेन निरुपधि परदुःखप्रहाणचरणेन च कलिकाललगुडप्रहारविकलपदस्य भगवता वृषस्य चातुश्चरणस्थिरतां विदधानो जगत्पातुर्वृषध्वजस्य कृपाबहुमानपात्रमतिमात्रमसौ बभूव ॥२१॥

धर्मानपेतेन पथा समर्ज्जयन्
प्रपालयन् बुद्धिबलाद् विवर्धयन् ।
सुतीर्थहस्ताम्बुरुहे निवेशयन्
कृतार्थतामानयति स्म स श्रियः ॥१४१॥

रामक्षेत्रे पवित्रे त्रिभुवनविदिते तुङ्गसिन्दूरशैले
प्रासादं शम्भुशैलद्युतिममलमती रामभद्रस्य भद्रम् ।
वापीञ्च ज्ञानवापीमिव शिवसलिलां कारयामास तस्मिन्-
न्निष्टापूर्त्तप्रणेता रघुपतिचरणाराधने दत्तचेताः ॥१४२॥

आरामं फलपुष्पपल्लवभरव्यानम्रशाखाशिखा-
लीलान्दोलनलोलपक्षिमधुपप्रारब्धगीतध्वनिः[म्?] ।
नानानोकहगुल्मगुच्छलतिकालेखाभिरामं रमा–
क्रीडास्थानमिव व्यधाद् वसुमतीशक्रः सदा नन्दनम् ॥१४३॥

धारायन्त्रविसृत्वराभिरभितः कूपोद्गताभिः पयो–
धाराभिः परिपूर्यमाणविपुलावाला रसालादयः ।
शाला यत्र समाह्वयन्ति पथिकान् बालप्रवालाङ्गुली–
मालान्दोलनकैतवेन विलसद्विश्रामशालायिताः ।।१४४।।
लवणिममधुरिमचतुरिममहिताभिर्दोषरहिताभिः ।
सह ताभिः स हिताभिर्व्वनिताभिः कृष्ण इव रेमे ।।१४५।।

भ्रूलतिकाभङ्गिनिर्द्दिष्टेङ्गितविज्ञविशिष्टभृत्यगृहीतदुर्गम्--अबहुतरवैरिवर्गदुर्गस्य निसर्गदशभुजाकुलस्य स्वपुरमधितिष्ठतोऽनासक्ततया वैषयिकसुखमनुभवतो भवतोषवतोऽत्रभवतो रघूजीमहीमघोनोऽनघोदारकीर्तेरखण्डप्रतापमण्डलश्रवणेन जातामर्षोऽकृतपरामर्षो दुराधर्षो यवनजातीयो[ऽ]विजातीयोत्कर्षोदयकामो बहुसङ्ग्रामोदारहर्षो डिल्लीश्वरपूर्व्वामात्यो जात्योदञ्चितसायक उरङ्गाबादनगरनायक आत्मानुरूपेण स्वपरीक्षितरूपेण विदिताभिप्रायेण पारसीकप्रायेण महताऽनीकसमुदायेन स्वमण्डलपर्यटनव्याजेन बराटसीमान्तनिवासमकरोत् ।।२२।।

श्रीभोसलाकुलकलानिधिरप्यवेत्य
जङ्घालवार्तिकमुखात् स्वजनार्तिहर्ता ।
तं प्रत्यगात् स जितकाशितया प्रतीतो
गन्धद्विपः किमु सहेत परेभगन्धम् ।।१४६।।

वीरश्रीकरपीडनोत्सवकृतारम्भावुभौ भूपती
वल्गद्वल्गुपदातिजातिगजतागन्धर्व्व[1]वृन्दोज्ज्वलौ ।
भेरीभाङ्कृतिपूरितक्षितितलावन्योन्यमाक्षेपिणा–
वम्भोधी इव सङ्गतावभवतामन्योन्यतुल्याविमौ ।।१४७।।

१. उपरि पत्रान्ते स्थाननिर्देशपूर्वकं 'गन्धर्व' इति लिखित्वा 'वृन्दोज्ज्वलौ' इत्यत्र '°वृन्दौ स्थितौ' इति पाठः कृतः ।

मुहूर्त्तमात्रं सममेव सङ्गरं
तयोरभूद् राघवरक्षसोरिव ।
ततो रघूजीनृपतिप्रतापत-
स्तुरुष्कक: शुष्कमुखो व्यपासरत् ॥१४८॥

विद्राव्य द्विषतां बलानि सबलान्येष प्रभु: स्वैर्बलै-
रन्वीतो यवनाधिराजनगरोपान्तस्थतोयाशये ।
शस्त्रं शात्रवगात्रबद्धरुधिरालिप्तं परिक्षालयन्
क्षात्रो धर्म इव व्यराजततरां मूर्त्तो धरित्रीतले ॥१४९॥

आनम्रोन्नमनादनम्रनमनादाताम्रनेत्रद्वया-
दस्मात् प्राप्य निकारमीदृशमसौ म्लेच्छाधिप: सानुग: ।
रक्षोराज इवार्जुनाद् बहुभुजान् मैत्रीमनेनातनोत्
सार्द्धं सत्प्रतिपत्तिरेव हि सतां सम्पत्तिमूलं मतम् ॥१५०॥

डिल्लीशप्रणतेन तेन कृतिना मैत्रीं विधाय प्रभु-
र्नि:शङ्कं सुभुजो बुभोज वसुधामर्थैर्यमोज:श्रितान् ।
सोऽपि प्राप्य तमुत्तमं प्रियहितं नि:शङ्कचित्तोऽभवन्
मैत्री योग्यजने हि कल्पलतिका सद्य: फलं यच्छति ॥१५१॥

एवमादीन्यनेकानि शृण्वतां कर्णरसायनानि विविधरसायनानि रसायनानि विचित्राणि पवित्राणि चरित्राणि समातन्वानो मन्वानो निगमगणगदितानि विदितानि सञ्चिन्वानो जितहिममहांसि यशांसि धुन्वानो वैरिजनमनांसि निरातङ्कं कुशङ्कमनन्यशासनमनुबद्धशासनमात्मजितमवनिमण्डलं पाकशासनसमानशासन: सुचिरं शशास ॥२३॥

[1]त्यमुक्तावलेन विमत···प्रधनव्रजेषु विदुषां स्वीकृत्य वाचं सतां
युक्तं दण्डचमिरापतिः कवि···वानीतेः खले
लेखग्राममतोऽप्यवाभ्युदयभूः पथ्यं नितान्तं कुले ॥
कव्युपश्लोकचक्रम् ।

बीजं धर्ममहीरुहस्य कृतिनामानन्दसन्दोहभू–
र्वीरश्रीसुदृशः स्वयंवरपतिर्गौरीपतिप्रीतिकृत् ।
सौन्दर्यस्य निकेतनं निरुपधि स्थानं सतां सम्पदां
केनायं कविना विनाऽऽदिकविना वर्ण्येत रामोपमः ॥१५२॥

चत्वारोऽपि सुताः स्फुरद्‌गुणयुता विद्वन्नताः सम्मता
राकाशारदचन्द्रपारदसुधाकारा यशोराशयः ।
स्वादुस्वच्छसुशीतलाधिकजला वाप्यश्च तस्य प्रभो–
र्विद्वद्‌भ्यः प्रतिपादयन्ति हृदयं ब्रह्मेव साधूक्तयः ॥१५३॥

विधाय धर्मस्थितिमत्र सुस्थिरां
प्रपाल्य भूमिं सुचिरं शुचिव्रतः ।
विस्तार्य कीर्त्तिं रघुराज उच्चकै–
रनामयं धाम जगाम रामवत् ॥१५४॥

अम्भोधिं परिपूरयन्ति परितः स्वाम्भोभिरम्भोधरा
ज्वालामालिनमग्निमुज्ज्वलयति ज्योतिः सहस्रद्युतेः ।
आतेने रघुराज एष सुकृती द्वीन्द्रां द्विचन्द्रां दिवं
तन्मन्ये परिपूर्णपूरणविधिव्यग्रो विधिर्वर्तते ॥१५५॥

---

१. क. इत आरभ्य 'कव्युपश्लोकचक्रम्' यावत् उपरि पत्रान्ते लिपिकारेण अस्फुटमिव लिखितम्, यत् पठितुं शक्यं तदेवात्र निर्दिष्टम् ।

तिष्ठेद् यदि क्षितितले रघुराजनामा
कल्पद्रुमो द्विजनुषामदरिद्रता स्यात् ।
इत्याकुलो बत कृपाविमुखो विधाता
तं नीतवांस्त्रिदशलोकविभूषणाय ।।१५६।।

तमन्वगच्छत् सकवारबायी पतिं सतीनां धुरि कीर्तनीया ।
अन्तर्गतप्रेमसुवर्णशुद्धेरग्निप्रवेशो हि परं निदानम् ।।१५७।।

सख्या इवास्याः सुहृदः सपत्न्याः पत्युर्नियोगेन च पश्चिमेन ।
भागीरथी तिष्ठति पुत्रवीक्षा भागीरथीवात्र पवित्रवृत्तिः ।।

इन्द्रार्द्धासनमध्युवास सुकृतावासो रघूजीनृपो
वाङ्गं साङ्गदमस्य चाङ्गदभृता सङ्घट्टयन् बाहुना ।
जानूजीजननी जयन्तजननीभोग्यस्रजां भागभाक्
जाता भाग्यवतां हि भाग्यमहिमा सर्वत्र सर्वाधिकः ।।१५८।।

सकलनगरमण्डलानुराग–
प्रगुणगुणस्फुटजागरूकशोभम् ।
व्यधित सुकृतधामजानराजं
प्रकृतिगणः प्रवणः पतिं पृथिव्याः ।।१६०।।

वयोज्येष्ठः प्रेष्ठः सकलजगतां श्रेष्ठमहिमा
हिमाद्रिर्नैष्कर्म्यात् [?] सहजसहनत्वेन वसुधा ।
सुधाभानुः कान्त्या प्रकटमहसा वासरपतिः
पतिः पृथ्व्या जानूनृपतिरभवद् भ्रात्रनुमतः ।।१६१।।

दीपात् प्रदीप इव दीप्तिमतो रघोजी-
भूपात् स भूप उदभूदिति युक्तमस्मिन् ।
राजन्ति यद्गुणगणाः प्रगुणास्तदीयाः
कार्ये हि कारणगुणा गुणमारभन्ते ॥१६२॥
प्रतिभूपतिमौलिरत्नराजि--
द्युतिनीराजितपादपद्मपीठ. ।
शिवराज इवातिराजमानो
रघुराजस्य सुतो विराजतेऽसौ ॥१६३॥
चाणक्यकामन्दकमुख्यनीतिशास्त्रेषु शस्त्रेषु च लब्धपारः ।
संसारसारः सुयशःप्रसारः प्रसारयत्येष गुणानुदारः ॥१६४॥
प्रकृतिरञ्जनतः सुकृतिस्थिति–
व्यवहृतिप्रतिपत्तिवलन्मतिः ।
व्यधित राजपदं प्रकटार्थकं
पृथुरिव प्रथितः पृथिवीपतिः ॥१६५॥
प्रपाल्यमाना अमुना महात्मना
प्रजाः प्रजाः स्वा इव धर्म्मवर्त्मना ।
अपेक्षितानामपि धर्मतन्मना[?]
सुखं प्रजानामधिकं न मन्वते ॥१६६॥
दत्वा चन्द्रपुरं पुरन्दरवरश्रीको विनीतात्मने
श्रीमूधाजिसमाह्वयाय नगरं बिम्बाजिनाम्ने ततः ।
भ्रात्रे रत्नपुरञ्च नागनगरे विश्वप्रकाशो स्वयं
तिष्ठन् भानुरिव प्रकाशयति स श्रीजानुराजो धराम् ॥१६७॥

श्रीसाबाजीनाम्ने निजानुजाय प्रसन्नगुणधाम्ने ।
प्रीतः प्रायच्छदसौ तद्योग्यं देशमुपभोग्यम् ॥१६८॥
सौभ्रात्रशुद्धहृदया विनयान्वितास्ते
तं भ्रातरः समुदिता मुदिता भजन्ति ।
श्रीरामचन्द्रसदृशं भरतादितुल्या
भीमार्जुनादिसदृशाश्च युधिष्ठिराभम् ॥१६९॥
सपदि शमयता विवादचर्चां
नियमयता च विमार्गगान् स्वदण्डैः ।
विजहति रघुराजविप्रयोगं
पितृवदनेन प्रजाः प्रपाल्यमानाः ॥१७०॥
सर्वतो विजयमिच्छतः सदा केवलं निजसुतात् पराजयम् ।
सिद्धमस्ति रघुभूपतेर्मनश्चिन्तितं यदयमीदृगेधते[१] ॥१७१॥
पञ्चद्राविडपञ्चगौडकुलजब्रह्मिष्ठविप्रव्रजान्
वृत्त्या साधु कृतार्थयन्ननुदिनं धृत्या महत्याऽधिकः ।
अक्षामप्रतिपक्षपक्षतिमिरप्रक्षोददक्षोदयो
राजा राजति राजराजवदयं विभ्राजमानः श्रिया ॥१७२॥
स जयति बृहदंसो भोसलावंशहंसो
बुधसरसिजहंसो वैरिकंसस्य कृष्णः ।
कलयति सततं सा कीर्तिमस्य प्रशंसा-
मतिवलितवतंसा हन्त हंसासनाऽपि ॥१७३॥

१. क. एतत्पूर्वमस्मिन् स्थाने '°मीदृशोऽभवत्' इति लिखित्वा तदुपरि बिन्दून् दत्वा च लिपिकारेणाग्रे शुद्धं पाठान्तरं दत्तम् ।

वेदान्तसिद्धान्तरहस्यवेत्ता द्विषां विभेत्ता विदुषां प्रशंस्यः ।
स [1]सीरकेतोस्तुलनामुपेतो न कस्य चेतोहरतां प्रयाति ॥१७४॥
अवनीमवतीह जानराजे विदुषां नाभवदग्रहारपीडा ।
अभवद् भृशमग्रहारपीडा कुचकुम्भेषु कुरङ्गलोचनानाम् ॥
कः [2]श्रीमान् जानराजः क इह रणकृतामग्रणीर्जानराजः
को धीमान् जानराजः क उचितरचनाचुञ्चुरो जानराजः ।
को दाता जानराजः प्रवरकविगिरा कः स्तुतो जानराजः
प्रश्नानामेक एव प्रतिवचनमसौ मानवज्जानराजः ॥१७६॥
पुण्यश्लोकोऽजनि कृतयुगे वीरसेनस्य पुत्र–
स्त्रेतायां श्रीरघुपतिरभूद् द्वापरे धर्मराजः ।
श्रीजानूजीनृपतिरधुना तादृशस्तिष्यकाकाले[?][3] ॥१७७॥
[4]उल्लाधिनी तनुरखण्डतमं प्रभुत्वं
सम्पत्तिरप्रतिहता नवयौवनञ्च ।
एकैकमेव मदकारणमत्र तानि सर्वाणि तस्य विनयाय...[5] ।
[6]यन्मार्गतो[?] परमचतुरो रत्नगर्भा च पृथ्वी...... ॥१७९॥
पौलोमीव पुरन्दरस्य कमलाकान्तस्य लक्ष्मीरिव
श्रीशम्भोर्गिरिनन्दिनीव वचसां देवीव लोकेशितुः ।
वैदेहीव रघूत्तमस्य रमणीसीमन्तमुक्तामणिः
सद्वंशप्रभवा विभाति दरियाबायीति तस्य प्रिया ॥१८०॥

---

१. सीरकेतोर्जनकस्येत्यर्थः । २. अत्र 'दाता' इत्यपि लिखितम् । ३. चतुर्थपादो लिपिकारेण न लिखितः । ४. रोगरहितेत्यर्थः । ५. अत्र किमपि लिखितं वर्तते, किन्तु पत्रस्य प्राचीनतया गलितत्वेन पठितुं न शक्यते । ६. मन्दाक्रान्तानिबद्धं पद्यमिदमत्रैतावदेव लिखितम् ।

पातिव्रत्यमरुन्धतीव दधती लक्ष्मीरिव श्रीमती
दानं कल्पलतेव या वितनुते गौरीव गौरी गुणैः ।
या मातेव विलोकते बत दयादृष्टया प्रजावत् प्रजाः
श्रद्धाभक्तिमती श्रुतिस्मृतिमते विप्रे गुरौ चानता ॥१८१॥

परिप्रष्टुं प्रायः प्रियतमकथाकर्णनकलां
समाख्यातुं चास्मै स्वयमपि तदोलोकनसुखम् ।
श्रुतिं तस्याश्चक्षुः श्रयति परमन्यत्र दयितात्
समाक्रान्ते पत्या भवतु कुपितं चेतसि कुतः ॥१८२॥

परिग्रहबहुत्वेऽपि सैवेका तस्य मोदिनी ।
ताराकुमुदिनीयोगेऽपीन्दोरिव विभावरी ॥१८३॥

मन्दमरुदान्दोलितदरदलितनीलनलिनदलदामश्यामसुन्दराभ्यां कुपितकुसुमकेतुकोदण्डकुटिलविल्लि[?]वल्लिवेल्लिताभ्यां तरलतरतारकाभ्यां लोचनाभ्यामनुगृहीतो नवसरसशिरीषकुसुमशिखरपरिपेलवाभ्यां चन्द्रचुम्बितचन्द्रमणिजलोद्धारशिशिराभ्यां विलासवलिताभ्यां भुजलताभ्यामालिङ्गितो द्रवदमृतरसकूपादिव समुत्थितेन परिणतद्राक्षापरिपाकक्षालितेनेव वचनेन सुखितश्रुतिसुषिरो रसरभसेन दयिताभिस्समं गमयति समयं कदाचित् वेदान्तसिद्धान्तशुद्धान्तःकरणानामध्यात्मतत्त्वविचारचातुर्येण पूर्यमाणचित्तवृत्तिः, कदाचिदुद्ग्राहग्रहिलानां नैयायिकवैशेषिकमीमांसकशाब्दिकशास्त्रिणामन्योन्यापेक्षिणां वादचर्य्यया निर्णा[र्णी]यमानं सस्मितवदनः शृणोति शास्त्रार्थसारनिर्यासम्, कदाचित् संस्कृतप्राकृतनिरवद्यगद्यचमत्कृतकाव्यकलाकलापकौशलाकलनेन कलयति कौतुकम्, कदाचित् यान्त्रिकमान्त्रिकतान्त्रिकशैववैष्णवपाशुपतादिभ्यः सुमनोभ्यः स्व-

मनोविनोदनिदानं सारङ्ग इव सारमिव सारमादत्ते। क्वचन गीतार्थानामिवानवगीतार्थानां नवगीतानां स्वयंनिर्म्मितानां वैणिक-मौरजिकगायनविविच्यमानामसमानामाकर्णयति कर्णसुभगां तान-मानरागविभागसम्पदम्, क्वचन सुशिक्षितामपि शस्त्रविद्यामायु-धागारे पुनः संस्कारेण चमत्करोति। कदाचिद् विशालासु वाजिशालासु शालिहोत्रशास्त्रकौशलशालिभिस्समं परीक्षते वीक्षते च नानाजनपदात् उपढौकितान् महापौरुषान् वाहान्। एवमस्य सुखेन दिनानि यान्ति ॥२४॥ एकदा—

कृतस्नानः स्थानस्थितसकलसानन्दहृदय-
द्विजानामाशीर्भिर्व्विहितभविकः साधुविनतः।
शिवं साम्बं सम्पूजयितुमनुयातः परिजनैः
सुवेशः श्रीजानूनृपतिरुपयातोऽर्च्चनगृहम् ॥१८३॥

तत्र—

निरवद्यभक्तिसुधासमुद्यतसेकशक्तिविकस्वर-
प्रतिपत्तिनूतनमूलपूजितचित्तावासिमहेश्वरः।
प्रतिमापरिष्ठितसुप्रतिष्ठितमिष्टदेवमनश्वरं
परिपूज्य सन्नमति प्रसन्नमतीव तं स महेश्वरः ॥१८४॥

अथ तद्भवनद्वारसमीपे—

सम्पूज्याप्तमवाप्तमोदकचयं प्राप्तं प्रसादाद् गुण-
व्याप्तं कुञ्जरमञ्जनाचलरुचिं व्यक्तैकदन्तद्युतिम्।
गोदानं विधिवद् विधाय नियतं सानन्दचित्तश्शनै-
र्वासागारमुदारमाविशदसावासादिताशीःशतः ॥१८५॥

ततः सभ्यं वेशं सुकृतशतलभ्यं दधदिमाः
प्रजा द्रक्ष्यन् साक्षात्प्रतिपदमवेक्षापरतया ।
समध्यास्ते [1]सम्भाषणमधुरसम्भाषणमुखो
निरालस्यो धर्म्मावतर इव धर्म्मासनमसौ ।।१८६।।

यः किल–

सङ्क्रामक्रामदामत्तकविमतगजग्रामणीग्रामकुम्भ–
प्रोज्जाग्रन्मण्डलाग्रः पदयुगलनमन्मण्डलाग्रप्रवीरः ।
श्रीमान् दाताऽवदाताशय उदितयशोराशिविद्योतिताशः
सेनासाहेबसूबापदमनुभवति स्वाप्तसेनासमूहः ।।१८७।।

अथ–

क्वचित्कान्तवेदान्तसिद्धान्तसिद्धा–
तिशुद्धान्तराणां ततिः सुप्रसिद्धा[2] ।
क्वचित्तादृशग्रन्थपाठप्रवीणा गणाः
श्रोत्रियब्राह्मणानां धुरीणाः ।।१८८।।
क्वचिच्चण्डपाषण्डवेतण्डगण्ड–
स्थलीखण्डनोद्दण्डकक्षेषु षण्डः ।
गिरामक्षपक्षः [?] पादस्फुरामुद्धुरार्थ–
स्फुटीकारदक्षः सुधीराजसार्थः ।।१८९।।

---

१. क. 'रम्भाधर°' इति पाठोऽत्र युज्यते । २. क. अत्र 'सिद्धाः' इति विसर्गो लिखितः स नात्र युज्यते ।

क्वचित्कुण्डलीभावभृत्कुण्डलीशः
स्फुरत्फक्किकामण्डलीशोऽधिधीशः ।
कृतिव्याकृतिव्याकृतिव्याहृतार्थः
सदव्याजभव्याकृतिः शाब्दिकौघः कृतार्थः[1] ॥१९०॥

क्वचित्सोपदेशातिदेशार्थशाली
भृशालीनशाली नवादीनपाली ।
कृतानेकयागक्रियासंविभागः
सुमीमांसकः प्रौढशास्त्रानुरागः ॥१९१॥

समीक्षापरीक्षासुदक्षातिकक्षा
निजाक्षामपक्षा विपक्षासुलक्षाः ।
क्वचिद्योगशास्त्राभियोगप्रयोग-
प्रसन्नानुयोगः सदर्थोपयोगः ॥१९२॥

क्वचित्सूर्यसिद्धान्ततत्त्वप्रसिद्धा
महाविज्ञदैवज्ञराजीषु सिद्धा ।
क्वचिद् दिव्यदिव्योपचारप्रचार-
प्रकारप्रसारः स्फुरन्वैद्यसारः ॥१९३॥

क्वचिच्चापि साहित्यसौहित्यवन्तो
वहन्तो मुदं तोषयन्तः सदन्तः ।
कवीनां व्रजाः सन्नवीनाध्वनीनां
नवीना गिरो भावयन्तः प्रवीणाः ॥१९४॥

---

१. क. 'कृतार्थः' इत्यधिकः पाठः ।

क्वचिद् गीतिनीतिप्रणीतिप्रतीता-
भिनीता विनीताः सुनीता विगीताः ।
क्वचित् सिद्धमन्त्राः शिवाद्वैततन्त्रा
जनं त्रायमाणा वितन्द्राः स्वतन्त्राः ॥१६५॥
गजारोहणे वाजिराजाधिरोहे
प्रतिष्ठामधिष्ठास्नवः शोभनोहे ।
समस्तास्त्रशस्त्रैकशिक्षासु शस्ताः
सदा युद्धजैत्रा भटाः साधुहस्ताः ॥१६६॥
प्रभोराश्रवा वर्द्धितस्वामिकार्थाः
स्वदेश्या विदेश्यास्तुरुष्कास्तथार्याः ।
क्वचिल्लेखका देशभाषानिवेशा-
दतीव प्रतीता उदीताः सुवेशाः ॥१६७॥
यथायोग्यसत्कारसम्भारलम्भा-
दलम्भाविता भूभुजा त्यक्तदम्भाः ।
निविष्टाश्च यस्यां यथास्थानमिष्टा
विशिष्टा दृढस्तम्भवत्यां[1] सुशिष्टाः ॥१६८॥
तमस्यां सभायां यशस्यानुभावं
समासीनमीशानसद्भक्तिभावम् ।
महाराजमेतं सदस्यैः समेतं
द्विजान् मानयन्तं गुणानां निकेतम् ॥

---

१. 'वल्यां' इत्यपि पठितुं शक्यते ।

प्रणम्य स्थिताः सम्पुटीकृत्य पाणी
चराः केचिदेतां गदन्ति स्म वाणीम् ॥१९९॥

भाऊनामनि दीप्तधामनि हरिप्रस्थैकजैत्रे कुरु–
क्षेत्रे भारतवद् विधाय समरं प्राप्ते हरेः पत्तनम् ।
नान्हाख्ये सहजानुरागवलिते तञ्चानुयातेऽनुजो
बाले माधवनाम्नि तस्य तनये राजाऽभवद् राघवः ॥२००॥

तस्य च नवीनोदयं राज्यमदीनोत्साहो विततनयो निजामनमुलूक[1]तनयोऽवरुरुत्सति विधित्सति च शुभसमये प्रयाणमिति। अनन्तरमेव श्रीमता राघवरायेण प्रेषितो दूतो गृहीतवर्णदूतो[2] द्वारि वर्तमानो दौवारिकावेदितेन मानोन्नतेन तेन सादरमाकारितो विनयादुपसृत्य प्रणिपत्य तत्रत्यवृत्तगर्भं सप्रणयसन्दर्भं पत्रमुपदर्शयति स्म। एतस्मिन्नवसरे रजिराज[?] इव राजमानो रघुराजतनयो मृगराजमानो जानराजः समरसीमनि यदर्थमुद्यतायुधो भवति स खलु विजयलक्ष्मीसङ्गमसुखमनुभवति नियतमिति नियतिप्रेरिताभ्यां ताभ्यां परस्परविरुद्धाभ्यां प्रारिप्सितयुद्धाभ्यां सुरासुराधिपाभ्यामिव पुण्यग्रामौरङ्गाबादनगराधिपाभ्यामत्यादरेण प्रहितो हितो जनः परिजनसभाजनगुरुजनसमेतमेतमवनिपतिमतिशयितमतिमुपगम्य रम्यतरपूर्वप्रीतिपरम्परापूर्वकं निजं निजमर्थं समर्थयति स्म। अथ तयोरुभयोरुपरि समसमयोऽपि विहितबहुविधविनयोपा-

---

१. निजामुल्मुल्क' इति पारसीकशब्दस्य संस्कृतकरणं प्रतीयते। २. 'वर्त्म-दूतो' इत्यपि पठितुं शक्यते।

यस्य राघवरायस्य साहायकमेव स्वीकृत्य भृत्यमात्मनः सेनासन्नहनाय सिंहसन्नहनः स नरसिंहः समादिशति स्म, प्रविशति स्म च निजमन्तःपुरम् । अथ विशालाभ्यो वाजिशालाभ्यो वल्लभपाला भूमिपालाज्ञया पर्याणितानपर्याप्तानपर्यासित इति पर्यायानश्ववर्याननश्वरमर्यादानस्थापयन् द्वारदेशे ॥२५॥

वेगे वर्ष्मणि पौरुषाधिकतया मातुः पितुः शुद्धतां
शंसन्तः सततं वलन्निजवपुःपुष्टया पुनः स्वामिनः ।
ते कम्बोजवनायुसिन्धुजवनाराढादिदेशोद्भवा
भव्यावर्त्तविवर्त्तवृत्ततनवोऽभासन्त भाण्डोज्ज्वलाः ॥२०१॥

केचित् खञ्जनगञ्जनद्युतिभृतश्चक्षुर्म्मनोरञ्जनं
कुर्वन्त्यञ्जनगर्वगञ्जनकृतः स्वीयाङ्गदीप्त्या परे ।
एके नूतनसूरसूतसदृशच्छायाः परे पाटला–
काराः[1] धूमलकान्तयः कतिपये सद्धूसराश्चेतरे ॥२०२॥

परे च शशभृच्छिलारुचिरपिच्छिलाङ्गत्विषः
समुच्छलितसुच्छविच्छुरितपुच्छविस्फारणैः ।
समीरणसमुद्धुरा जितसमीरणप्रक्रमाः
क्रमाद्भुतत[तु]रङ्गमा हृदि तु[त]रङ्गमातन्वत ॥२०३॥

भृशमुच्छलदच्छचामरच्छलतः स्वच्छविपुच्छगुच्छकाः ।
दधतेऽतिरया हया मनोविजयादर्ज्जितमूर्ज्जितं यशः ॥२०४॥

---

१. "काराः" इत्यत्र विसर्गो नापेक्ष्यते ।

मन्दत्वं मध्यभागे सह विमतजनैर्व्वीक्षसि स्वामिसन्ध्या[?]
सार्द्धं वृद्धिं वहन्तो गतिषु मृगदृशः साकमक्षाचलत्वम् ।
औन्नत्यं सन्मनोभिः सममखिलवपुष्मत्युदग्रैः पदाग्रैः
कारुण्येनासमग्रैरवनिमिह हयाः किञ्चिदेव स्पृशन्ति ॥२०५॥

धुन्वन् मूर्द्धानमूर्द्ध्वायतरुचिरसटः पातकैस्तारकौघै-
र्मुक्तागुच्छच्छलेन च्छुरित इव कलावच्छिलापिच्छिलाङ्गः ।
वाहोऽसौ राजवाहो यश इव विलिखन्नुत्पटङ्गे[?]धरण्यां
द्रष्टुं शक्यो न वक्तुं सरसि[ज]रुहभूशिल्पसर्वस्वसीमा ॥

यस्मिन् धावत्यहह भजते पङ्गुभावं नभस्वान्
दुर्वाचं स्वान्वदति कुपितः शश्वदश्वान् विवस्वान् ।
उच्चैरुच्चैःश्रवसममराधीश्वरो धिःकरोति
व्रीडोद्रेकादिव न गरुडश्चञ्चुमुच्चैः करोति ॥२०७॥

रथमुपरि वहन्तः सप्तयः सप्तसप्तेः
कथमपि वियदेवाश्वीनयन्ति श्रमेण ।
गदितुमिह विलम्बश्चेदसङ्गोऽयमिच्छे[त्]
त्रिभुवनमपि गत्वा सद्य एवोपगच्छेत् ॥२०८॥

बिभ्राणः पूर्णकुम्भद्वयमिव निलयं मङ्गलानां स्वकुम्भ-
द्वन्द्वं निःस्यन्दिदानद्रवसरसकरः सारभृङ्गारधारः ।
भृङ्गैरारब्धभोगावलिरिव शरणै[?]वाप्तदानप्रसङ्गै-
रिष्टोऽभूत्तर्त्तुरुच्चैः प्रथममुपगतो दन्तिराडेकदन्तः ॥२०९॥

एकत्र प्रविलम्बिभानुरपरत्रोदित्वरानुष्णभा
मूर्तो विन्ध्य इवोन्नतिं समधिकां प्राप्तः स्फुरद्गैरिकः ।
संघटा [ट्टा?] परिवारितः परिलसत्सिन्दूरपूरद्युति-
र्दन्तीन्द्रप्रकरः करम्भितजलैः सिक्तां करोति स्म गाम् ॥२१०॥

(अञ्चच्छृङ्गारलेखायुधपरिवलिताचारुचञ्चद्वलाकाकारोद-
ञ्चत्पताक[1])

लीलोदस्ताग्रहस्तान्तरकुह [र] गतस्वच्छनक्षत्रमुक्ता-
गुच्छं स्वच्छन्दमम्भःकणगणमिषतो दिक्षु मङ्क्षु क्षिपन्तः ।
उत्तालैः कर्णतालैस्तुरगखुररजोराजिदोषं हरन्त-
श्छाया मित्रस्य दूराद् वियत इव महाबृंहिता भान्ति नागाः ॥
वसुधाचलमण्डपोपमा चरणस्तम्भचतुष्टयोसमा ।
गजता जनतामनोरमा नृपतेर्द्वारि रमा घनागमाः ॥२१२॥
स्फुरच्चित्रस्तोमस्फुटकुथपरिस्तोमकलने
जयश्रीहस्ताम्भोरुहवलनहस्तारुणिमनि ।
प्रतापव्यामिश्रा प्रकटमिव कीर्तिं प्रथयति
द्विपे तस्मिन् हेमाचितरदमिषाद्रज्यति जनः ॥२१३॥
यस्मै जाननृपप्रियाय महते प्रत्यर्थिपृथ्वीपति-
प्रेयस्यः परिकम्पिताः परिभवादुत्कोचमुच्चैर्ददुः ।
नूनं सालसयानमुन्नतिवलद्वक्षोजकुम्भश्रियं
रम्भास्तम्भसमस्य चोरुयुगलस्याभां स्वरक्षापराः ॥२१४॥

---

१. क. लिपिकारेणैवमेव पद्यमिदमसम्पूर्णं लिखितम् ।

चञ्चच्चक्रपरिभ्रमक्रमदलद्भूचक्रधूलीभरै-
रस्पृष्टाः पवनातिशायिजवना हेमावनद्धा घनाः ।
भग्नद्वेषिमनोरथा विदधति क्रीडारथाः कौतुकं
केषां[1] केकीवद्ध[2]निमध्वनि स्म कलयन्त्युत्कण्ठमुत्कण्ठते [?] ॥

बिभ्रति स्म सुधुरां विजयश्रीसङ्गता हरिपरिक्रमरम्याः ।
उच्चभारतबलाबलदक्षा[3] नन्दिघोषमुखरा रथवंशाः ॥२१६॥

उदग्रग्रीवाग्राः पृथुलचपलौ [लो?]ष्ठा करभकाः
सक्रन्मूत्रा दीर्घावयवगहना भारवहनाः ।
स्वपृ[ष्ठे]द्राघिष्ठे प्रकटपटवेश्मादिपटलीं
वहन्तो भूयांसो[4] रघुनृपसुतद्वारसविधे ॥२१७॥

बुध इव बहुलोहदार्ढ्यधारिसुघटितचक्रयुगः प्रभातवच्च ।
सुजन इव वलद्वृषावलम्बः शकटगणः प्रकटं विराजते स्म ॥

सुभटपरिजनानां भागशो वेतनार्थं
सततवितरणार्थं वाम्यनोवेसरोष्ट्रे ।
न्यधित विविधकुप्याकुप्यवित्तं तथोच्चै-
र्नगर इव यथाऽध्वन्यप्यसौ सौख्यमेति ॥२१८॥

---

१. 'रेखां' इत्यपि पठितुं शक्यते । २. 'केकीवद्घ' इति सर्वथा चिन्तनीयोऽयं पाठः । ३. '°बलावल°' इतीदं '°रणावनं' इत्यपि शक्यते पठितुम् । ४. लिपिकारेणात्र 'राजन्ते' इत्यधिकः पाठो दत्तः ।

अथ–

पाश्चात्याः साभिजात्याः समरविजयिनो मानिनो दाक्षिणात्याः
पौरस्त्या अप्युदीच्याः समुचितविनयज्ञानभक्तिप्रहृर्षाः ।
सन्नद्धा वद्धगोधाद्युपकरणसमुन्नद्धगोधाः सुयोधा
वाहानारुह्य राजागमनमहमुदैक्षन्तु ते द्वारदेशे ॥२२०॥

अथ श्रीजानूजीनृपतिरतिमात्रोन्नतमनो–
निवेशः प्रस्थानोचितसुभगवेशोज्ज्वलवपुः ।
धनौघैः सम्भाव्य श्रुतनिगमसम्भावितमान्
द्विजान्यात्रालग्ने गुणमहति प्रातिष्ठत गृहात् ॥२२१॥

स्फुरदुरुतरवारिधारया द्राग्
विकलयितुं परराजहंसराजीः ।
करिगिरिमधिरोहति स्म राज-
न्मणिवलयद्युतिविद्युता धनश्रीः ॥२२२॥

अथो निदिष्टाः प्रभुणा निविष्टाः
शिष्टास्तदिष्टा वलमानदिष्टाः ।
हयांश्च नागांश्च रथांश्च [1]सज्जा-
नारूढवन्तः प्रणिपातपूर्वम् ॥२२३॥

कृतसुरगुरुपूजे श्रीरघूजीतनूजे
व्रजति विजयहेतोः स्वीयचेतोऽनुरूपम् ।
पटहपटलभेरीभा[ता]रभाङ्कारभारै-
र्भरितमखिलबिम्बं शब्दतन्मात्रमासीत् ॥२२४॥

---

१. 'सज्जान्' इत्यस्मिन् स्थाने 'तांस्तान्' इति पाठोऽपि पत्रप्रान्ते निर्दिष्टो लिपिकारेण ।

नागनगरयोषा गम्भीरघोषाहूता इव पृथिवीपुरुहूतालोकनाय निजनिजसौधशिखरमधिरूढाः प्रकटशुक्तिसम्पुटस्फुटनिस्सृतमुक्तिकानिकरैरिव विमलकमलकोषकोमलकरकोरककलितललितलाजप्रकरैरेनमनवरतमवकिरन्ति स्म, तरलतरतारहारजलधारबहलकुचभारकुम्भयुगलमाननमुकुरम्ब[?]मक्षिमयमीनमदीनस्मितलवनवकुसुममुज्ज्वलकरतलकिसलयभङ्गमेव मङ्गलतामुपनयन्ति स्म ।।२६।।

प्रपठति···विभ्रमं स्फुटार्थप्रकटपदां विरुदावलीमुदाराम् ।
चतुरगतुरगस्थवृन्दि···पिकततिराम्रगतेव मन्मथस्य ।।२२५।।

स बहुनयनलाभश्चञ्चदुच्चामरश्री-
र्वलितललितवज्रोद्भासिहस्तारविन्दः ।
गुरुमतपरिपुष्टश्रीः सुनासीर उच्चै-
र्गजपतिमधिरूढो राजते जानराजः ।।२२६।।

व्यलसदमलकान्तिस्तस्य वीरस्य हीरः
शिरसि निहित उद्यन्मुक्तिकाभिः समेतः ।
विधु···तूमिवेतः[?] सैन्यधूलीकदम्बैः
पिहिततरणिबिम्बे मार्गसन्दर्शनाय ।।२२७।।

कुवलयदलदामश्यामलस्निग्धमूर्ते-
रुरसि रुचिरहारः श्लक्ष्णसत्कञ्चुकस्य ।
उपरिगत इवाभादिन्द्रनीलाश्मपात्रे
प्रतिफलित इवाम्भःपूरिते तारकौघः ।।२२८।।

भेरीभाङ्कृतिभारवारणघटावृन्दारवोन्मूर्च्छितः[१]
प्रस्थाने रघुनन्दनस्य समभूदश्वौघहेषाभरः ।
मन्येऽमानिव विस्तृतेऽपि सकले ब्रह्माण्डभाण्डोदरे
व्याघुटच प्रसभेन यः प्रतिरवव्याजाच्चिरं भ्रान्तवान् ॥२२८॥

धावद्वाजीन्द्रराजीखरखुरपटलाघातसञ्जातबाधां
भेरीभाङ्कारभारप्रचलदुदलवैरम्बुधिः सिञ्चति क्ष्माम् ।
दिग्बालावैजयन्तीवसनतरलनैर्वीजयन्तीव धूली-
धारा धावत्युदारा दिवमिव किमपि प्रष्टुकामाऽऽश्विनेयौ ॥

श्रीजानूजीप्रयाणे हयखुरजरजोयोगदोषादशेषा
दिग्योधाः स्नान्ति वैरिक्षितिपतितरुणीनेत्रनीरापगासु ।
सङ्गम्याथ प्रतापैः स्फुरदुरुरुचिभिस्ताः सगर्भा सनम्भाः[?]
प्राची प्रायः प्रसूते वलदरुणकरं बालसूर्यं पुरस्तात् ॥२३०॥

चमूचरचरणधूलिनिचये प्रसरति-
पङ्कीभावविशङ्कया जलनिधौ शङ्केऽरिपङ्केरुहा-
क्षीणामक्षिपुटीकुटीमुपगते वक्षःस्थलं वाडवः ।
तासामेव समागतः स्थलविनाभावाद् विलासान्विता
लक्ष्मीस्तु स्वयमेव [२]नागनगराधीशं समाशिश्रयत् ॥२३१॥

---

१. '°दुर्वद्धितः' इति पाठान्तरं पत्रप्रान्ते दत्तम् । २. अत्र 'राघव' इति लिखित्वा लिपिकारेण तदुपरि बिन्दवः कृताः ।

स्वैरं स्वैरं सरससरसीसारसीकूजितानि
श्रावं श्रावं गिरिवननदीभाग्यसौभाग्ययोगात्[1] ।
दर्शं दर्शं निजकभुजया रक्षितान् भूमिभागान्
मार्गे हृष्टः सुचिरमभवद् भोसलावंशहंसः ॥२३२॥

अथ परदेशप्रदेशेष्वपि निजदेशप्रदेशेस्विवाक्लेशेनानन्यसामान्यवदान्यमान्यसैन्यसमेतं इतश्चेतश्चागच्छता नानाविधोपायनानि प्रयच्छता चेतस्वता ग्राम्यनागरजनसमूहेन मानितो विमलसारस्वतसरस्वता यथोचितं परितोषितेन पण्डितजनेन च तत्र तत्राभिनन्दितो राघवभुजाङ्गनापालितां भरतलक्ष्मणशत्रुघ्नबललालितां पुण्यग्रामनाममात्रभिन्नामयोध्यां पुरमासादितवान् । तत्र च तदागमनमुदितेन समुदितेन तेन राज्ञा सुदूरं प्रत्युद्गम्य कार्यगौरववशादसाधारणेन सत्कारेण सत्कृत्य तत्कालोचितं समुदाचारञ्च विधाय तद्योग्यायां भोग्याखिलवस्तुभारिकायामुपकारिकायामधिगम्य निजभवनं प्रत्यगामि ॥२७॥

समुचितसमयेऽथ जानराजः सह हितमित्रगणेन राघवस्य ।
समितिमुपगतो विशुद्धबोधैः समुपहितां सचिवैस्तथा सुयोधैः ॥
यथोचितं राघवभूमिपेन सम्भावितः श्रीरघुराजसूनुः ।
अस्योपविष्टः सविधे सदक्षो दक्षो भुजादण्ड इवाधिराजः ॥

कथानां प्रस्तावे सति वितायमाने ततानेकमनोरथानां सिद्धिमवाप्तुकामो राघवो यवनाधिराजस्याभिषिसेचयिषामावेद्य स्वस्य च तत्प्रतिरुरुत्सासमुत्साहमकथयत् ॥२८॥

---

१. इतः पूर्वं 'कारी' इति लिखित्वा बिन्दवः कृताः ।

रघुनरपतिपुत्रो हेतुदृष्टान्तपक्षै-
स्तदभिमुखयियासा [मस्य[१]] तत्र काले न्यषेधीत् ।
अथ निजहृदि बुद्ध्वा तस्य निर्बन्धमुच्चै-
रनुमतिमिव कर्त्तुं मौनमालम्बते स्म ॥२३५॥

अथौरङ्गाबादं प्रति बहुबलं राघवबलं
प्रतस्थे जानूजीधरणिपतिसैन्यद्विगुणितम् ।
वितन्वद् धूलीनां ततिभिरवनिं व्योम्नि करिणां
घटाभिः प्रौढाभिः प्रकटमवनौ चापि गगनम् ॥२३६॥

महासेनानुकारिणः[२] स्वयं यावदस्य महासेना श्रति [?] तावद्बहिरिता यवनस्यापि वाहिनी ॥२६॥

स्फुटास्फोटसर्पत्सटाकोटसद्घोटकालीनटट्टापपाली-
समाघातघाटातटामोटशालीनविस्फोटकाली··· तीव्र-
स्फुटास्फोटशाली ।
स्फुटारक्तचञ्चत्पताकापटाकारतो नारतो दारतो दच्छटातो
दशादर्शनाय व्याददातीव जिह्वामसौ विह्वलोद्यानपाली [?] ॥
स्फुरद्भेरिभाङ्कारभारैर्महाभैरवैर्भैरवीयै रवौघै-
रिवाभीरुभूभारभूरीभरेभैश्च सम्पूर्यतेऽलं महा-
जानुभाण्डं प्रयाणे निजामन्मुलूकान्वयालङ्कृतेः
श्मश्रुलप्रायदीप्रायसप्रासशक्त्युल्लसत्पाणि··· ॥२३८॥

१. उपरि बिन्दुप्रदानेन निराकृतमेतत् पदम् । २. "कारिणः" इति कथञ्चि-त्प्रयत्नेन पठितुं शक्यते ।

(सोत्प्रासहासप्रवीरावलीकस्य २१ सन्तन्वतोऽकाण्डकाण्ड-प्रकाण्ड)[१] परशुरामावतारस्य नान्हाजीकस्यानुजन्मतः पुण्यग्रामपुरं प्रति प्रयान्तमेनं वहुलसेनं विनिवारयितुं प्रयतमानोऽपि भाग्य इव महाभागे जानराजे कुतोऽपि कारणान्मध्यस्थभावमिवोपगते प्रावृषेण्य-वाहिनीवारिपूरमिव न शशाक ।।३०।।

क्तकरिणि विदुर्गे दुर्गमाग्नेयवाण–
प्रकरविहितवृष्टेर्वेष्टमाने यथेष्टम् ।
यवनवलसमूहे व्यूहमाने दुरूहे
विफलसकलयत्नाः सैनिकास्तस्य जाताः ।।२३९।।

यदि कोऽपि कोपवशतः शताग्रणीः
सुभटः समेति परमेण तेजसा ।
बलदग्निबाणबलमानगोलक–
द्रुतदोलमानहृदयोऽस्फुटत्तदा ।।२४०।।

राघवबलनिरुद्धवीवधासारप्रसारोऽपि यथाकथञ्चिन्निजसैन्यं कर्त्तयन् कदाचिद् गव्यूतिमात्रं कदाचित् सार्द्धगव्यूतिपरिमितं पन्थानं लङ्घयन्नतिचिरसमयेन डिल्लीशामात्यवंश्यो योजनमध्ये पुण्यग्रामस्य स्कन्धावारमवासयत् अकरोच्च, श्वः प्रभाते सकलरत्न-परिपूर्णं राघवनगरं विलुण्ठ्य चिरप्ररूढस्य वैरस्य निर्यातनं करिष्यामीति । अत्रान्तरे भगवानपि मरीचिमाली मनसि जात-निर्व्वेद इव च···साचलं···[२] चुम्बिबिम्बः संजज्ञे ।।३१।।

१. क. एवमेव लिखितं लिपिकारेण । २. अत्राक्षराणि न पठितुं शक्यन्ते ।

यस्यामेति महोमहोदयमसौ तस्यामिवास्यामसा--
वाशायामनुरागमाकलयते तुल्यं प्रतीच्यामपि ।
भास्वानित्यसमञ्जसं कलयितुं नो पारयन्ती सती
शङ्के सम्प्रति मीलयत्यतितमां पक्ष्मेक्षणं पद्मिनी ॥२४१॥

अथ—

कान्तासु स्वभिसारसाहसरसस्वान्तासु सिद्धाञ्जनं
मित्रं दुर्जनचेतसः कमलिनीदुर्दैवलेखामसी ।
मित्रान्यप्रतिवीक्षणाक्षमदृशां लीलान्धपट्टं दिशां
नेत्राणामपमृत्युरन्धतमसस्तोमो जिजृम्भे शनैः ॥२४२॥

श्यामं दुर्ज्जनचेतसोऽपि निबिडं मुग्धोरुबन्धादपि [?]
श्रीदर्पादपि दृष्टिरोधि रसिकोन्मादि स्मरेषोरपि ।
विश्वव्यापि मधुद्विषोऽपि सुहृदां स्नेहादपीयत्तया
मुक्तं साधु निहन्ति हन्त हरितां भेदप्रवादं तमः ॥२४३॥

अनन्तरञ्च—

सन्ध्यानृत्यविधूतधूर्जटिजटाजूटान्तकूटान्तर--
स्वच्छन्दोच्छलदच्छदैवतनदीवार्विन्दुधारा इव ।
आकीर्णा मदनस्य विश्वजयिनः प्रस्थानलाजा इवा--
भ्राजन्ताम्बरपट्टगा रजतजा वर्णा इवोतूव्रजाः [?] ॥२४४॥

माणिक्यं रविबिम्बमम्बरवणिग् विक्रीय रत्नाकरे
ताराराजतमुद्रिका इव समादत्ते तदर्घीकृताः ।
एतासां कतिचित् प्रदाय कतिधैरेव ग्रहीता क्षणै--
रिन्दुं स्फाटिकरत्नभाण्डमुदयन्नीलाश्मलीलामृगम् ॥२४५॥

भानौ क्वापि गते तदीयकिरणश्रेणीव सन्ध्यारुणा
सम्प्राप्ताब्जमरन्दबिन्दुपटलाध्यासा विवासोत्सवा[1]।
दीपाली वरगन्धतैलवलिता विष्वक्कृता कज्जल-
व्याजादुद्वमति प्रपीय परितो नैशं स्म रूढं तमः ॥२४६॥

नरपतिशिबिरप्रस[सा?]रिदीप-
द्युतिगलहस्तितशङ्कितोऽन्धकारः।
[2]भ्रमति निरवलम्बनोऽतिदम्भा-
त्कुमुदवने विदलिष्यति प्रवेष्टुम् ॥२४७॥

अनन्तरमुदितः समुदितमदनमालवकामिनीमृगमदवलितकपोलफलककोमलद्युतिरमलमरकतरत्नप्रत्युप्तनिस्तप्तकनककुण्डलमाखण्डलदिगङ्गनाया गगनाङ्गणायासरिङ्गणाय पूर्वाचलशिखरमारुरोह भगवानुदयरत्नमण्डलो हरिणाङ्कः। क्रमेणोपगतरागं द्विजराजं समालोक्य सर्व्वे मुमुदिरे, कौतुकेन किमपि किमपि व्यतर्कयन् ॥३१॥

तथाहि—

मन्ये मन्दरमथ्यमानपयसो दुग्धोदधेः पिण्डितो
वातावर्तविशेषतो दिवि गतो हिण्डीरपिण्डो विधुः।
अस्यान्तःपृषता गतास्तत इतस्तारास्त एव स्थिता
व्योमाङ्कः प्रतिबिम्बितंस्रवति च ज्योत्स्नारसः सर्वतः[?] ॥

---

१. '°ध्वान्ताविवासोत्सवा' इति संशोधनमपेक्ष्यते। २. इतः पूर्वं लिपिकारेणैवं लिखितम्—(मधुकरपटलीमिषेण नूनं क्रमदलितेषु विवेश)

स्वकीयायामास्थानमण्डपिकायाञ्च चतुःशिखपञ्चशिख-दीपिकायामनिरस्ततिमिरसञ्चरे शङ्कायां [?] सञ्चितद्विगुणभूषण-मणिकिरणश्रेणिनिश्रेणिकायामासीने जानराजे राघवराजे च श्रीमत्या धीमत्या गोपिकाबायीदेव्या पुण्यग्रामादव्याजं प्रेषितो गृहीतवर्णदूतो[१] दूतो द्वारि वर्तमानो दौवारिकावेदितेन तेन पुरुहूतो-पमेन समाहूतो विनयादुपसृत्य प्रणिपत्य पत्रमुपदर्शयति स्म । गृहीत्वा वाचयति स्म राजा ।।३३।।

नान्हाजीको दिवमुपगतो निर्जितारात्यनीको
बालौ पुत्रौ वहति च धुरं राघवो देवरो मे ।
अद्य श्वो वा यदि मम पुरं म्लेच्छराजो निरुन्ध्यात्
त्वय्यासन्ने सुहृदि सबले कस्य वा वाच्यता स्यात् ।।इति।।

अये भद्रे निपुणतरमुपालब्धोऽस्मीति प्रत्यक्षपरिकलितामिव तां जननीमिव वीरजननीमनुनीतवान् वार्तिकमुखेन पद्यमेकमाश्वास-नार्थमस्यै चोपनीतवान् ।।३४।।

तथाहि–
किमपि न परिहीणं तावकं कार्यमद्या-
वधि गुणरतिहृद्याधेहि हृद्यान् प्रमोदान् ।
सति मयि भवदीये शक्तिरेतस्य का त्व-
त्पुरपरिसरमेतुं तत्स्वयं ज्ञास्यसि श्वः ।।२५०।।
औरङ्गाबादनृपतिं प्रति प्रास्थापयद् द्रुतम् ।
दूतं नागपुराधीशो महान्तो न च्छलप्रियाः ।।२५१।।

१. अत्र °वर्णदूत इति पठितं मया, परमर्थसङ्गत्यभावेन किञ्चिदन्यत् स्यात् ।

स च पुण्यग्रामपुरावरोधोद्योगशालिभिः ।
परीतं मन्त्रिभिर्योधैर्यथोक्तं···माह तम् ॥२५२॥

सुरत्राणामात्यप्रवर नरपालो रघुपतेः
सुतो जानूनामा तव सुहृदिदं बोधयति सः ।
त्यजेमं निर्बन्धं व्रज निजपुरं पालय निजाः
प्रजाः क्षात्रे धर्मे सुहृदिति कथा नाञ्चति पथा ॥२५३॥

एतद् राघवपक्षपातमधुरं सञ्जातमस्युन्मनेः[?]
त्वञ्चापातदृशाऽपि पश्यसि मधु प्रान्ते प्रपातं न च ।
पूर्वं प्रीतिपरिष्कृतेन मनसा त्वामेतदभ्यर्थये
राजन्नेकपदे मुधा[1] पुरार्जितमिदं मा त्वं यशो हारय ॥

पुण्यग्रामविनिग्रहं प्रति दृढश्चेदस्ति ते दुर्ग्रहः
[2]शङ्क्या मामविजित्य तस्य किमपि च्छायाऽपि नाप्तुं त्वया
बिम्बे चण्डरुचो विसृत्वरकरे दिक्चक्रवालस्य किं
हन्त ध्वान्तकदम्बकं बत भवेन्मालिन्यसम्पादकम् ॥२५५॥

इति श्रुत्वा वीरमानी कोपकुण्डलितकोदण्डविकटभ्रुकुटिकुटिलललाटपट्टमिदानीमेवानुभवत्वस्य दुर्नयस्य फलमयमभिमानीति सर्वमेवाखर्वगर्वपर्वतधरं बलमादिष्टवान् ॥३५॥

सम्पाद्य प्रातरेव प्रतिदिननियतं कर्म्म सन्नद्धवर्म्मा
भेत्तुं वैरुद्धमर्माण्यधिरणधरणि प्रौढराजन्यधर्म्मा ।
आरूढो वाजिराजं हरिरिव गरुडं जानराजो विरूढो-
त्साहः सङ्ग्राममूर्द्धिन्यगददिति भटग्राममुद्दामलक्ष्मीः ॥

---

१. 'मुधा' इत्यधिकं पदम् । २. अत्र 'शक्या' इति पाठः समीचीनः स्यात् ।

स्मर्यन्ते यैस्तनयवनिताबन्धवो जीव[वि?]तं वा
प्रेष्ठं येषां द्रुततरमितो यान्तु ते मानितोऽस्मि ।
प्राणा वित्तं कमलनयना कीर्तिरेवेह येषां
ते देवेन्द्रादपि गुरुतरा मत्समीपे रमन्ताम् ।।२५७।।
एवमुक्तवति मुक्तविशङ्के राघवप्रियहिताय महीन्द्रे ।
आस पञ्चकशतं खलु तादृक् कन्दनालमलयेऽपि हि सर्वे[?] ।।
तेन पञ्चषशतेन सङ्गतो वीरभावपुलकोल्लसद्भुजः ।
भीमसेन इव कौरवीं चमूं यावनीमविशदेष लीलया ।।२५६।।

तुमुलकरकावृष्टिमिवाविरलगोलकगोलिकावृष्टिमातन्वत्यपि घोरविस्फूर्जथुघोषे ज्वालपटलविद्युद्वलयक्षणलक्ष्यमाणस्वरूपे बहलाग्नेर्बाणपटलाम्बुदजाले······खाण्डवदावदहनताण्डवसमुद्दण्ड--गाण्डीव पाणिपाण्डव इवाकम्पमानो हतावशिष्टैः शिष्टैः कतिपयैः समं सेनामध्यं प्रविश्य हतप्रहतविध्वस्तं वज्रपाणिरिव दण्डपाणिरिव शूलपाणिरिव खड्गशक्तिपाणिरसावकरोत् ।।३६।।

शस्त्रश्रेणीभुजङ्गप्रसरणविषमोत्तुङ्गरिङ्गत्तरङ्ग-
त्वङ्गत्त्वङ्गत्तुरङ्गद्विरदगिरिगुरुप्रस्फुरद्वीरनीरम् ।
म्लेच्छेशाब्धिं प्रमथ्य श्रियमतिशयिनीं प्राप्य तेनाच्युतेन
प्रीतेन प्रापितः स्वप्रकृतिमयमियानेव जैत्रस्य धर्म्मः ।।२६१।।
विधाय रणशोधनं वरयशोधनः शोभनः
पुरारिपदपङ्कजप्रवणचित्तपूजन्धयः[?]।
प्रसन्नतमराघवोपहितसत्कृतिः प्रस्थितः
पुरं प्रतिसमर्चितुं सकलगोपिकां गोपिकाम् ।।२६१।।

राघवतोऽप्यधिकं तं समर्हयामास गोपिकाबायी ।
निजमेव पौरुषं किल भवति प्रतिपत्तिकारणं महताम् ॥२६२॥

साहाय्यमस्य समरे समरे वितन्व-
न्नान्हावदेनमुदितं मुदितं विधाय ।
तेनादृतः प्रियतया स्वभुजप्रभाव-
गुप्तं स नागपुरमागमदूर्जितश्रीः ॥२६३॥

विप्राः कल्पद्रुममिव शरच्चन्द्रवत्पौरलोका
नार्यः साक्षान्मदनमिव तं मन्त्रिणो राजधर्मम् ।
द्वेष्या मध्यन्दिनदिनकराकारमुत्प्रेक्षमाणाः
सद्यः स्वस्वानुभववशतो मन्वते जानराजम् ॥२६४॥

सकलबलसमन्वितो गजम्भो [स्तो][1]
मणिमयकुण्डलमण्डितास्यचन्द्रः ।
निजपुरमवलोकते स्म राजा
दशरथसूनुरिवोत्कपौरलोकम् ॥२६५॥

सेतौ राघवपक्षपातवशतो यो नाम रामेश्वरः
काश्यां चानुजिघृक्षया विजयते विश्वस्य विश्वेश्वरः ।
सोऽयं यत्र गृहस्थमुण्डिजटिलब्रह्मिष्ठविन्ध्येश्वरः
स्तुत्यः सर्वजगत्प्रसिद्धमहिमा जागर्त्ति यागेश्वरः ॥२६६॥

यस्मिन्नागनदीन्द्रपत्तनसमे मन्दाकिनीव स्वयं
प्रायः प्रावृषि वर्द्धमानसलिलोल्लासा वहत्यागता ।
भूयः सागरपानशङ्कितया कुम्भोद्भवस्योदया-
दारभ्यानुदिनं क्रमक्रमगलत्तोयेव या जायते ॥२६७॥

१. 'गजस्तो' इत्यपि पठितुं शक्यते, परमस्पष्टार्थमेतत् ।

गेहे लसन्नीरदनीलगेहे क्षरत्यजस्रं शशिकान्तनीरैः ।
तडिल्लतानां दधतेऽधिकारं यत्राधिनक्तं तरलायताक्ष्यः ॥२६८॥

केलीगृहे यत्र निरीक्ष्य सक्ता
निजाकृतिं राजतशैलशीले ।
अन्याङ्गनाशङ्कितया निशायां
निद्रादरिद्राऽजनि नीरजाक्षी ॥२६९॥

निरोष्ठचौ [?]

रत्नानि रत्नाचलजानि यत्ना-
ज्जनः कदाचिद् गणयेत् क्रमेण ।
यदीयहट्टाङ्गणरिङ्गमाण-
रत्नानि सङ्ख्यातुमलं न कोऽपि ॥२७०॥

अन्तर्निहितगुणानां दानं पात्रानुसारेण ।
येषामस्ति निरन्तरमनुरूपा भान्ति यत्र तें भूपाः ॥२७१॥

यत्सौधमालारुचिसारिणीषु
प्रसारिणीष्वम्बरचारिणीषु ।
आकाशगङ्गालहरीष्विवेन्दुः
परिप्लवन् हंसधियं तनोति ॥२७२॥

यत्प्रासादसमूहमौलिशिखरप्रान्ते लुठन्तः शनै-
स्तुण्डं कुण्डलयन्ति तण्डुलधिया तारासु पारावताः ।
तत्पश्यन् पुरमुत्तरोत्तरचमत्कारि प्रतीच्छन् मुहुः
श्रेष्ठिश्रेष्ठकराञ्जलिं प्रतिपदं प्रेष्ठः स्वधामासदत् ॥२७३॥

अथाङ्गुष्ठशिक्षया निषादिना साधु निषादितादिभात्सलील-मवरुह्य गजराजलीलः शनैः शनैश्चरमन्दमिलदिन्दिरमात्ममन्दिर-माविशति स्म ।।३७।।

सैन्यैरथाक्षिभ्रुवविभ्रमेङ्गितं
विबुध्य भूपस्य स पाणिसम्पुटैः ।
सुनन्दयद्भिः प्रभुतामयुक्ष्य[ध्य ?]तै
रगामि गेहं प्रति विश्रमार्थिभिः ।।२७४।।

कलितसकलपुण्यग्राममुद्दामधाम-
प्रथितविजयमित्रं चित्ररोचिष्णुचक्रम् ।
अनुमतबलभद्रं सम्परीक्ष्यातिमात्रं
स्वसममुदयपात्रं मन्यते माधवस्तम् ।।२७५।।

दुर्गाणि यानि रघुराजवशं न याता-
न्युद्दामभाग्यविभवादनवेक्षणाद् वा ।
गेहस्थितस्य मु···विप्रभृतीनि तानि
भ्रूभङ्गिमात्रवशतोऽस्य वशानि सन्ति ।।२७६।।

बघेलान् विद्राव्य स्वपुरमभियान् मेघसमये
समासन्ने मध्येपथमयमनुष्ठेयचरितः ।
महादुर्गं दु[र्गं] निजवशमुपानीय सपदि
त्रसन्पृथ्वीसिंहः प्रणतिमुदितोऽस्मै पुनरदात् ।।२७७।।

श्रीमानेष नयेन यस्य भजते पक्षं नबाबस्य वा
पुण्यग्रामनृपस्य वा स हि जयश्रीभाजनं दृश्यते ।
धर्मो यत्र ततो जयो ध्रुव इति व्यासोदितश्रद्धया
श्रीजानः सुकृतावतार इति मच्चित्तेन निश्चीयते ।।२७८।।

वादीनि मारीच इवास्य वैरो
जादीनि[?]नामानि बिभेति शृण्वन् ।
श्रीरामचन्द्रस्य रघूद्वहस्य
श्रीजानराजस्य च को विशेषः ॥२७९॥

जाने मन्त्रविधानमित्यधिसभं स्वीयप्रतिष्ठार्थिभि-
र्देवैः''सचिवैश्च सन्निगदिते माहिष्मतीनायकः ।
सद्यः संस्मृतजानराजमहिमा रोमाञ्चति स्विद्यति
स्तम्भं याति विकम्पते विकलतामभ्येति नारीयति ॥२८०॥

रामक्षेत्रमभिप्रयातुमनसि श्रीमत्यमुस्मिन्नृपे
तत्साम्मुख्यनिवेशितध्वजवरे माहिष्मतीभूपतेः ।
चिन्तासन्ततिलुप्यमानमनसो नायाति निद्रा मना-
गभ्याशं विधिवञ्चितस्य बहुलायासेन लक्ष्मीरिव ॥२८१॥

सन्ति द्वाःस्थितपाणिवेत्रलतिकाकम्पादिवोद्वेजिता[1]
नानोपायनपाणयो नृपतयो द्वार्येव कार्येच्छवः ।
यान्त्यायान्त्यनिवारिताः प्रतिपदं सम्भाव्यमाना द्विजा
ब्रह्मण्यत्वमिदं हरेरिव महाराजस्य तस्याद्भुतम् ॥२८२॥

देवार्चासमये स्फुटाक्षरपदं सम्भाव्यमानं सतां
श्रीमद्भागवतं महामुनिकृतं भक्त्या शृणोत्यन्वहम् ।
ब्रह्मज्ञाननिधानवानपि समाधत्तो प्रकृत्या समं
नीतेस्तत्त्वविनिर्णयं जनकवद् दुर्बोधचेष्टो महान् ॥२८३॥

---

१. क. '°त्कम्पिणो' इति पाठान्तरम् ।

मातापित्रोस्त्रिदिवगतयोः पार्वतीशम्भुमूर्त्योः
प्रासादं तं तदुपवनमध्ये स कैलासकल्पम् ।
चक्रे यस्मिन् भवति सततं चैत्रशुक्ले विशेषा-
दिच्छाभोज्यार्पणसमुदयो गीतनृत्योत्सवश्च ॥२८४॥
सततमेव महोत्सवसुन्दरं विलसदिन्दिरमस्य च मन्दिरम् ।
नरवरस्य चिरस्य विशेषतो भवति तेषु विशेषदिनेष्वलम्[1] ॥
भाद्रे वारिदवारिवारितपथे श्रीकृष्णजन्मोत्सवं
श्रीहेरम्बमहोत्सवञ्च समहोत्साहो विधत्तेतमाम् ।
द्रष्टुं श्रोतुमथ क्षमेत कथमप्येतत् कथं जिह्वया
वक्तुं त्वेकिकयोत्सहेत मनुजस्तद्भक्तिसद्भावतः ॥२८६॥
श्रीदुर्गोत्सवमाखिले [?] रुणहरिद्राभासितैर्मण्डयत्यु-
ष्णीषै रुचिराञ्चलैर्द्विजगणान् जात्यानमात्यानपि ।
कश्मीरादिकदेशजातविविधप्रावारकैरप्ययं
भान्त्येते तु ततेन्द्रचापरचना... रवाम्भोधराः ॥२८७॥
माघे श्रीशिवरात्रिपूजनविधौ भक्तो भवानीपते-
र्यागेशस्य करोति नागरजनैः सार्द्धं स यागोत्सवम् ।
यस्मिन् दक्षिणयार्चिताः प्रचुरया भूदेवताभूपतिं
साक्षाद् वित्तपतिं स्म मन्वत इमं चित्तप्रसादाद् ध्रुवम् ॥
असौ चैत्रे चित्रापतिसमुदये चित्रचरित-
स्फुरच्चित्तो विस्तारयति रघुराजोत्सवविधिम् ।

---

१. '°ष्वहो' इति पाठान्तरम् ।

किं वा

नक्तं नृत्यप्रवणगणिका गानक...या[१]
सदानन्दो यत्रोदयति हरिदासोरुकथया ।[२]
शिवभावमुपागतस्य भक्त्या रघुराजस्य मुदे मुख्य[?] प्रियस्य ।
विपणिं विभजन्ति यत्र पूर्णं नवरात्रं वणिजोऽस्य वाटिकायाम् ।।

सह मुदरियाबायीदेव्या गुणैरनुकूलया
सुकुलभवया जानूजीकः स्वयं हरिणीदृशा ।
निजभवनतो गत्वा गत्वा...मन्वहमीक्षते
वहति च परीतोषं पुष्णात्यपि स्फुटमर्थिनः ।।२९१।।

[३]बुद्ध्या तिरोहितसुरेशपुरोहितोऽयं-
वासोजिपादपतिसंहितचित्ततोषः ।
यो वाचा जितोऽहिपतिरादितचित्ततोषः ।।२९२।।
सर्व्वस्य संसदि......रधाकुलिष्णुवोत``वाकलितमणि
गमागम...[?]

अधिगतमतिवेलं यस्य चातुर्यमार्यं
विबुधगणविचार्यं देवताचार्यवर्यः ।
अमरपतिसमक्षं स्तौति सर्वार्थदक्षं
स जयति भुवि वेणीरामनामा द्विजेन्द्रः ।।२९३।।

---

१. २. अपूर्णे मन्दाक्रान्ताशिखरिण्यौ । ३. इत आरभ्य—'धिया स्वीयया' यावत् सर्वमेतत्पत्रप्रान्तेष्वस्फुटतरं लिखितम् ।

सौन्दर्यं गति रक्षा पतिनयत[?]
निकामं वसन्,काश्यां पण्डितमण्डलीभिरधिकप्रेम्णा च यः स्तूयते ।
चिन्तातीतधनार्पणा जयति यश्चिन्तामणिर्हेलया-
वेणीराम सह....नृपहिते सक्तो धिया स्वीयया[?] ॥२९४॥

हट्टे हाटकसम्पुटं सुघटितं सम्बद्धकूर्पासका[1]
मस्तन्यस्तपटाञ्चला नवघनश्यामा द्युतिं चापलम् ।
मुष्टीभूतकरा वरावलमणिश्रेणिं वणिग्योषितो
युक्तौघं मुकुलीकृतास्य कमला विक्रीणते संज्ञया[?] ॥२९५॥

वितरणाध्ययनेश्वरपूजनागुरुजनानतिकर्मभिरुत्तमैः ।
नयति सज्जनतुल्यमबन्ध्यतां दिनमयं नमयन्नरिमण्डलीम् ॥

कारुण्यं कबरीकृतेन चमरीतत्या जगत्या ययौ
कालुष्यं करिणीहठेन हरिणी दुद्राव दृग्भङ्गिभिः ।
उक्तो····की विकीर्णहृदया श्रीजानराजद्विषद्-
बालानां वनवासकौशलसखीभावाय का वा भवेत् ॥२९७॥

सत्कारुण्यपुषः स्वधन्यजनुषस्तारुण्यलीलाजुषः
पुण्यश्रीवपुषः सजीवधनुषः प्रद्रावितोग्रद्विषः ।
अस्य प्रत्यहवर्द्धमानसुयशोधाराभिरारादिदं
तारादिस्फुटरन्ध्रतः स्फुटदिव त्रैलोक्यमालक्ष्यते ॥२९८॥

---

१. 'वक्षोवलत्कञ्चुका' इत्यपि पाठो निर्दिष्टः ।

उन्मीलद्विजयार्जितोर्जितवसोर्नासत्यजाताहित–
प्रीतेरुत्तममानया विदधतः शक्त्या विशल्यं जगत् ।
कृष्णासक्तिपरस्य भारतरणोद्यद्भीमसेनस्य च ।
स्थाने तस्य युधिष्ठिरस्य भवने धर्मात्मता गीयते ॥२९९॥

श्रीनारायणभट्टः पुरोहितः श्रीमतस्तस्य ।
सदनुष्ठानविधिज्ञो युधिष्ठिरस्येव धौम्यऋषिः ॥३००॥

आनीतः परमादरेण मिथिलादेशादशेषार्थविद्
धीरश्रीधरणीधराधिपमहोपाध्यायशब्दैकभूः ।
राज्ञस्तस्य सभामनेकसुमनःसार्थान्वितां शोभय–
त्युच्चैः शोभनयुक्तिभिः सुरपतेर्धारामधीशो यथा ॥३०१॥

मूकीकृत्य विवा[व]दूकविदुषो योऽजागरत् कर्मतो
भूपं प्रीणयतीह पाणिनिवचः स (द्) वावदूकैः सदा ।
प्राप्तो मैथिलशास्त्रिताश्रुतिमति ख्याते" कारव्रतो
राज्ञः प्रीतिपदं विभाति सदयारामोऽभिरामो गुणैः ॥३०२॥

मीमांसाद्वयसाङ्ख्यचुम्बितधियोऽन्येऽप्यस्य राज्ञः सभां
पञ्चद्राविडभूसुरान्वयभुवो वै द्योतयन्तेतराम् ।
येषां वै....वमद्भुतं कियत् कर्तुं क्षमेणीय सिमुण्डीन्द्रिय[?]
कियदुच्चिनोति कनकं रङ्गानि जवोरके[?] ॥३०३॥

चातुर्यं वचसां सुरेश्वर गुणैर्जेतुं परा[?]
प्रज्ञा सुन्दरपारसीकलिपिषु [हृदि] श्रीकृष्णभक्तिः स्थिरा ।

यस्यास्ते स भवानिपन्तसुकृती राज्ञः प्रतीतेः पदं
प्रीतेश्च प्रतनोति संसदि सदा स्वीका... ॥३०४॥
सूबेदार उदारो जीनपन्तो नृपस्य सुविशिष्टः।
इष्टाशिष्टस्तनुते नृपकार्यं यो विद्यावद्या...॥
शैलेग्रो यादवानामिव भुवि विदितो द्रौपदः पाण्डवानाम् ॥
श्रीमान् वैकर्णनो बान्धवपति...

परिशिष्टम्

लक्ष्मीगुणमणिमाला

मैथिलकविकृष्णदत्तविरचिता

ॐ नमो गणेशाय ।

लीलोदस्ताग्रहस्तान्तरतलवलितं स्वच्छनक्षत्रमुक्ता-
गुच्छं स्वच्छन्दमम्भष्कणगणमिषतो विक्षिपन् दिक्षुमङ्क्षु ।
भुक्तैः सौरस्ययुक्तैः प्रचुरघृतसितालड्डुकैर्भक्तदत्तैः
प्राप्तो लम्बोदरत्वं करिवरवदनो मेऽवलम्बोऽस्तु नित्यम् ॥१॥

सकलनृपवतंसो भोसलावंशहंसो
ललितविलसदंसो ग्रीष्महंसोरुतेजाः ।
अरिकरिमृगराजः सम्पदा राजराज-
श्चिरमिह विरराज श्रीयुतो जानराजः ॥२॥

तत्पत्नी रमणीयभूषणमणी सर्वार्थिचिन्तामणी
लक्ष्मीनामवती विभाति रमणीसीमन्तमुक्तामणी ।
अस्मिन् भूवलयेऽखिलेऽपि दरिआबायीति या विश्रुता
सेयं मैथिलकृष्णदत्तसुकवौ धत्तेऽनुकम्पां पराम् ॥३॥

ग्रामं दत्तवती कुटुम्बकभृतौ योग्यं सुवस्त्राणि मे
दत्ते दास्यति चाप्यनन्यगतये सेवार्थमुद्यद्दया ।
श्रीलक्ष्मीः प्रभुतामतीव दधती तस्यास्तु सम्प्रीतये
लक्ष्मीनामसुलक्षिता गुणमणीमाला मया तन्यते ॥४॥

प्रभुमानविकस्वरमतिना कविना निबद्धेयम् ।
लक्ष्मीगुणमणिमाला पण्डितकविकण्ठभूषणं भूयात् ॥५॥
आनन्दज्ञानकन्दः स्वजननयनयोश्चन्द्रमाश्चन्द्रभागा–
तीरालङ्कारत्नं किमपि कटितटन्यस्तहस्तारविन्दः ।
प्रव्यक्तः पुण्डरीकद्विजबहु[1]तपसापुण्डरीकायताक्षः
श्रीलक्ष्म्या भक्तिमत्या भविकमविकलं पाण्डुरङ्गस्तनोतु ॥

आयान्ती वसुधां पितामहमुखाम्भोजालयात्कौतुकाद्
वाग्देवी सुकुमारसुन्दरपदा श्रान्ति विमुञ्चेत्कथम् ।
स्थित्वा सत्कविराजराजिवदने चन्द्रे विदध्यादियं
लक्ष्मीदेवि न चेद् भवद्गुणगणश्लाघासुधासेवनम् ॥१॥
म्लेच्छच्छद्मनिशाचरक्षयसमारम्भोद्गलद्भोसला-
भास्वद्वंशवतंसतामुपगतो रघ्वन्वयो वर्द्धते ।
श्रीलक्ष्मी रघुनन्दनप्रियतमा भूत्वा पवित्राशया
भूयो भूषयति प्रभूतयशसा यं सर्व्वदिग्व्यापिना ॥२॥
लक्ष्मीदेवि न चित्रमत्र विमलो यद्दक्षिणस्ते करो
दाक्षिण्यं बहुदक्षिणावितरणारम्भे समालम्बते ।
तच्चित्रं दशदिक्षु भिक्षुसुदृशामक्षुण्णभाग्योदयं
वामं चक्षुरनुक्षणस्फुरणतो दाक्षिण्यमाप्नोति यत् ॥३॥
लक्ष्मीदेवि सदा गुणे समधिकप्रेमाऽसि तस्यान्तरं
त्वं जानासि च किन्तु दानसमये दित्सासमुत्साहतः ।
वृष्टिं हेममयीं गुणिन्यपगुणे चार्थिव्रजे वर्षसि
क्षेत्रेष्वेव किमुन्नता वितनुते कादम्बिनी वर्षणम् ॥४॥

१. °प्रकटित° इति पाठान्तरम् ।

पुण्यौन्नत्यकरे करे जलधरे तावत्कचञ्चत्तरे
लक्ष्मीदेवि सुकाञ्चनामृतमयीं वृष्टिं समातन्वति ।
आसीत् कीर्त्तितरङ्गिणी समुदिता दारिद्र्यदावानलः
शान्तो हन्त सतां गता सफलतामाशालता चार्थिनाम् ॥५॥
लक्ष्मीदेवि रघूद्वहस्य भवती भार्यानुरूपा गुणै-
रस्त्येषा तव जन्मना भगवती विश्वम्भरा रत्नभूः ।
औन्नत्यं जनकान्वयश्च गमितो रघ्वन्वयश्च त्वया
शत्रुघ्ने भरते बिभर्षि विनयं त्वं लक्ष्मणे देवरे ॥६॥
पातिव्रत्यधुरन्धराः समभवन् काश्चिद् वसिष्ठप्रिया-
मुख्याः काश्चन या शचीप्रभृतयः साम्राज्यलक्ष्मीभृतः ।
एका केवलमेव सम्प्रति धुरं तासाञ्च तासाञ्च सा
लक्ष्मीदेवि दधासि पासि जगतीं श्रीजानराजप्रिये ॥७॥
कारुण्यैरविमुक्तमेव हृदयं शोणप्रभासौ करे
हासश्रीर्म्मधुरा सितासितमिदं चक्षुर्मुखं पुष्करम् ।
श्रीवक्षःस्थलमस्ति ते पुरमिदं कीर्त्तिर्व्विशालोज्ज्वला
लक्ष्मीदेवि किमद्भुतं त्वमसि यत्पुण्यैकभूमिर्भुवि ॥[1]
लोकेषु त्रिषु भूमिरेव भजते श्रीरत्नगर्भापदं
देशो दक्षिण एव देशगणने दाक्षिण्यमालम्बते ।
यत्र प्रादुरभूत्पुरा भगवती लक्ष्मीः स्वयं रुक्मिणी
श्रीलक्ष्मीरधुना तु यत्र समभून्नाम्नाऽपि धाम्नाऽपि च ॥९॥

---

१. तु० जा० रा० च० १३२

विप्राः कल्पलतां प्रजाः स्वजननीं नीतिं गणा मन्त्रिणां
पौराः शारदचन्द्रिकां रिपुजना मध्याह्नसूर्यप्रभाम् ।
लक्ष्मीदेवि जगद्विलक्षणगुणग्रामाभिरामाकृते
त्वां सूक्ष्मानुभवेन मन्वत इमे सर्वेऽपि साक्षाच्छ्रियम् ॥१०॥
चेतुं कल्पतरोः शिरोजकुसुमान्यायम्य भग्नेप्सिताः
श्रान्ताः स्वर्व्वनिताः सुधासमधिकां गायन्ति कीर्तिं तव ।
लक्ष्मीराज्ञि गुरुत्रपाभरवदित्रा[?]···नमत्यादरात्
ताः सिद्धार्थतया भवन्ति मुदिता न क्वासि देव्यर्थदा ॥११॥
सक्ता केशवशङ्कराङ्घ्रिभजने रक्ता प्रजापालने
भक्ता विप्रजने सहिष्णुरधिकं शक्ता वियल्यामपि[?] ।
लक्ष्मीदेवि भवत्समा न भविता नासीन्न वा वर्त्तते
स्याद् वा कापि तदोपमैव भवती सैवोपमेया भवेत् ॥१२॥
त्वं गोदानादिनानासुकृतसमुदयं तन्वती नन्वतीव
श्रीलक्ष्मीदेवि सत्यं हरिहरचरणाराधनासावधाना ।
या सर्व्वा एव सिन्धूस्तदधिवसतये क्षीरसिन्धूकरोषि
स्थाने स्थाने च शैलानपि निजयशसा रूप्यशैलीकरोषि ॥१३॥
शङ्कन्ते केचिदङ्कं जगति जलनिधेः पङ्कमेके कुरङ्गं
केचिद् भूच्छायमन्ये यदमृतमहसि श्यामलस्निग्धमस्ति ।
श्रीलक्ष्मीदेवि युष्मद्यशसि समुदिते[1] निह्नवं मैष याया-
दित्याशङ्कयैव शङ्के विधिरधित मसीमुद्रिकामेतदङ्के ॥

१. 'धवलिते' इति पाठान्तरम् ।

श्रीशः सत्त्वमयोऽपि नीलरुचिरः श्वेतः शिवस्तामसोऽ-
प्यासीद् ध्यानवशान्मिथस्तदनिशध्यानं हि ताद्रूप्यकृत् ।
लक्ष्मीदेवि ततोऽनिशं भृशमसौ ते शुद्धवर्णं यशो
गायन्ती किल तन्मयेन मनसा गीः शुद्धवर्णाऽभवत् ॥१५॥

सार्द्धं प्रत्येकमावामपि जगदवनं कुर्व इत्युक्तवन्तौ
लक्ष्मीनारायणौ तौ ध्रुवमवनिसुतारामचन्द्रावभूताम् ।
श्रीलक्ष्मीजानराजौ सह विहितजगत्पालनौ तत्र वामः [रामः]
ध्यायन् कान्तां धरित्रीमवति पतिपदं संस्मरन्त्यत्र लक्ष्मीः ॥

वैमात्रेयेऽपि भर्त्तुर्विमतिमति सति प्राच्यसाम्राज्यशोभां
सूनावाधातुकामे विहितबहुविधोपाय उद्दामधाम्नि ।
लक्ष्मीदेव्या स्वयुक्त्या निजवचनकरो नीतिमत्या महत्या
सेनासाहेबसूबापदमधिगमितो देवरः साम्बराजः ॥१७॥

लक्ष्म्या सानुग्रहेण स्फुटकमलरुचा लोचनान्तेन दृष्टो
हृष्टो देवाधिराजो व्यजयत समरे दानवान् मानवान् प्राक् ।
श्रीलक्ष्म्या सम्प्रसादामलरुचिरदृशा पुत्रवत्प्रेक्ष्यमाणः
साबाजीभूमिपालो नयति निजवशं शत्रुमत्राद्भुतं किम् ॥

श्रीलक्ष्मीदेवि सत्यास्तव सततवलद्भक्तिपीयूषधारा-
धौतान्तर्व्वासितं श्रीपतिपदकमलध्यानविध्यादृतायाः ।
शङ्के तिर्यग्गतित्वं द्युतिपतिरनतिक्रान्तये श्लाघतेऽसा-
वङ्घ्रिस्पर्शातिधन्यावनिवहनकृते शेषनागः शिरांसि ॥१९॥

अश्मा स्पर्शमणिः सवल्कलतया कल्पद्रुमः कर्कशो
देवानां सुरभिः पशुः शशिकला मित्रोदयोपेक्षिणी ।
लक्ष्मीदेवि कृपाजुषः सुवपुषश्चातुर्यशैलीजुषो
मित्रोल्लासतुषोऽनुयान्तु समतामेते कथं ते भुवि ॥२०॥

स श्लाघ्यः स गुणी स एव सुकृती स प्रौढभाग्योदयः
श्रीमत्या करुणाकटाक्षकलया यो नाम सम्भावितः ।
शीलाद्याः सकला गुणा विगुणतामायान्ति······
यस्य त्वं विमुखीभवस्यनुपमे लक्ष्मीमहाराज्ञि हे ॥२१॥

लक्ष्मीदेवि दयानिधे तव यशोवल्ली प्रदानाम्भसां
सेकात्पल्लविता व्यचीकशदलं चन्द्रच्छलात्कुड्मलम् ।
दृश्यन्तेऽस्य सुधारसातिसुहिता ज्योत्स्नापरागैः सिता-
स्ताराभा भ्रमरा बहिर्म्मृगमिषादन्तः सपद्यागताः ॥२२॥

ब्रह्माण्डं विनिजूहुरेऽतिवितते पद्मा जले काञ्चनं
मेरुः स्वर्णमयः सुपर्व्वभवनं गूढो निधीनां गणः ।
यत्नादावृणुते च वीचिनिचयै रत्नानि रत्नाकरः
श्रीलक्ष्म्याः प्रभुतानिधेः कथमहो दित्सारसः पूर्य्यताम् ॥२३॥

जानूजीपुरुषोत्तमे प्रियतमे लक्ष्मीमहाराज्ञि ते
ये केचित्करुणाकटाक्षकलया दृष्टा जनाः श्रीमति ।
तत्तत्कान्तकुटुम्बिनीश्रुतिनटत्ताटङ्करत्नांशुक-
ज्योत्स्नाभिर्धवलीभवन्ति भुवने का वा न दिग्भित्तयः ॥२४॥

प्राणादानरस्य देवतरवो नानाजनाना [?]
विद्वद्दैन्यमहाघतापशमने पञ्चाक्षरी शाम्भवी ।
लक्ष्मीर्वागधिपा महेशवनिता शक्रप्रियारुन्धती
प्रत्येकस्मृतिहेतुरेव दरियाबायीति पञ्चाक्षरी ॥२५॥
त्वद्गाम्भीर्य्यमहत्त्वमुद्रितमहागम्भीरिमाडम्बरे
सिन्धौ पङ्ककलङ्कसङ्करतया स्नातुं[1] न शक्तः प्रभुः ।
श्रद्धाभक्तिरसामलेतरहृदि श्रीशो वसत्यादरा-
ज्जानूजीनृपपत्नि लक्ष्मि वसति श्रीस्तेन सर्व्वात्मना ॥२६॥
श्रीमत्याः शीलवत्या जगदवनविधिप्रौढिमत्याः सुमत्याः
श्रीलक्ष्मीदेवि सत्यास्तव भुवनमुखाः[2] पुण्यनैपुण्यकीर्त्तीः ।
वक्तुं श्रोतुं स एको दशशतवदनो वेद चक्षुःश्रुतीशः
शक्रः चक्षुःश्रुतित्वान्नयनदशशतीं मन्यते भारमेव ॥२७॥
नित्याक्षीणकणैरनङ्कधवलैः श्रीमद्यशोमण्डलै-
र्लक्ष्मि श्रीमति जानराजदयिते निर्वासितश्रीश्शशी ।
राजद्राजतभाजनस्थितमहानीलाश्मशम्भुभ्रमाद्
दत्तान्युक्षगणाक्षतानि चरतु स्वैरं सुरैः केवलम् ॥२८॥
गामेकां त्रिपदोमितां गुरुगिरोऽतिक्रम्य वैरोचनिः
प्रादाद् वामनरूपिणेऽत्र वटवे सोऽभूद् वदान्यः श्रुतः ।
लक्ष्मीदेवि ददासि गा अनुदिनं सोपस्करा: शोभना
विप्रेभ्यो बहुविद्भ्य आदृतगुरुस्त्वं तद्वदान्योत्तमा ॥२९॥

---

१. 'वस्तुं' इति पाठान्तरम् । २. '°सुखाः' इत्यपि पठितुं शक्यते ।

श्रीलक्ष्मीदेवि जानूनृपतिकुलशिरोरत्नभार्य्ये शुभार्य्ये
नृत्यन्त्याश्चारुमूर्त्तेः सुरसदसि भवत्कीर्त्तिशैलूषिकायाः ।
मन्दाकिन्युत्तरीयं परिसरविलसत्तारकाशुक्तिकौघ-
स्ताटङ्कं मध्यरन्ध्रप्रतिफलितवियद्व्यक्तलक्ष्मा मृगाङ्कः ।।
[१]ध्वान्तस्तोममसीरसस्नपनतः श्यामायमाने नभः-
पट्टे भास्करशोधिते शशिशिलाखण्डेन सङ्घर्षिते ।
नक्षत्राक्षरगुम्फितानि लिखति श्रीलक्ष्मि जानूनृप-
श्रेष्ठप्रेयसि पद्मभूः किल यशःपद्यानि हृद्यानि ते ।।३१।।
पितुर्म्मातुः पत्युः कुलमिदमलङ्कृत्य सकलं
सती वन्द्या जानूनृपतिदयिते लक्ष्मि भवती ।
त्रिलोकीं गङ्गेव श्रवणकथनप्रश्नवलितं
पुनाति प्रत्येकं हरिहरकथेव त्रिपुरुषम् ।।३२।।
तरुच्छायेवालं तपतपनसन्तापमखिलं
तमिस्रं ज्योत्स्नेव स्मरहरकथेवाघनिकरम् ।
जनानां जानूजीपुरुष[र]मणि प्रेयसि दयो-
दयोदारा दैन्यं हरति सततं लक्ष्मि भवती ।।३३।।
कलङ्केनास्पृष्टः प्रकटितकलङ्कं धृतकला-
कलापं राकायां परमनिशपूर्णाखिलकलः ।
गुणाधारो दोषाकरमयमये लक्ष्मि भवती
यशश्चन्द्रश्चन्द्रं यदि विजयते चित्रमिह किम् ।।३४।।

---

१. 'द्वेष्या कीर्त्ति°' इति पाठान्तरमुपरि लिखितं वर्तते ।

ब्रह्माण्डस्वर्णभाण्डप्रतिभरणसमुद्वृत्तसद्वृत्तकीर्त्ति-
श्रेणीरत्नाभतारावलिवलितवियत्प्राङ्गणादेव भक्ता ।
श्रीलक्ष्मीदेवि लक्ष्मीसदृशगुणगणे विश्वमान्या वदान्या
त्वत्तोऽन्या नास्ति धन्या जलनिधिलहरिस्रग्धरायां धरायाम् ॥

एतन्नीलोज्ज्वलमतितमामम्बरं दिग्वधूना-
मुद्यत्तारावलिकपटतश्चित्रितं त्वद्यशोभिः ।
भाति प्रायो रजतजलवद् भासकालीसरञ्चेत् [?]
लक्ष्मीदेवि प्रथितविनयोदारताधैर्यशीले ॥३६॥

धीरा धर्म्मधुरन्धरा धृतधरा धीधारिणीधारया
वित्तानां विधिवर्द्धिनी विदधती विद्यावतां वैभवम् ।
पौलोमीप्रतिमा प्रसिद्धिपरमा प्रौढप्रतापप्रभा
जाया जानजनाधिपस्य जयिनी जागर्त्ति लक्ष्मीरियम् ॥३७॥

त्वं गौरी गुणगौरवे सुचरिते चारुन्धती चारुणि
श्रीस्साक्षाद् विभवे च कल्पलतिका दाने क्षमायां क्षमा ।
श्रीलक्ष्मीरिह राजते सुवचनन्यासे च वाग्देवता
जानूजी [1]बहुसङ्गरं [कुल?]सुधाभानोरियं रोहिणी ॥३८॥

अन्वीक्षामिव सप्रमाणवचनां सच्छब्दविद्यामिव
प्रोन्मीलद्गुणवृद्धिभाववचनां वेदान्तविद्यामिव ।
सानन्दां कवितामिवाच्युतपदानुध्यानसम्भाविता-
मर्थं साधयितुं भजन्ति सुधियो लक्ष्मीं जगद्वन्दिताम् ॥३९॥

---

१. 'नृपभोसले'ति पाठान्तरं दत्तम् । अग्रेऽक्षरद्वयं पठितुं न शक्यम् । 'कुल' इति पूर्त्यर्थमेव मया पठितम् ।

सम्पन्नाभरणार्च्चिताभिरमलाभाभिः स्फुरत्पाणिभिः
पार्श्वे चामरवाहिनीभिरधिकानन्दाभिरासेविता ।
आरूढा शिबिकां क्वचित् क्वचिदिभं बाहं क्वचित्स्वेच्छया
साम्राज्यञ्च समुन्नतां[तं]विदधती लक्ष्मीः शचीं निन्दति ॥

नालस्यप्रसरः स्वकोषघटना मित्रोदयोल्लासिता
पत्राणि स्फुटकान्तिमन्ति परितो राजद्द्विजालिघ्वनिः ।
इत्येषा स्थितिरस्ति यत्तव सरोजस्येव मन्ये ततो
वासः सुस्थिर एव लक्ष्मि वलते पद्मालयायां त्वयि ॥४१॥

[2]भण्डं श्रीललिताप्रचण्डचरितं शुम्भं निशुम्भञ्च सा[3]
सीता वैश्रवणं सहस्रवदनं जैत्रं हरेरप्यहन् ।
लक्ष्मीदेवि समुद्धतारिजयने सज्जाऽत्र यज्जायसे
तज्जानामि भवादृशीभिरखिलं स्त्रीभिर्जगत्पाल्यते ॥४२॥

सर्वत्राव्याहताज्ञा तव वलति नृपैरुह्यमाना शिरोभिः
सर्वत्राव्याजभव्या प्रसरति च भवत्कीर्त्तिरेकैव नित्यम् ।
श्रीलक्ष्मीदेवि सर्वैरवनरचनया माङ्गलिक्या कृतार्थे
त्वय्याधीयन्त एवागमनिगमपरैराशिषो वैजयिक्यः ॥४३॥

आस्येन्दुश्चन्द्रकान्तो रुचिररुचिमहानीलरूपः कचौघः
पादौ ते पद्मरागौ सुललितहसिते हीरकश्रीरुदेति ।
हस्ते चिन्तामणिस्ते वितरणकलयोन्नीयते स्म प्रशस्ते
श्रीलक्ष्मीदेवि कस्त्वं न वदति जगतीरत्नतामै[मे?]कमत्या ॥

१. 'साम्राज्यमुन्नतामि'त्येव लिखितं लिपिकारेण। २. 'भग्नं' इत्यपि शक्यते पठितुम्। ३. पादान्ते 'शिवा' इति पाठान्तरं दत्तम्।

नियमयसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डा
प्रशमयसि विवादं कल्पसे रक्षणाय ।
प्रणयसि कृतधर्म्मं तिष्यकालेऽपि लक्ष्मि
त्वमिति भवति राजाधीनताऽनेहसो हि ॥४६॥
कर्णाटे कर्णिकारे कटककुरबके कुब्जके कान्यकुब्जे
कह्लारे कोङ्कणाङ्के कुरुकुवलयके किङ्किराते किराते ।
अङ्गे बङ्गे लवङ्गे द्रविणदमनके जानराजो मिलिन्दः
सारग्राही मिलिन्दस्तदनुगुणगुणा भाति लक्ष्मीमिलिन्दी ॥
पत्यौ शम्भुपदं गतेऽनुगमनायाभ्युद्यताऽप्युत्तमै-
र्भाईभट्टमुखैर्द्विजैः[1]श्रुतिसखैरभ्यर्थ्य सत्योन्मुखैः ।
हे लक्ष्मि त्वदधीनमद्य विदुषां ब्राह्मण्यमत्र स्थले
तद्रक्षेति सुहृद्भिरप्यनुनयाद्यावर्त्तितेयं ततः ॥४७॥
श्रीकैलासनिवासिनो गुणनिधेः पत्युः पदाम्भोरुह-
द्वन्द्वं तन्मयतां गतेन मनसा सन्धारयन्ती सदा ।
तत्सम्भावितलालिताः प्रतिपदं सम्पालयन्ती प्रजा
स्तत्कीर्त्तिं द्विगुणीकरोति चरितैर्लक्ष्मीमहाराज्ञ्यसौ ॥४८॥
पत्या सद्गुणवेदिना समुचितं सम्मानितास्तेन ये
विप्रा देशविदेशजा अपि तया सर्व्वेऽपि सम्भाविताः ।
काचिद्दण्डविदायवित्तनिवहा लक्ष्मीः समप्रीणयद्
ग्रामप्रात्यहिकव्यवस्थितितया चास्थापयत् स्वाश्रितान् ॥

---

१. 'श्रुतिसखैः' इत्यतोऽग्रे '(श्रीमती)' इति लिखितं वर्तते ।

तद्वच्छिष्टविशिष्टलालनकला तद्वत्प्रजापालनं
तद्वद्दानविधानमानकलना तद्वद्विशेषज्ञता ।
भर्त्तुः सन्ततसाहचर्य्यवशतः स्त्रीणां समं चेष्टितं
स्यादित्यागमभाषितं न हि मृषा लक्ष्मीमहाराज्ञि हे ॥५०॥
अन्तः साक्षिकजन्मजन्मजटिताभ्यासाय भूतार्थकं
गीतं देशजभाषया मधुरया निर्म्माय लक्ष्मीरियम् ।
पूर्णां व्यञ्जयति प्रसादसुमुखे [1]गतां [?] प्रेमभक्तिं हरौ
विज्ञानञ्च तनोति यच्छ्रुतिगतं चेतोद्रुतिं धीमताम् ॥५१॥
लेखायां शशिनः कलङ्ककलनावैकल्यसम्भावना
शच्यां गोत्रभिदाग्रहः कुटिलताजाड्यं द्युनद्यामपि ।
स्वीकृत्य व्यभिचारिणो गुणगणा लक्ष्मि त्वयीव त्वयि
प्रेक्ष्यन्ते च परस्परानुगुणिनस्ते शीलधैर्यादयः ॥५२॥
अस्माभिर्निजदेश एव बहुधाऽकर्णीति यद्दक्षिणे
देशे मूर्त्तिमती स्फुरद्गुणवती लक्ष्मीः स्वयं तिष्ठति ।
तत्प्रत्यक्षतयाऽनुभूतमधुना दृष्टाऽसि यच्छ्रीमति
त्वं साक्षात्तव सम्पदश्च बहुलाः श्रीजानराजप्रिये ॥५३॥
विद्यां स्वभ्यस्य हृद्यां विनयमपि सुसम्पाद्य चासाद्य दाक्ष्यं
लक्ष्मीमाराध्य नारायणचरणपरां वित्तधारा उदाराः ।
आनेष्यामो वयं द्रागिति किमपि शिशुक्रीडितेऽपि प्रसक्ता
देशे देशे वदन्ति त्वदुरुगुणदृढप्रत्ययादर्थिबालाः ॥५४॥

इति श्रीलक्ष्मीगुणमणिमालायां पूर्व्वार्द्धम् ।

---

१. 'सतां' इत्यपि शक्यते पठितुम् ।

सन्ति द्वास्थितपाणिवेत्रलतिकापातादिवोत्कम्पिनो
नानोपायनपाणयो नृपतयो द्वार्य्येव कार्येच्छव: ।
यान्त्यायान्त्यनिवारिता: प्रतिपदं सम्भाव्यमाना द्विजा
ब्रह्मण्यत्वमिदं तवाद्भुतमिह श्रीलक्ष्मि लक्ष्मीनिधे: ।।५५।।
न्यस्ता हस्ताम्बुजाते वितरितुममले मुक्तिकारीक्ष्यमाणा
गुञ्जाकार[रा?]भवन्ति द्रुतमथ चकितं [1]ब्राह्मणा भावयन्ति
श्रीलक्ष्मीदेवि किञ्चिद्धसितकलि[णि]कया मुक्तिकीकृत्य दूरा-
देतेभ्यो वेदविद्या वितरसि किल ता: सम्प्रसन्नाननेभ्य: ।।५६।।
अमलकमलहस्ता सुप्रशस्ता समस्ता-
नपि विबुधसमूहान् सम्यगाश्वासयन्ती ।
अतिसुललितमूर्त्तिर्विश्वविख्यातकीर्त्ति-
र्जगति जयति लक्ष्मीरत्र लक्ष्मीरिवेयम् ।।५७।।
नखरुचिकुसुमश्रीरङ्गुलीपल्लवाढ्य-
स्तव करसुरवृक्षो यत्सदृक्षो न दृष्ट: ।
स इह लसति लक्ष्मीदेवि दूरस्थिताना-
मपि भवति समन्तादर्थिनां तापशान्ति: ।।५८।।
कं सानन्दं न धत्ते दलितकुवलयापीडभावं विधत्ते
गोपालीभ्य: प्रदत्ते रतिमतिशयिनीं भाग्यसौभाग्यसिद्धिम् ।
साम्बेशं नालनी...[?]कलयति विजये पालनीयेऽनुरक्तं
लक्ष्मीदेव्याश्चरित्रं हरिचरितमिवातीव चित्रं पवित्रम् ।।५९।।

---

१. 'पाठका' इत्यपि पाठान्तरं निर्दिष्टम् ।

महाराज्ञी लक्ष्मीरियमुदितलक्ष्मीरनुदिनं
ददाति प्रत्येकं वसनमशनञ्चाश्रितवताम् ।
यशःशाटी नाच्छादयितुममलां सद्गुणमयीं
सुधामेतामास्वादयितुमपि साधारणतया ॥६०॥
देव्या यत्कृपया चिराय दधते सेवाभृतस्तत्पदं
यामेनामतिशिक्षया समुदितामाख्यातसत्याश्रयः ।
ऐश्वर्येण युता समुन्नतमहासेनानुयाता शिवा
श्रीलक्ष्मीरथवा भवाञ्चितगुणा सेयं जगद्रक्षति ॥६१॥
ब्रह्माण्डं वरपिञ्जरीयति यशोहंसावतंसस्य ते
लक्ष्मीदेवि पुरस्थितोपमशनक्षीरीयति क्षीरधिः ।
चञ्चच्चञ्चुपुटीविघट्टिततया या विप्लुता विप्रुष-
स्ता एता गगने स्फुरन्ति नियतं तारच्युतस्तारकाः ॥६२॥
लक्ष्मीदेवि तव स्फुरद्गुणगणक्षीरोदधेरुत्थितो
वातावर्तविशेषतो दिविगतो हिण्डीरपिण्डो विधुः ।
अस्यान्तः पृषता गतास्तत इतस्ताराः स्थितास्ता ध्रुवं
व्योमाङ्कः प्रतिबिम्बितं स्रवति च ज्योत्स्नारसं सर्व्वतः[?] ॥
त्वं साक्षान्मधुसूदनस्य विमला मूर्त्तिर्जगत्पालिनी
नाविष्णुः पृथिवीपतिः श्रुतिरिति प्रत्यायिका तत्र मे ।
ऐश्वर्य्यं जगदीश्वरस्य सुमहद् यत् स्वीकृता मोहिनी
मूर्त्तिस्तेन पुरापि कार्य्यवशतो लक्ष्मीमहाराज्ञि हे ॥६४॥
भ्रमरहिता सुमनोर्महिता सहिता प्रवलेवलयेन ।
वसुधा कल्पनतेयं विभवति लक्ष्मीमहाराज्ञि ॥६५॥

गूढे वस्तुनि नीतितत्त्वपरया सम्मन्त्र्य सार्द्धं त्वया
जानूजीनृपतिः पतिः शुभमतिः सप्ताङ्गचिन्तां व्यधात् ।
लक्ष्मीदेवि विवेकशालिनी ततोऽनायासतोऽनारतं
भूचक्रं परिपासि सम्प्रति सती मूर्त्तेव कीर्त्तिः प्रभोः ॥६६॥

अस्मिन् काले कराले प्रसरति कलिनानुद्रुतो दूयमानो
भ्रामं भ्रामं निकामं क्वचिदपि भुवने न स्थितिं प्राप धर्मः ।
जानूजीभूमिपालप्रणयिनि विनयाचारकारुण्यपुण्ये
श्रीलक्ष्मीदेवि पुण्ये त्वयि वसति परं साम्प्रतं निर्व्विशङ्कः ॥

श्रद्धाभक्तिमणिप्रदीपवलिते धौते विवेकाम्बुभिः
[1]पूतैश्चेतः सद्मनि भावनोपहृतिभिः सम्पूज्य देवं मुहुः ।
इष्टं सद्मनि सुप्रतिष्ठितमपि प्रव्यक्तमराधय-
त्येषा साधु गुरूदितेन विधिना सत्कीर्त्तिलक्ष्मीवती ॥६८॥

श्रीलक्ष्मीकान्तनामामृतनिभृतरसज्ञा रसज्ञा यदीया
श्रीलक्ष्मीकान्तकीर्त्तिश्रुतिभिरविरतं यच्छ्रुतिः सुप्रतिष्ठा ।
श्रीलक्ष्मीदेवि तां त्वां कलयति सुजनः सम्यगावासलक्ष्मीं
मूर्त्तां विश्वासलक्ष्मीं परिजननिकरो धर्म्मलक्ष्मीं समस्तः ॥

श्रीलक्ष्मि स्फुरति भवत्करः समुद्रो
दानाम्भोलहरिधुतार्थितापमुद्रः ।
यज्जन्यो जगति यशोविधुः सुधन्यो
धत्तेऽसौ प्रणयमतीव साधुचक्रे ॥७०॥

---

१. 'पूते चेतसि भावनो°' एवं पठितुं शक्यते ।

उद्यद्दानाम्बुवृष्टिप्रशमितजगदुद्दामदारिद्र्यदाव-
पोद्गच्छद्धूमधारामलिनितगगनव्यञ्जिताश्चर्यशक्तेः ।
लक्ष्मीदेव्या रघूजीनृपसुतमहिषीमौलिरत्नायिताया:
कैलासोदारभासो दिशि दिशि सुयशःशीतभासो वलन्ते ॥७१॥

जानूजीभूमिपालो दिवमवति हरौ गोत्रभेदिन्यरक्तै-
र्देवैरभ्यर्थ्य नीतः कृतसुकृततया सम्मतः संविभागी ।
अर्द्धं भार्यार्धमङ्गं पतिरिति निगमोक्तेन तस्यैव मूर्त्तिः
प्रोदञ्चत्कीर्त्तिलक्ष्मीरवति भुवमसौ तत्प्रिया पुण्यमूर्त्तिः ॥

पञ्चद्राविडपञ्चगौडविदुषां वर्गः प्रतिष्ठापितः
सर्वत्रानवकाशदुस्थितमना धर्म्मो व्यवस्थापितः ।
दानैरेतदनक्षरं दिशि दिशि स्वं नाम विश्रावितं
किं किं किं न कृतं त्वयाऽत्र सुकृतं लक्ष्मीमहाराज्ञि हे ॥७३॥

महाराज्ञ्या लक्ष्म्याः कृतसुकृतलक्ष्म्याः प्रतिदिनं
गुणानां साम्राज्यं कियदरुणि [?] कुर्म्मो हृदि वयम् ।
दरिद्राः स्वर्णाद्रिं कथमपि समासाद्य कनकं
शतच्छिद्रे चीरे कियदह नह्यन्तु निजके ॥७४॥

श्रीलक्ष्मि प्रगुणैस्तवातिनिपुणैरापूर्यमाणा गुणै-
राकाशात्मतया तथोभयतया नापि श्रुतिस्तृप्यति ।
एतन्निर्वचनोद्यताऽपि रसना त्वेकाकिभावा जन-
स्वाभाव्यात्स्वयमेव निर्व्वचनतामालम्बते तत्क्षणात् ॥७५॥

सौभाग्यं नागपुर्य्यास्त्वदमलचरणन्यासससम्पत्सपद्म-
सम्पन्नाया वदामः किमिह तरलिताः स्वल्पदृष्टश्रुताश्च ।
श्रीलक्ष्मीदेवि तत्तन्नयविनयनिधेर्यत्र साक्षान्निवासो
लक्ष्मीदेव्यास्तदीयस्तुतिपरवचनन्यास एवोपहासः ॥७६॥

लक्ष्मीदेवि दृशा सितासितरुचा कारुण्यपूरस्पृशा
ये नाम स्नपिता जनाः सुमनसो भास्वत्तपःसङ्गतौ ।
गेहद्वारमलङ्करोति वितता तेषां विशेषादसा-
वुत्तानद्विपकर्णतालतरला रोलम्बमाला ध्वनेः ॥७७॥

लक्ष्मीदेवि सुवर्णपाणिकमले···सुवर्णं बहु
त्वदधस्तेन सुवर्णनीयमभितः सूते सुवर्णद्रुमम् ।
यस्य प्रेक्ष्य सुवर्णमेति रजतं कुर्वन्तु ता दुर्यशो
यस्यायं भगणः सुवर्णघटितस्यादौ मलःसञ्चयः[?] ॥७८॥

लक्ष्मि त्वं करलीलयेव विदुषां दारिद्र्यदन्तिच्छिदां
धत्से कीर्त्तिरपि च्छिनत्ति जगतां यद्ध्वान्तदन्तावलम् ।
तन्मन्ये सबलावलान्वितबलेऽत्यर्थेऽभिधेये बला-
नामेदं च्युतवर्णदत्तकलया विद्योविधाता व्यधात्[?] ॥७९॥

शश्वद्दानकरो गुणार्ज्जनकरो विश्वस्य रक्षाकरो
विद्वन्मानकरोऽयमद्भुतकरो लक्ष्मीकरो दृश्यते ।
यत्र श्रीरनुरागिणी स्थिरपदा पद्मानुकारेक्षणे
युद्धव्याकृतिना च येन कलिता लेखाः शुभाशंसनाः ॥८०॥

अमन्दरागयोगस्ते कोऽयं रत्नाकरः करः ।
कृतार्थयति यो रत्नैः श्रीलक्ष्मि विबुधव्रजान् ॥८१॥

द्युमणिः करैर्दशाशा एव सहस्रेण पूरयति ।
लक्ष्मि तवैकस्तु करः परिपूरयते सहस्राशाः ॥८२॥

द्युमणिरिह दशाशामात्रपूर्तौ समर्थो
भवति करसहस्रेणैव लक्ष्मीसुराज्ञी ।
धरणिमणिरियं तु श्रीमती दक्षिणेन
प्रभवति हि सहस्राशाप्रपूर्त्यै करेण ॥८३॥

जगदवनविधौ समाहिताया
…विभजनेन जनेषु सस्यतायाः ।
न हि विततगिरां महाकवीनां
गुणवति लक्ष्मि भवद्गुणा मृषोद्याः ॥८४॥

उत्साहप्रभुमन्त्रशक्तिवलिता सर्वैर्गुणैर्भासिता
ताभिः सिद्धिभिरन्विता समुदयैः सर्व्वैश्च सम्भाविता ।
तैस्तै राजभिरादरेण महता सम्मानिता राजते
नीतिर्मूर्त्तिमतीव शुद्धहृदया लक्ष्मीमहाराज्ञ्यसौ ॥८५॥

यत्र ब्रह्मप्रतिष्ठा व्यरचि गुणविदा यत्र लक्ष्म्या निवासो
विष्णोर्यत्र प्रसादः प्रसरति सुधृतेर्यत्र मित्रानुरागः ।
श्रीलक्ष्मीः साऽपि राज्ञी भवति वसुमतीमण्डलिन्यश्च राज्ञः
तत् पद्मं पुष्पमन्यान्यपि बत कुसुमान्येवमज्ञस्य बुद्धिः ॥८६॥

लक्ष्मीदेवि सुमङ्गलान्वितजया पूर्णा…त्वं सदा-
नन्दा किञ्च कवौ विचारविमले भद्रा…सिद्धिदा ।
जानूजीजगतीपतेः प्रियतमे भानूपमानस्य हे
रिक्ता नासि कदाचनापि सुगुणैः सर्व्वातिरिक्ता ततः ॥८७॥

[1]श्रीगोविन्दपदारविन्दविलसच्चित्तारविन्दा[2] सदा
सानन्दा शरदिन्दुसुन्दरयशोवृन्दा सतामर्थदा ।
लक्ष्मीरेव विवेक्तुमर्हति परं दोषं गुणं वाऽमला
नीरक्षीरपरीक्षणे चतुरतामालम्बते हंसिका ।।८८।।
मर्य्यादाश्रयिणः प्रसादमवतो गम्भीरताशालिनो
जानूजीगुणसागरस्य दयिता गङ्गेव लक्ष्मीरियम् ।
यस्याः सत्करिदानवारिवलिता सत्कीर्तिधारा मुदं
धत्ते भानुभुवाऽनुयातपदवीव प्रोल्लसद्विभ्रमा ।।८९।।
लक्ष्मीदेवि वसुन्धरामयमहापीठस्थयुष्मद्यशः-
श्रीयागेशमहाभिषेकविधये धात्रा ध्रुवं सम्भृतः ।
[3]तत्तद्राहुरदाभिघातविवरस्वच्छन्दनिर्य्यत्सुधा-
धारप्राप्तसहस्रधारकलसश्रीकः सुधादीधितिः ।।९०।।
लक्ष्मीदेवि किमालपामि भवती लक्ष्मीविलासोदयं
त्वन्नासीरचरीषु सम्पदतुला दासीष्वपि प्रेक्ष्यते ।
यासामाभरणप्रभासमुदयैराशासु शक्रायुध-
श्रेणीसङ्घटना विना जलधरारम्भं समुज्जृम्भते ।।९१।।
त्वत्कीर्त्तिः स्फीतमूर्त्तिर्व्वितरणपयसा कर्दमिन्यामवन्यां
भ्रान्त्वा पीयूषकुण्डे रजनि[कर]करे क्षालयामास पादौ ।
लक्ष्मीदेवि प्रयाता तदनु दनुसुतारातिरामासमाजं
प्रायश्चन्द्रः कलङ्की तदवधि समभूत् क्वामृतांशुः कुरङ्गः ।।

१. क. '°नारायण°' इत्यत्यधिकमत्र लिखितम् । २. '°चेतोमिलिन्दा' इत्यपि पाठः । ३. 'स्वर्भानुस्फुटदन्तघात°' इति पत्रप्रान्ते पाठान्तरं दत्तम् ।

युष्मत्कोर्त्तिर्द्विजेशः सकलवसुमतीमण्डलभ्रान्तियोगा-
दङ्गं वङ्गं कलिङ्गं मगधमपि गतः किञ्च सौराष्ट्रमेषः ।
प्रायश्चित्तं वितन्विन्निव जलधिजलस्नात उत्थाय नित्यं
श्रीलक्ष्मीदेवि कुर्वन् हरिपदभजनं शम्भुतोषञ्च भाति ॥६३॥

लक्ष्मि त्वद्यशसः सुधाकरसरित्कासारशैलाटवी—
पारावारतटीषु नित्यमटतो रक्षार्थमेकाकिनः ।
मन्ये लक्षणधूपधूमकलितं ताराक्षताभ्यर्च्चितं
रौप्यं धारणयन्त्रमर्पितमिदं चन्द्रच्छलाद्वेधसा ॥६४॥

लक्ष्मीदेवि महीमहीधरनभोनाकक्रमादुच्चधी—
स्त्वत्कीर्त्तित्रिपथा प्रदानविनयप्रज्ञानजन्माञ्चति ।
एषा व्युत्क्रमतोऽञ्चति त्रिपथगा साम्ये प्रसादादिनाऽ-
प्युच्चानुच्चपदाभिलाषुकतया भेदो महानेतयोः ॥६५॥

विधत्ते सर्व्वाशाभरणमुपधत्ते सुमनसां
समानत्वं भूमीवलयमखिलं भूषयति च ।
वदान्या सम्मान्या सकलजगतामुन्नतिमती
परं लक्ष्मीदेवि त्वमिव तव कीर्त्तिर्गुणवती ॥६६॥

लेखेव प्रतिपद्विधोः प्रतिपदं वन्द्या जनैरादरा-
त्सद्वर्धिष्णुरनुक्रमात्सुविमला त्वत्कीर्त्तिराज्ञा च ते ।
त्वन्नाम्नि त्वयि वा सुवर्णमयता···चेक्ष्यते
लक्ष्मीदेवि तवा वयश्च विलसद् भानो वृतार्थी जनः[?] ॥

श्रीसाम्बोऽपि त्वदाज्ञामनुसरति भवत्सम्प्रसादप्रभाव-
प्राप्तैश्वर्य्यः स्वयम्भूरपि भवति भवत्पालनाद् वित्तभूमिः ।
मुक्तैः सार्थीकृतार्थाः सपदि सुमनसां वस्तुतस्त्वां स्तुवन्ति
श्रीलक्ष्मीदेवि सन्ति त्रिभुवनभवने त्वद्यशांस्युल्लसन्ति ॥
तन्वन् पक्षप्रसादं स्वरुचिमनुचरन्नुद्गिरंश्चर्क्ष मुक्ता-
धूतध्वान्ताम्बुनीलीनिचयकणनिभं लक्ष्म बिभ्रन्निजाङ्के ।
आशाकासारशोभां विदधदतितमां चन्द्ररूपेण मन्ये
श्रीलक्ष्मीदेवि राजत्यतिधवलतनुस्त्वद्यशोराजहंसः ॥९९॥
लक्ष्मीदेवि महीतले कति कति क्ष्मापालनं क्ष्माभुजां
कुर्वत्यः सुदृशो न सन्ति ददते ताः किन्न किं भान्ति न ।
ताः साधारणतारकाः शशिकला त्वं जानराजप्रिये
ताः सामान्यलता भवन्ति नियतं त्वं कल्पवल्ली मता ॥१००॥
कृष्णं भावयताऽपि तावकहृदा शुक्लत्वमालब्यते
शुक्लेनापि गुणेन ते त्रिभुवने रक्तत्वमारभ्यते ।
रक्तेनापि करेण सम्प्रति हरित्सारः समाकृष्यते
लक्ष्मि त्वं चतुरा नयेन चतुरो वर्णान् बिभर्षि ध्रुवम् ॥१०१॥
आनीलश्वेतपीतारुणहरितकुथाः सारशृङ्गारधारा-
धारा धाराधराभाश्चलधरणिधरभ्रान्तिमुत्पादयन्तः ।
श्रीलक्ष्मीदेवि चञ्चत्करवलितपयःसीकरैर्व्योम्नि तारा-
स्ताराः सन्दर्शयन्तः किमपि विदधते शोभितां त्वद्द्विपेन्द्राः[1]॥

१. तुल० जा० रा० च० ५१.

सोत्साहा वासुदेवोद्वहविहगहसस्कीतफेनप्रवाहा
वाहास्ते गन्धवाहाधिकसुभगरया बिभ्रतो दर्प्पलक्ष्मीम् ।
लक्ष्मीदेवि त्वदीयाः पटुचटुलसटाकोटिनद्धाच्छमुक्ता
मुक्ता दोषैरनेकाकृतिजनपदजा मन्दुरायां स्फुरन्ति[1] ॥१०३॥
श्रीमद्वाहेषु धावत्स्वधिमहि भजते पङ्गुभावं नभस्वान्
दुर्वाचं स्वान्महस्वान् प्रवदति कुपितः शश्वदश्वान् विवस्वान् ।
उच्चैरञ्चन्तमुच्चैःश्रवसमपि सुराधीश्वरो धिक्करोति
श्रीलक्ष्मि व्रीडभावादिव न खगपतिश्चञ्चुमुच्चैः करोति[2] ॥
श्रीलक्ष्मि त्वत्प्रयाणे प्रखरहयखुराघातसञ्जातबाधां
भेरीभाङ्कारभारक्षुभितनिजजलैरम्बुधिः सिञ्चति क्ष्माम् ।
दिङ्माला वैजयन्तीवसनविवरणैर्व्वीजयन्तीव धूली-
धारा धावत्युदारा दिवमिव किमपि प्रष्टुकामाऽश्विनेयौ ॥
विद्वद्ब्राह्मणसैन्यबन्धुसुहृदः सम्प्रीणयन्त्या भृशं
प्रीत्या प्रत्यहमागतैः प्रतिदिशं सम्पूर्यमाणा गुणैः[3] ।
पूर्णाः सन्ति मनोरथा इव तव श्रीलक्ष्मि ताः सम्पदः
सिन्धोराप इवाम्बुदाम्बुव[ध]रदिग्दन्तावलान् पुष्णतः ॥
सत्कारेण यथोचितं गुणपुरस्कारेण सम्भाविताः
प्रज्ञाविक्रमभक्तिभिः समुदिता भृत्यास्त्वदाज्ञाकराः ।
लक्ष्मीदेवि सुसाधयन्ति यदमी कार्य्यं प्रभावः स ते
भानोरेव निदेशतोऽयमरुणो दिक्सम्प्रकाशक्षमः ॥१०७॥

१. तुल० जा० रा० च० ५०. २. तुल० जा० रा० च० २०७. ३. 'करैः' इत्यपि पाठः ।

लक्ष्मीदेवि प्रजानुपालनबृहन्मूलः प्रदानाम्भसा
संसिक्तः प्रतिवासरं नयदयाशीलादिशाखावृतः ।
स त्वद्धर्मतरुर्गुरुर्वितनुते कीर्त्तिप्रसूनोज्ज्वलो
यच्छायाश्रयसुस्थिता कलितपोत्तापं न चाप्नोति भूः ॥१०८॥

जानूजीकीर्त्तिदुग्धोदधिपरिमिलिता त्वद्यशोराजिगङ्गा
श्रीलक्ष्मीदेवि शङ्खे निहितमिव पयस्तुल्यरूपा चकास्ति ।
तीर्थेऽस्मिन्नत्यपूर्णे सकलवसुमतीमण्डलव्यापके ये
सन्तः सुस्नान्ति तेषामुदयति नियतं पुण्यनैपुण्यलक्ष्मीः ॥

त्वत्कीर्त्तौ सन्निमग्नं परिमृशति करी शुण्डया दन्तदण्डं
साशङ्कं कण्ठनालं वलयति चमरी चामरं द्रष्टुकामा ।
आत्मानं प्रत्यभिज्ञापयितुमिव मिथो हंसयुग्मं विकूज-
त्यन्यत्किम्वा वदामो रघुनृपतनयप्रेयसि श्रीललक्ष्मि ॥

स्निग्धच्छायधरः स्फुरत्तरभुजाशाखाभरः पल्लवा-
कारोदारकरः स्मितञ्चितसुमो लोलालकालिः फलम् ।
दद्यात्तेऽभिमतं सुभक्तिरसवच्चित्तालवालस्थितो
लक्ष्मीदेवि रमालतावलयितः श्रीविष्णुकल्पद्रुमः ॥१११॥

श्रीलक्ष्मीदेवि लक्ष्मीर्व्वसतु तव गृहे सर्व्वदा सर्व्वमान्या
धन्यं धर्म्यं यशस्यं विरचय वसुधापालनं त्वं वदान्या ।
चञ्चच्चञ्चूनुदञ्चच्चिरमिह सुयशश्चन्द्रिकाचाकचिक्यं
प्रोदञ्चच्चारुशीले चतुरुदधिचरांश्चास्योच्चैश्चकोरान् ॥

वमात्रेयोऽन्यदेशं सपदि वशयितुं प्रेषितो जानभूभी–
भर्त्रा भ्राता शुभार्याऽपि च किल निदधे सम्पदां रक्षणार्थम् ।
अप्यस्मिन्नाकलोकं गतवति तदभिप्रायमुन्नीय लक्ष्मी–
देव्या साम्राज्यलक्ष्मीनिधिरधिवसुधं साम्बराजो व्यधायि ।।
सैन्ये गन्तुमशक्नुवन् कृतकृपादृष्टेर्निदेशादिह
श्रीलक्ष्म्या निवसंस्तदीयनगरे श्रीकृष्णदत्तः कविः ।
निर्म्मांति स्म मनोरमां गुणमणीमालामिमामादरा–
न्माघे मासि सितेसिते प्रतिपदि श्रीरामसेवापरः ।।११४।।

श्रीलक्ष्मीगुणमणयो मनोज्ञरूपाः
संदृब्धा नवकविना सुवृत्तपद्यैः ।
चेदत्र ग्रथनकृतो भवेद् विशेषो
धीमद्भिः स खलु समाहितो विधेयः ।।११५।।

इति लक्ष्मीगुणमणिमाला ।

लक्ष्मीदेवि दयानिधे गतवयास्त्वत्सेवया केवलं
नाद्यापि व्युपशाम्यति व्यतिकरो दुर्द्दैवजन्मा मम ।
कस्यान्यस्य भजामि हन्त शरणं स्यात्कस्य वाऽन्यस्य वा
स्वीकर्तुं भवदीयमत्र विभुता सर्व्वे त्वदाज्ञाकराः ।।१।।
कारुण्यामृतदृष्टिसृष्टिपटुना त्वं दृष्टिकोणेन हे
लक्ष्मीदेवि मनागपि स्नपय मां भक्त्या त्वदेकाश्रितम् ।
सद्यो दुर्व्विधिदुर्लिपिव्यतिकराः सम्प्रोञ्छिताः सन्तु मे
वन्धूनान्तु मदङ्गसङ्गवशतस्तापश्चिराच्छाम्यतु ।।२।।

लक्ष्मीदेव्यसि भक्तवत्सलतया ख्याता जगन्मण्डले
ख्याता दीनदयालुता च तव सा नित्यावदातात्मनः ।
चेन्मां भक्तजनेषु वेत्सि यदि वा दीनेषु चान्तर्गन्तं
तेभ्यो नास्मि परस्ततः समुचिता कारुण्यदृष्टिर्मयि ॥३॥

त्वदीयत्वेनाहं जगति विदितोऽस्मीति कृपया
स्वहस्तेनैव त्वं विरचय विदायं मम ततः ।
अये लक्ष्मीदेवि प्रथितविनये चातकशिशो-
र्मनःप्रीत्यै धाराधरसलिलधारा हि भवति ॥४॥

पद्यानुक्रमणी

———